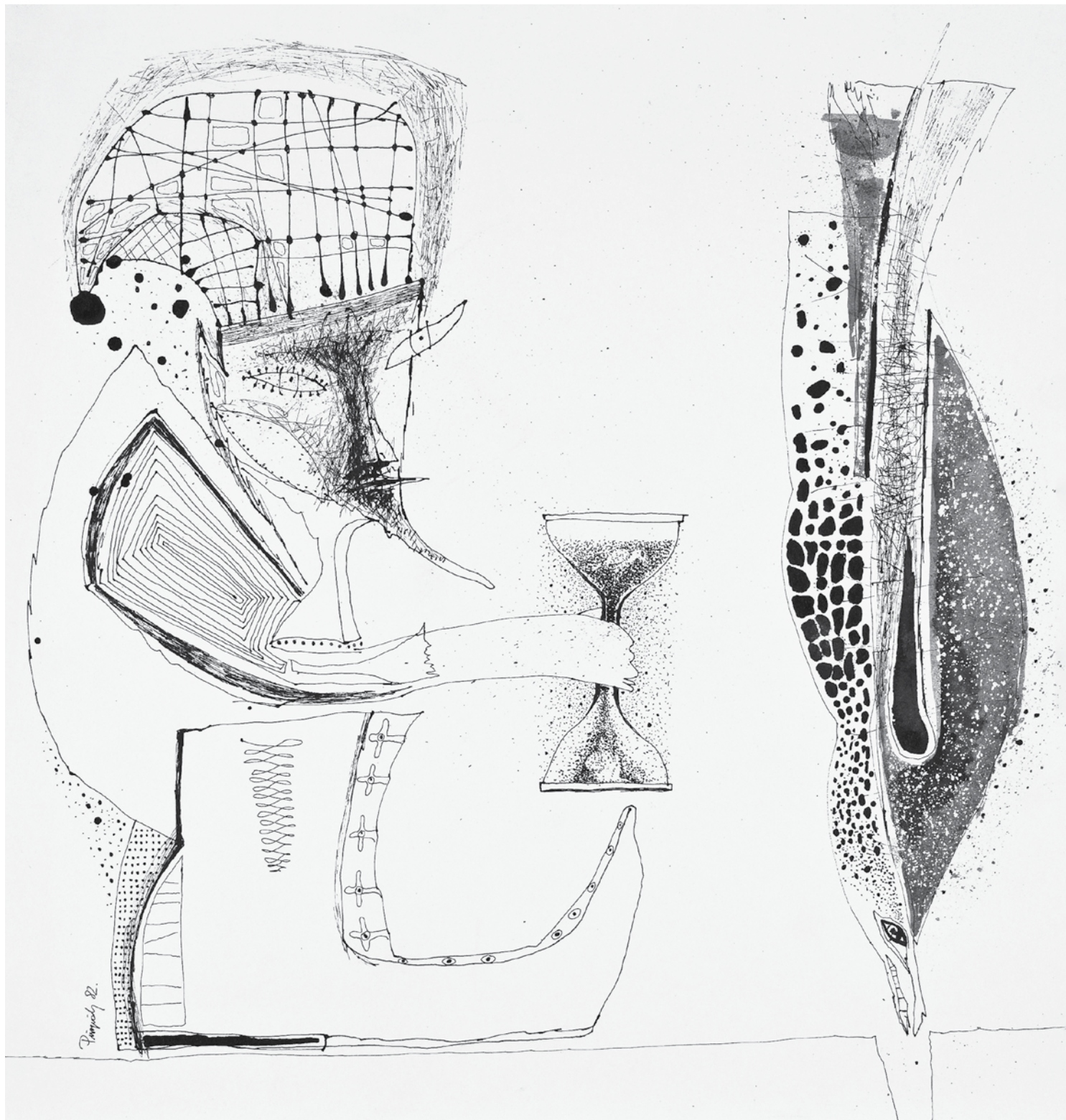
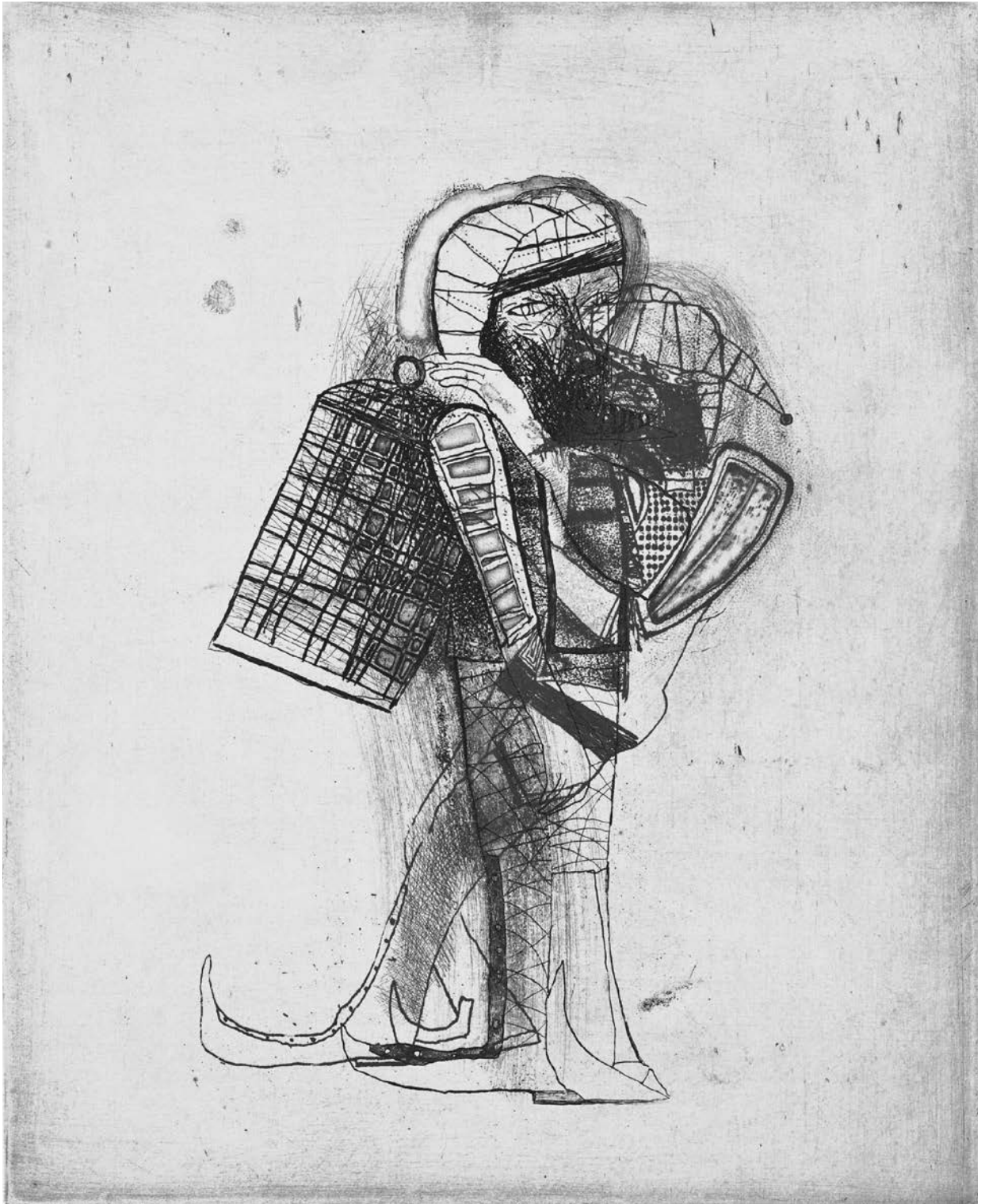

MŰHELY

Vladimir Nabokov: Puskin – valóság és valóságosság • Jeanette Winterson: Művészet és élet • Tandori Dezső: Tematizálatlan
• Ábrahám Eszter, Bertók László, Bíró József, Devecseri Zoltán, Gülch Csaba, Györe Balázs, Juhász Attila, Nagy Rita,
Oláh András, Sütő Csaba András, Szalagyi Csilla és Szentirmai Mária versei • Dobosi Bea és Néma Judit prózái • Hartyándi
Mátyás: Öt tiszteletkőr az erény oszlopa körül • Pete Krisztián: „Semmi sem árul el többet egy ember életéről, mint a
halálának módja” – David Hume élete és halála • Adam Smith, LL. D. levele a nemes William Strahan-hez • Eisemann
György: A Genézis mint technológia – Jókai Mór travesztíája Jules Verne modorában • In memoriam Püspöky István •
Jász Attila: Árgyelus és a kismadár – Püspöky István (1950–2018) és munkái • Püspöky István grafikái

2018
4

Tartalom

VLADIMIR NABOKOV: Puskin – valóság és valóságosság (Szilágyi Mihály fordítása)	4
--	---

*„Valójában az a kérdés, melyik művész tudja, mintegy mellékesen, kisebb re-
mekművé változtatni az életet.”*

JEANETTE WINTERSON: Művészet és élet (Szilágyi Mihály fordítása).....	9
---	---

*„Az, hogy a művészet gyógyít, nem üres szólam. A művészettel, a művészetért
folytatott küzdelemben szentségemmé és erősségemmé vált a nyelv. Máig az, és
nem ismerek fájdalmat, amelyet ne tudna enyhíteni a művészet. Kinek a zene,
kinek a festészet, nekem elsősorban a versben és prózában megnyilvánuló köl-
tészeti az, amely áthatol zajon és kínon, tisztító szándékkal felnyitja a sebet,
majd fokról fokra megtanítja neki, hogyan gyógyítsa önmagát. A sebeket taní-
tani kell rá, hogyan gyógyítsák önmagukat.”*

TANDORI DEZSŐ: Tematizálatlan	13
-------------------------------------	----

*„Már túl kevés időm
van hátra,
hogy ne történjen végre
semmi.”*

JÁSZ ATTILA: Árgyelus és a kismadár – Püspöky István (1950–2018) és munkái.....	24
---	----

*„Püspöky István egy javíthatatlan és kategorizálhatatlan szabadulóművész. A
konkrétból az elvont gesztusba, és vissza.”*

BERTÓK LÁSZLÓ: Megint nem voltál ott – Firkák a szalmaszálla	26
--	----

DEVECSERI ZOLTÁN: Ballada töredékek.....	28
--	----

A felejtés mestersége.....	29
----------------------------	----

Jób könyvét lapoztad.....	29
---------------------------	----

JUHÁSZ ATTILA: Anakreóni dalok.....	31
-------------------------------------	----

GÜLCH CSABA: Illatos-csendes idillek.....	33
---	----

BÍRÓ JÓZSEF: Garden Party.....	34
--------------------------------	----

OLÁH ANDRÁS:	számvetés	35
SZENTIRMAI MÁRIA:	Test	37
SZALAGYI CSILLA:	Kőmíves Kelemenné	39
SÜTŐ CSABA ANDRÁS:	első	40
ÁBRAHÁM ESZTER:	Vonatablak.....	42
	Ha tested fázik.....	42
	Kaktusz.....	43
NAGY RITA:	bon scott	44
	melódia.....	44
	magad után	44
GYÖRE BALÁZS:	Kávészemek	45

DOBOSI BEA:	Anna-nap.....	48
NÉMA JUDIT:	Levelek voltunk.....	50
	Megtanulunk az örökkévalóságban gondolkodni.....	51

HARTYÁNDI MÁTYÁS:	Öt tiszteletkőr az erény oszlopa körül.....	53
-------------------	---	----

„Korszak- és civilizációfüggő, hogy egy társadalom mit tart embertelen bűnnek, vagy éppen erényes tettnek. Kína esetében legalább háromezer éves történelemről beszélünk, ami nem könnyíti meg vizsgálatunkat. A hagyományosan erényként fordított de kifejezés már a Dalok könyvében is kilenc különböző jelentéssel szerepel. Az írásjegy rögzült formájának felépítése az ember szívének és lépéseinek egyenességére utalhat.”

PETE KRISZTIÁN:	„Semmi sem árul el többet egy ember életéről, mint a halálának módja” – David Hume élete és halála.....	58
-----------------	---	----

„Mindenekfelett azonban a Levél kísérlet Hume hírnevének megvédésére, és örökségének biztosítására egy olyan világban, mely még az igen tartózkodó életrajz tanúsága szerint is oly sokszor volt ellenséges vele szemben, és szinte mindig az volt a nézeteivel szemben.”

ADAM SMITH LL. D. levele a nemes William Strahanhez (Pete Krisztián fordítása).....	63
---	----

„Örök vidámságában túláradi könnyedséggel és szerénységgel keveredő jó természete és jó humora, és a leghalványabb jelét sem mutatta soha rosszindulatnak, mely más embereknél oly gyakran forrása a szellemességnek.”

EISEMANN GYÖRGY:	A <i>Genesis</i> mint technológia – Jókai Mór travesztiája Jules Verne modorában67
------------------	---

„Nem kevesebb történik, mint hogy a regény főszereplője egyenesen a Biblia szövegéhez írja vissza magát a történelmi idők közvetlen folytatójaként, a bibliai alakok pedig áthidalva több évezred távlatát, a modern civilizáció révén, annak közegébe kerülve élhetnek tovább. A jég fogságába esett hős térbeli elszigeteltsége megnyitja mind a technika jövőjét, mind az őstörténeti idők múltját.”

KELEMEN LAJOS:	Verseit adni múltunknak ma (Ágh István: Elvarázsolt ének)73
BÖDECS LÁSZLÓ:	Kötéltáncos fél évszázad felett (Kántor Péter: Valahol itt)74
SZEMES PÉTER:	Varázslat és világosság (Kelemen Lajos: Csakis a minden elég).....74
SZARVAS MELINDA:	Ébredő (Bíró Tímea: A pusztítás reggelei).....76
PERGER GYULA:	A város és lakói (Horváth József: Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században)77
KEMSEI ISTVÁN:	Monográfiák ideje (Sturm László: Vas István)77

PÜSPÖKY ISTVÁN grafikái (Fotó: Püspöki Apor)

Borító: Maszkabál II.

Hátsó borító: Erdély

Belső borító 1.: Árgyélus-szonettek I.

Belső borító 2.: Árgyélus-szonettek VII.

Köszönjük Vertel Beatrix segítségét!

VLADIMIR NABOKOV
Puskin – valóság
és valóságosság¹

Az élet néha ünnepeket ígér, melyek sosem jönnek el, és tálcán kínál regényalakokat, akiket sosem írunk meg. Vagy váratlan ajándékot hoz, melynek hasznát csak sokkal később ismerjük fel. Ismertem régen egy rögeszmés férfit. Ha még él – amiben kételkedem –, a bolondokháza díszje lehet. Amikor találkoztam vele, az elméjén határán volt. Ütődöttsége – melyet állítólag az okozott, hogy kora ifjúságában leesett a lóról – abban nyilvánult meg, hogy teljesen elvesztette ítélőképességét, öregembernek képzelte magát. Mindehhez úgy hitte, hogy részt vett a múlt század eseményeiben. Ez a negyvenhez közeledő, erős és pirospozsgás ember szélütött aggastyánként mesélte el nekem, hogyan mászott fel az ölébe nagyapám, még mint kisgyerek. Gyorsan utána számoltam, és rájöttem, hogy ennyi idős semmiképp nem lehet. Ráadásul minden évben messzebb ment vissza az időben. Amikor tizenkét éve először láttam, Szevasztopol bevételéről beszélt nekem. Egy hónap múltán már Bonaparte tábornokról mesélt. Újabb hét, és a vendée-i háború² hevében voltunk. Ha még él eszelőském, nagyon messze járhat az időben. Lehet, hogy a normannok között van. Sőt, ki tudja, talán Kleopátra karjaiban. Szegény kóbor lélek egyre mélyebbre süllyed a múltba. És micsoda ékesszólással, élénkséggel, dőlyfős és mindentudó mosollyal! Egyébként tökéletesen emlékezett saját élete valós eseményeire, csak különös módon átrendezte őket. Az őt ért szerencsétlenség mind régebbi lett, és folyton megváltoztak a díszletek, ahogy a klasszikus drámákban színről színre váltogatják a jelmezeket. Csak említeni kellett a múlt egy hőstét, vén fecsegőként máris hozzáfűzte valamely vele kapcsolatos saját emlékét. Am ez az ismeretanyag, melyet inkább összeszedett, mint kapott – vidéken, szegénységben született, és egy isten háta mögötti ezrednél szolgált –, nagyon hiányos volt. Pedig mekkora szellemi mutatványos lett volna belőle, ha kifinomult ízlés, a történelem mélyeséges ismerete és némi természetes tehetség társul nyugtalan, bomlott elméjéhez! Képzeljék el, mit hozott volna ki Carlyle³ egy ilyen elmezavarból! Neki azonban többnyire hamis, elcsépelet és közönséges gondolatok táplálták a képzeletét. Napoleon keresztbe tett karja, a Vaskancellár⁴ három hajszála, Byron melabúja, és néhány anekdota abból a történelminek mondott fajtából, amellyel a tankönyvek szoktak kezdődni, neki – milyen kár! – tökéletesen elégnek bizonyult a részletek, a jellem ábrázolásához, és ettől a hősök, akikről mint közeli ismerőseiről számolt be, úgy hasonlítottak egymásra, mintha testvérek volnának. Roppant érdekes volt megfigyelni egy ihletet és éleslátást feltételező rögeszmét, amely egy üres fejben való kóválygásra ítéltetett.

Ahányszor úgynevezett „regényes életrajzot” veszek a kezembe, ez a szegény beteg jut az eszembe. Ugyanaz a vágy munkál bennük: a mohó, de korlátolt elme egy inycsiklandó nagyságot, egy édes, védtelen zsenit akar bekebelezni. Ehhez társul az ügyeskedő elszántsága, a jól értesült társasági emberé, aki úgy megy át a múlton, mint a sugárúton az esti újsággal a kezében. Ismert a módszer. A szerző először átnézi a híres ember leveleit, kivagdossa és összeragasztja bizonyos részleteiket, belőlük szép papírköntöst szab neki, majd lelke titkos mozgatórugóit keresve végiglapozza a műveit. És bizony cseppet sem szégyenlős. A legnagyobb furcsaságokra bukkantam a múlt nagyjairól szóló efféle regényekben. Az egyik ilyen életrajz, például, elejétől végig újraértelmezi a híres német költő *Alom* című versét, úgy állítva be a dolgot, mintha a szerző a saját álmán elmélkedne benne. Mi sem egyszerűbb, mint a nagy személyiséget az általa leírt emberek, gondolatok és tárgyak között mozgatni, és kifosztani a könyveit, hogy a sajátunkat meg tudjuk tölteni. A regényes életrajz írója olyan felfedezést tesz, amelyet akar, ami jól jön neki – és ami neki jól jön, rendszerint legrosszabb a hősenek, akivel megtörténik, hogy menthetetlenül eltorzul az élettörténete, még akkor is, ha az adatok hitelesek benne. Megvan a freudi mélylélektan látszatát keltő téma: hősünk egy adott élethelyzetben fogant gondolatainak önkényes megfogalmazása – a csontváz lötyögő elemeit összetartó dróthoz hasonló szókészlettel –, a foghíjas irodalmi telek, ahol a dudva közt nem tudni, honnan odakerült, hasadt kárpitú régi bútor hever. Agyalágyult ismerősöm is úgy mesélte humoros történeteit a császárokról és költőkről, mintha azok egy utcában laktak volna vele. A szája sarkában cigarettát lógatva, közvetlen modorban beszélt Tolsztoj meztelen lábáról, az idősödő Turgenev ezüsthajáról, Dosztojevszkij bilincseről, és végül eljutott Puskin szerelmi ügyeihez.

Nem tudom, ismerik-e azokat a naptárakat, melyek minden letépendő lapjának hátoldalán egy tizenöt perc alatt elolvasható, tanulságos és szórakoztató szöveg áll, mintegy kárpótlásul a jelzett nap elmúlásáért. Altalában ez a sorrend: egy híres csata dátuma, részlet egy költeményből, egy bugyuta közmondás és egy ebéd étrendje. Gyakran Puskin-versekből idéztek, ezzel gyarapítva az olvasó irodalmi műveltségét. Lehet, hogy ez a néhány szállaként meredő – szánalmasan félreértett és a káromkodáshoz szokott ajkakon eldurvult – sor mindaz, amit az orosz kisember Puskinről tud, meg néhány népszerű opera, mely úgymond a műveiből készült. Felesleges újra elismételni, hogy a szöveggönyvek írói, ezek az íjesztő alakok, akik Csajkovszkij közepes zenéjére bízták az *Anyegin* vagy *A pikk dámát*, bűnös módon eltorzították a puskin szöveget. Bűnöst mondok, mert ez pontosan olyan eset, amikor a törvénynek be kellett volna avatkoznia. Ha megtiltja egy magánszemélynek, hogy rossz hírbe hozza embertársát, hogyan engedheti meg az első jöttmentnek,

hogy gátlástalanul meglopja és kibővítsé egy zseni művét, mert nehéz elképzelni az *Anyegin* és *A pikk dáma* dalszínházi változatánál nagyobb ostobaságot.

A naptár és az opera mellett az átlagembernek saját szövegemlékei is vannak: a Puskin hőseiről – mindig ugyanazokról – írott általános iskolai fogalmazások. Végül, ha számításba vesszük azt a néhány frivol szójátékot, melyeket előszeretettel tulajdonítanak neki, akkor nagyjából hiteles képünk lesz arról, hogyan látja Puskin szellemiségét az oroszok túlnyomó többsége.

Aki valóban ismeri Puskin, az őszintén rajong érte, és tudja, hogy létének gyümölcsei mai gyönyörűséggel töltik el a lelket. Mindene örömet okoz neki. Minden kacifántos sorváltása, minden ritmusdöccenése, életének legapróbb részlete, még ismerőseinek a neve is – azoké, akikkel ma egyazon árnyékvilághoz tartozik. Csodálja remekműveinek ragyogását, és megpróbálja követni ihlete fellángolásának minden mozzanatát. Élete egyik értelme, hogy elolvasa minden feljegyzését, versét, meséjét, elégiáját, levelét, drámáját, kritikai írását.

Pontosan száz év telt el azóta, hogy napnyugtakor párbajban halálra sebezte egy Georges d'Anthès nevű csökönyös bonviván, egy kalandor, aki kikezdett a feleségével; egy tökéletes senki, aki ezután visszatért Franciaországba, ahol nyolcvanévesen – békés öregségben és a szenátus tagjaként – halt meg, fél évszázaddal túlélve őt.

Ahogy Puskin élete, fellángolásai e csapda felé vezettek, úgy jöttek kísértésbe a divatos életrajzok írói. Az utóbbi években több ilyen mű készült. Találkoztam egy-két ízléstelennel, de volt mellettük néhány önzetlen és alapos munka is. Kiváló elméktől, akik mellőzték a sekélyes ízlés aranyfüstjét. Am eljön a végzetes pillanat, amikor – szinte észrevétlenül – a legtisztességesebb tudós is regényesíteni kezd, és az irodalmi hazugság befészkelni magát a művébe, éppoly otrombán, mint a gátlástalan harácsolóba.

Szerintem amit az emberi tényezőt kutatva, a zsenivel művelnek, olyan, mint amikor az elhunyt uralkodó – általában rózsaszínűre kozmetikázott – holttestét bámulják és tapogatják. Lehet-e teljes valóságában elképzelni másvalaki életét, képzelettel feltámasztani és érintetlenül, hibátlanul visszaadni őt a papíron? Kétlem, és gyanítom, hogy már a pusztá gondolat, amely egy ember életére irányul, önmagában is eltorzítja az illetőt. Amit érzékelünk, nem lesz valóságos, csupán valószerű.

Pedig micsoda gyönyörűség egy orosz álmának Puskin világába behatolnia! A költő élete mintegy művészetének torz tükré. A múltó idó, úgy látszik, szeretné megismételni a zseni gesztusát: képzeletbeli lényét olyan színekkel és vonásokkal ruházza fel, mint amilyeneket a költő a saját teremtményeinek adott. Az se számít, hogy amit képzeletünk megrajzol, nem egyéb nagy melléfogásnál. Tegyük fel, megadatik nekünk, hogy visszamenjünk az időben és bejárjuk Puskin korát – rá se ismernénk a költőre. Na és? Ezt az örömet még a legszigorúbb kritikus – aki képzeletben ugyanarra vágynak, amire én – sem tudja elrontani. Itt ez a középmagas férfi, aki kis barna kezével a legszebb sorait írta költészetünknek, égszínkékk pillantása éles ellentétben áll sötét fűrtjeivel. Abban az időben, vagyis 1830-ban, a férfi nyeregben közlekedett, lovas volt, nem temetkezési ügynök, tehát az öltözködéséből nem vezett ki a praktikum (hogy a szépség is eltűnjön belőle). A lovagláshoz visszahajtható csizma és bő köpeny kellett. Ez is része annak a sajátos eleganciának, amelyet a képzelet Puskinnak tulajdonít. Mellesleg, az idők szeszélyét követve, szeretett cigánynak, kozáknak vagy angol dandynek öltözni. Ne feledjük, hogy a jelmez szeretete jellemző vonása a költőnek.

Felszabadultan nevet, nagyot toppant a szélben, amint egy éjszakai mulató küszöbén másokkal együtt felbukkan (sosem látod többé az utcalámpa fényében fürdő arcukat, nem hallod hangjukat, vidám tréfákozásukat), mert a múlt, ugye, nem mulató az éjszaka sűrűjében, melynek ajtaját türelmetlenül feltéphetem. Tökéletesen emlékszem, hogy ez nem Puskin, hanem a főúr, akinek fizetek, hogy az ő szerepét játssza. Egmást váltják a képek: ahogy a Néva partján ábrándosan könyököl a hold és a zúzvara világosságában szikrázó márvány mellvéden; ahogy a színház rózsaszín fényében, a hegedűk hangzavarában, csiptetős szemüvegében a helyére igyekszik, átküzdve magát szomszédja divatos nyegleségén; ahogy a vidéki udvarházban – oda száműzték a fővárosból néhány szabadságszerető sora miatt –, hálóingben, borzasan szürke (a gyertyák csomagolására használt) papírra ír és közben almát rágszál. Látom, amint a szántó-föld mellett ballag; egy padon könyvet lapoz; kedvese formás lábát csokolgatja; a Krímben, a délidő ezüstfényében egy szerény kis szökőkút előtt, mely a tatárok ódon palotájának udvarán csobog, és ahol a boltívek alatt fecskék cikáznak. E képek oly rövid életűek, hogy hamarjában nem tudom kivenni, nádból készült-e a sétatöbte, vagy öntöttvasból, mellyel a célra tartást gyakorolja, mert mint a kortársai, ő is inkább a pisztolyt választotta. Megpróbálom szemmel követni, de folyton eltűnik előlem, hogy aztán újra felbukkanjon. Itt van, kezét hosszú kabátja szárnya alá dugva, a felesége oldalán, aki nála magasabb szépasszony, fehér tollas fekete bársony kalapban. És végül a hóban ülve, átlótt hassal, ahogy sokáig céloz d'Anthèsra, olyan sokáig, hogy az már nem bírja tovább, és lassan magára emeli a pisztolyát.

Íme a csodásan regényes életrajz – vagy súlyosan tévedek? Ezt az utat járva egy egész könyvet meg lehet írni. Ugyanakkor nem tehetek róla, hogy elem villantak ezek a képek, melyek minden, az ő Puskinját jól ismerő oroszhoz közel állnak és akaratlanul is részei szellemi életünknek, akár a szorzótábla vagy valami más, amit az agyunk megszokott. Lehet, hogy mindez tévedés, és a valódi Puskin nem ismerne magára bennük, de ha egy kicsit bevonom őket azzal a szeretettel, melyet a művei iránt érzek, akkor e képzelt élet, ha rá nem is, vajon nem a munkásságára fog emlékeztetni?

Amikor nálunk arról az időről esik szó, amelyet Puskin korának szokás nevezni, vagyis az 1820–1837 közötti évekről, akaratlanul is egy látvány tűnik elénk, minden gondolatot

megelőzve. Az ég és az építészet nagyszerű tágasságával a mainál nagyobb tere volt az életnek – most legalábbis így tűnik. Olyan, mint egy régi metszet, melyen csupa egyenes vonal érzékelteti a távlatot. Szellős, nyugodt városi teret ábrázol, melyen a homlokzatok síkját nem törik meg kiszögellések, két úr beszélget, egy kutya hátsó lábával a fülét vakarja, egy asszony kosarat visz a karján, egy koldus falábon álldogál – minden csupa levegő és béke, a templomóra deket mutat, és a gyöngyszín égbolton egyetlen nyurga felhőcske lebeg. Az ember úgy érzi, Puskin idejében mindenki ismerte egymást, a nap minden óráját megörökítették, ki a naplójában, ki a levelezésében, és az uralkodó, Nyikolaj Petrovics⁵, egyetlen megnyilvánulását sem tévesztette szem elől alattvalóinak, akiknek az összessége voltaképp egy többé-kevésbé hangos diákcsoport volt, ő pedig az iskola tekintélyes és éber igazgatója. Egy szűk körben elismélt, kicsit szabados négy soros, egy elmés észrevétel, egy Pétervárott – ebben az örök felsőbb osztályban – kézről kézre adott hevenyészett feljegyzés mind-mind esemény lett, és fényes nyomot hagyott az évszázad fiatal emlékezetében. Ugy vélem, az időben visszafelé menve Puskiné az utolsó korszak, amelybe képzeletünk még útlelél nélkül léphet be, és az élet sokszínűségét a festészetből vett képekkel tudja megragadni, mert a festészet akkor még tartotta az ábrázolásban elfoglalt monopolhelyzetét. Gondoljunk bele: ha Puskin még két-három évet él, fényképünk volna róla. Még egy lépés, és részletekben gazdagon, teljes festőiségében előlépett volna a sötétből (amelyben immár örökre megmarad), és onnan ragyogna be napjaink száz éve tartó fényteleniségébe. A fénykép, ez a néhány négyzetcentiméternyi világosság, 1840-ben máig tartó új korszakot nyitott az ábrázolásban. E fontos és ünnepélyes pillanattól kezdve, melyet se Byron, se Puskin, se Goethe nem élt meg, a megjelenítés új módjának hatalmában vagyunk, és a XIX. század második felének minden híressége távoli rokonnak látszik, mert egyenfekeztében van, szó szerint a letűnt színpompás életet gyászolja puha, de portól nehéz drapéria előtt, és mindig szomorú arcú homályos szobák sarkában függ. Halvány otthoni fény vezet át minket az évszázad szürkeségén, és megtörténhet, hogy eljön az idő, amikor ezt a fotográfia által leegyszerűsített korszakot egy sajátos ízlést tükröző művészi hazugságnak fogjuk látni, de még nincs így, és – minő szerencse képzeletünknek – Puskin nem öregedett meg, és sosem kell csupa ránc posztóruhát – fekete rövid nyakkendő, vendéggalléros dédapáink e gyászos viseletét – magára öltenie.

Leküzdhetetlen nehézségekkel szembesülünk, ha nem romantikus képzelgéssel, hanem az igazságot keresve próbáljuk megidézni e száz éve elhunyt nagy embert. Tekintsük magunkat legyőzöttnek, és mielőbb forduljunk az életművéhez.

Nincs unalmasabb, mint egy költő életművéről verseinek ismerete nélkül olvasni. Az egyetlen helyes módszer: elmélyedni bennük – olvasni, végiggondolni őket, és megbeszélni, de csak magunkkal, mert az igazi olvasó önző, aki a saját, titkos felfedezését élvez. A vágy, amely most arra késztet, hogy megosszam e költő iránti elragadtatásomat, veszélyes érzés, mely egyáltalán nem tesz jót választott témánknak. Mert ha sokan olvasnak egy könyvet, felkapott lesz, és mintha minél több idegenhez jut el, annál idegenebbé válna számunkra. Amikor egy irodalmi mű ismertségének első hulláma elült, akkor mutatja meg igazi arcát. A kevésbé fordított, titkukat az idegen nyelv leple alatt őrző művekkel bonyolultabb a helyzet. Nincs egyetlen francia sem, akinek azt mondhatnánk, ha meg akarja ismerni Puskin, fogja a műveit és azonosuljon velük. Költőnk egyáltalán nem vonzza a fordítókat. Tolsztojt, aki vele egyenrangú, Dosztojevszkijt, aki nem ér fel hozzá, Franciaországban akkora dicsőség övezi, mint némelyik honi író, és közben Puskin gazdag zeneisége (el)ismeretlen marad. Kétségtelen, hogy a költő a prózáirónál nehezebben töri át a nemzeti határokat. Amikor Puskinról van szó, e nehézségnek mélyebb okai vannak. Orosz pezsgő – mondta nekem egy kifinomult elme a minap. Mert ne feledjük, hogy Puskin épp a francia költészetet, annak egy egész korszakát bocsatotta az orosz múzsa rendelkezésére. Ezért verseinek francia fordítása a XVIII. századi Franciaország epigramma-tövisek rózsaköltészetét, azt a pseudo-egzotikus romantikát hordozza, melytől nagyanyáinkban összekeveredik Sevilla, Velence, a Kelet és az őszanya Görögország. Ez az első benyomás olyan visszatetsző, ez az elaggott kedves olyan vértelen, hogy nyomban elbátortalanodik a francia olvasó. Pedig Puskin óriás, aki hazám egész költészetét tartja vállain, de amint fordítani kezded, költészetének lelke elillan, és csak egy kis aranyozott kalitka marad a kezében. Csodálkozva fedeztem fel, hogy bármelyik verséhez nyúltam, az valamelyik francia költőét szólította meg bennem. Hamar világos lett azonban számomra, hogy ehhez Puskinnak semmi köze. Az ok nem a vélt francia áthallás, melyet ki szoktak mutatni e versekben, hanem hogy az adott pillanatban irodalmi emlékek hatása alá kerültem.

Nem áltatom magam fordításaim minőségével kapcsolatban. Eléggé hasonlítanak Puskinra, ez minden – a lényeg máshol van. Elettűnt elmélyedve ráébredtem, hogy annak legrejtettebb zugából is az igazság szól, az egyetlen a világon: a művészet igazsága.

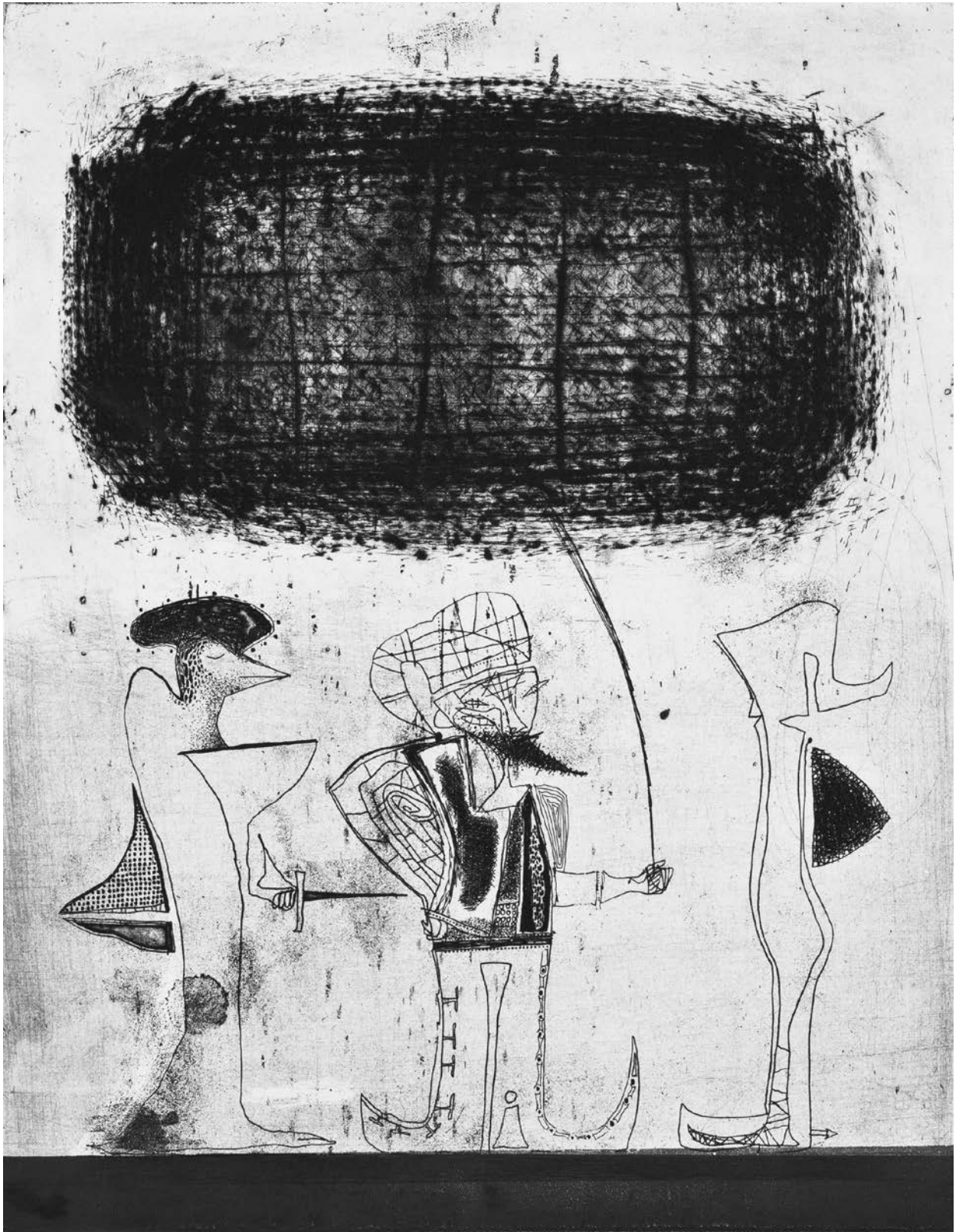
Milyen érdekes volna egy eszme bolyongását száz éven át nyomon követni! Nem tréfálok, amikor azt mondom, a legtökéletesebb regény lenne, mert ez a minden emberi hordalékától megtisztult elvontság a legélettelibb életként hatna, és mindenkinek megmutatná, hogy a szerző – legyen az Shakespeare vagy Horatius – értéke egyvalamiben áll: az alkotásban. Most nagyon időszerű emlékeztetni erre, különben – ami az irodalmat illeti – tévútra jutunk. Például az úgynevezett „emberi dokumentum”, ez a már önmagában is szép bohózat, és a szociológia, mely ott kellett magát a modern regényben, legalább olyan visszatetsző, mint amilyen nevetséges.

Egyáltalán nem azt akarom mondani, hogy az évszázad, amelyben élünk, az északi fény áttetsző hullámosságával rétegződik. Akkor vehetnénk a szép eszményét, végigkövethetnénk erkölcsi gyötrelmeit, és valami a kalandregénynél is mozgalmasabbat hozhatnánk ki belőle.

Milyen drámai Puskin életművének sorsa! Még élt, amikor a kritikus Belinszkij⁶ korlátolt elméje belekötött, hogy vitát kezdeményezzen. Képzelték el, azt vetette a szemére, hogy Puskin nem foglalkoztatják eléggé a kor eseményei! A hegeli filozófia nálunk nemigen gyökeresedett meg. Ugyanakkor egy pillanatra sem homályosult el Puskin igazsága, mely kikezdehetetlen, akár az öntudat. Ellenkezőleg, úgy tűnik, csodás érzéseket kelt. Amikor a sokaságban jelen van az Ember, kisugárzása felér a múlt legragyogóbb elméivel. Persze a nyárspolgár szemében úgy tűnhet, hogy a világ egyre rosszabb lesz: az autók fárasztó zaja mindent betölt, és rettegünk a katasztrófától, mellyel az újságok riogatnak. Az életet szemlélő filozófus tekintete azonban jóindulattól csillog és észreveszi, hogy lényegében semmi nem változott: a szépet és a jót éppúgy becsülik, mint azelőtt. Ha az élet néha mégis komornak tűnik, annak a rövidlátás az oka. Akiknek van szeme a látáshoz, annak ugyanannyi felfedezést és örömet tartogat, mint a múlt költőinek. Valójában az a kérdés, melyik művész tudja, mintegy mellékesen, kisebb remekművé változtatni az életet. Hányszor ámultam el gyorsan előbukkanó és ugyanilyen hirtelen eltűnő színpadi jelenségek láttán. Verőfényben fürdő, széntől púpos teherautó, a tetején fekete arcú rakodó, élénkzöld faággal a szája szegletében. Padon szunyókáló nagydarab berlini postás, akinek kollégája előlép egy virágzó jázminbokorból, odalopódzik hozzá, és dohányt töm az orrába. Manöken vadonatúj ruhában – igaz, szakadt vállpánttal – a hulló levelek közt búsan hempereg a sárban. Nincs nap anélkül, hogy ez az erő, ez a mutatványos ihlet ne hozna létre valahol egy röpke előadást. Úgy vélem, hogy amit mi művészetnek hívunk, tulajdonképpen nem egyéb, mint az élet festői igazsága – tudni kell megragadni, ennyi az egész. Ha az élet érdekes, olyan lelki állapotba kerülsz, melyben a legegyszerűbb dolgot is a maga sajátos ragyogásában látod. Mész az utcán, megállsz, nézed a járókelőket, és egyszer csak észreveszel egy gyereket, aki elcsodálkozott valamin, amit valamikor majd felidéz, és ettől úgy érzed, cinkosa vagy az időnek, mert látod, hogyan gyűjti e gyermek az emléket a jövőnek, melyet már maga is el tud képzelni. És mily nagy a világ! Csak a lakása homályában ücsörgő nyárspolgár gondolja, hogy az utazások már nem tartogatnak felismerést, pedig a hegyi szél ma is felpezdíti a vért, és tisztos kalandokba bocsátkozva meghalni ma is törvénye az emberi méltóságnak. A költő ma is legyen szabad, ha úgy tetszik, emberkerülő és magányos – olyan, amilyen Puskin akart lenni száz évvel ezelőtt. Néha a legelvontabb művész is felemeli a szavát az elesettek és a mellőzöttek védelmében, de nem kötelessége engedni e kísértésnek. Nem. Határozottan állítom, az úgynevezett társadalmi életnek és mindannak, ami honfitársaimat lázadásra készítette, nincs helye lámpám fénykörében, és ha nem vágyom elefántcsonttoronyra, csak azért van, mert beérem a tetőtérrel is.

*Fordította és jegyzetekkel ellátta
Szilágyi Mihály*

- 1 Elhangzott Párizsban, Puskin halálának 100. évfordulóján.
- 2 Vendée-i háború: a francia forradalom részeként 1793 márciusa és 1796 júliusa között zajlott.
- 3 Thomas Carlyle (1795–1881) skót történet- és életrajzíró, esszéista.
- 4 Vaskancellár: Otto von Bismarck (1815–1898), az erőskezű vezető, a Német Császárság első kancellárja.
- 5 Nyikolaj Petrovics Romanov: I. Miklós orosz cár (1825–1855).
- 6 Visszarion Belinszkij (1811–1848) orosz irodalomkritikus, lapszerkesztő, a művészet társadalmi elkötelezettségének propagátora.

Hétköznap a Pyl bolygón

JEANETTE WINTERSON

Művészet és élet

Úgy nőttem fel, hogy nem tudtam, a nyelv mindennapi használatra való. A szón nőttem fel, és nekem a szó isten volt. Sokévnnyi világi reformáció után ma is úgy gondolok a nyelvre, mint valami szentségre.

A szüleimnek összesen hat könyve volt. Kettő közülük *Biblia*, a harmadik egy szómagyarázat az *Ó- és Újszövetség*hez. A negyedik a *The House at Pooh Corner*¹. Az ötödik a *The Chatterbox Annual, 1923*² és a hatodik Malory *Le Morte d'Arthur*³ című kötete.

Ottthon könyvekre volt szükségem, ezért ki-be csempésztém őket, és mivel nem volt saját szobám, nem sokat berzenkedtem a folyosó végi W. C. ellen. Ott, a vécén olvastam először Freudot és D. H. Lawrence-t, és talán ez volt a legjobb hely, mindent összevetve. Egy zseblámpa lógott benne a csövön, és a szombatonként keresett pénzemet hol könyvekre, hol elemekre költöttem. Anyám pontosan tudta, meddig tart egy csomag Duracell, ha csak a vécépapír útvonalának megvilágítására használjuk.

A bugyimban bevitt minden egyes könyvnek rejtekhelyet kellett találnom, és akinek szabványméretű egyszemélyes ágya van, és szabványméretű könyveket vesz, rá fog jönni, hogy hetvenhét kötet fér el egy rétegben a matrac alatt. Am gyűjteményem folyamatosan gyarapodott, és félni kezdtem, anyám észreveszi, hogy láthatóan magasabb lett az ágyam. Így is történt. Minden könyvemet elégette.

Nem mindet. Könyveim egy részét, kis adagokban, már korábban átvittem egy barátomhoz. Most is megvanak, műanyag borítóban, a gerincük töretlen.

Aztán nagyot javult a helyzet, mert anyám jóváhagyásával eljárhattam dolgozni a közkönyvtárba. Úgy gondoltam, munka közben nem lesz időm olvasni, ő pedig számatlanul kapja a nagybetűs krimiket. És úgy gondolta, ha sokat vagyok könyvek között, kinövöm a rajongásomat, és olyan leszek, mint a nyugalmazott úrhajós, aki hanyatt fekvé, messziről nézi a csillagokat. Gyakorlatilag akkor is a könyvtárban voltam, amikor nem kellett dolgoznom. Ki se mozdultam az olvasóteremből, ahol egy ólomablak alatt ültem, amelyen ez a felirat állt: „A szorgalom és az előrelátás meghozza gyümölcsét”.

Úgy tűnt, heti egy zsáknyi Ellery Queen⁴ nyugtatóan hat anyámra. Apám maradt a vidám füzetes képregényeknél. A könyvtárban – ahol olvasók tömege akarta belevetni magát a tengeri történetekbe és Mills és Boon⁵ érzelmi viharába – beigazolódott a gyanúm, hogy engem nem a cselekmény érdekel. Nehéz felismerés ez annak, aki át van itatva bibliai történetekkel, de kénytelen voltam belátni, hogy én a nyelvbe vagyok szerelmes, és csak alkalmilag vonz a mese.

Újdonsült szabadsággal élve szerettem volna eligazodni a betűk rengetegében. Így találkoztam Gertrude Stein⁶nel, a humor címszó alatt. Nem tudtam, miért kapott csörgősipka jelölést és került – ábcérenden kívül – Alan Coren⁶ mellé. Azon az alapon, hogy aki a westernt szereti, annak az kell, és a Colt nagyobbat durran, mint a szerző neve, a könyvtár ömlesztve kínálta szabadpolcain a népszerű irodalmat. Feltűnt, hogy egyik nap kikölesönzik Steint, másnap visszahozzák, de csak akkor értettem meg az okát, amikor egyszer én is kivettem. Jogos helyére, az S-hez tettem vissza, a szépirodalomhoz. Egyetlen olvasó méltatlankodott, hogy nem találja „Steen badar könyveit”, egy veterán katona.

Mi fog történni, ha többé nem lesznek közkönyvtárak, és a világ CD-ROM-ra kerül? Hová megyünk, ha ki akarunk lépni a jelenből? Mi fog történni a veteránokkal, akik „Miss Steen”-t olvasnak, és a kislányokkal, akiket a látókörükön kívüli képzetek érdekelnek? A képernyő és a digitális lemezek lapályán mivé lesz a könyvlapok röptető ereje? Meséket fogunk kitalálni letűnt könyvtárakról, ahol furfangos manók hegy-magas állványok ütődött polcairól bogarásznak könyveket?

Két év zavartalan együttlétre vágytam a költőkkel, de megzavartak. Az anyám az olvasóteremben. Fényt derített titkos életemre és eljött, hogy megvívja velem a végső ütközetet a fénymásoló mellett. Azt mondta: „Az a baj a könyvekkel, hogy nem tudni, mi van bennük, és mire kiderül, már késő.”

Amikor kifogásoltam az ízlését, hogy csak bűnügyi történeteket olvas, azt a választ kaptam, aki gyilkosságot vár, azt nem érheti meglepetés. Ez a cselekményességet illetően megerősített véleményemben, de semmit nem ért a fénymásoló mellett. Anyám tudta, hogy a könyvek el fognak téríteni, és igaza lett. Nem sokkal később elköltöztem hazulról. Semmit nem hoztam magammal: a kedvenc köteteim már odavesztek.

A nyelv éjjel-nappal velem van. Ez mindig így volt. A Biblia hosszú részeit tanultam meg kívülről kiskoromban, és amikor eljöttem otthonról, úgy vállaltam munkát, hogy továbbtanulhassak. Idézetekkel küzdöttem a magány és a félelem ellen. A ravatalozóban John Donne-t sutogtam a balzsamnak, Andrew Marvellt a holttestnek. Később rájöttem, hogy Tennyson *Lady of Shalott*ja, ritmikussága miatt, nyugtatóan hat a zavart elméjűekre. Magamat is közéjük soroltam abban az időben.

Az, hogy a művészet gyógyít, nem üres szólam. A művészettel, a művészetért folytatott küzdelemben szent-ségemmé és erősségemmé vált a nyelv. Máig az, és nem ismerek fájdalmat, amelyet ne tudna enyhíteni a művészet. Kinek a zene, kinek a festészet, nekem elsősorban a versben és prózában megnyilvánuló költészet az, amely áthatol zajon és káoszban, tisztító szándékkal felnyitja a sebet, majd fokról fokra megtanítja neki, hogyan gyógyítsa önmagát. A sebeket tanítani kell rá, hogyan gyógyítsák önmagukat.

A lélek és a szellem nem rendelkezik a sérült test ösztönével. A gyógyulás nem indul el magától, ahogy általában a veszélyt se kerüljük el. Ahogy a fájdalomnak, úgy a gyógyulásnak is útjába állunk – mert más tűnik logikusnak. A művészetnek soha nem volt még ennyi dolga, de képes elvégezni. Egy olyan önpusztító társadalomban, mint a mienk, nem meglepő, hogy lenéznek a művészet gyógyító erejét.

Ami engem illet, amikor esténként megtértem bérelt szobámba, könyveim közé, megkönnyebbülést és örömet éreztem, nem fásultságot és kimerültséget. El akartam kerülni a *Jude the Obscure*⁷ sorsát, bár e könyv elolvasása hasznos figyelmeztetés volt. Amit én akartam, jog szerint nem illetett meg, és bár ugyanezen az alapon megtagadni se lehetett tőlem, nagyon kifinomult büntetések vannak azok számára, akik ragaszkodnak önmagukhoz és az elképzeléseikhez. A képzelet végtelen birodalma tette lehetővé, hogy családi és társadalmi korlátaimon fölülemelkedve, kötetlenül ismerkedjem a mások világgépével. A

könyvek világa tágas, és e tágasságban szabadon szárnyal az olvasó.

1978-ban minden földi javamat beraktam kombi Mini Morrisom hátuljába, és elmentem Oxfordba. Az első néhány hétben az volt a gyanúm, hogy valami óriási tréfa közepébe csöppentem. Nem elég, hogy mindenki könyveket olvasott, de el is várták tőlük, és még pénzt is kaptak. Tényleg nem a véccén kell előtanulmányokat folytatnom esszémhez?

Három évet töltöttem azzal, amit a modern kormányok egyre kevésbé akarnak: sokat olvastam, és önállóan gondolkodtam. Az új, intenzív kurzusok passzív, anyagi gondolkodású fiatalembereket nevelnek, akik mindent eszköznek tekintenek egy bizonyos cél érdekében, és ezért – ésszerűtlen módon – nem hisznek a másvilágban. Pedig, ha ez az egy életünk van, akkor ez minden bizonyíték magára a cél, nemde?

A XIX. századi gürcölő legalább az örök életben bízhatott. A XX. századi robotoló már csak abban, hogy kihúzza a nyugdíjig.

Én lassan szeretek élni. A modern élet túl gyors nekem. Lehet, hogy azért, mert időt megtakarító eszközök híján nőttem fel és most, amikor már megengedhetem őket magamnak, nem látom értelmét, hogy autózással, repülésessel, mobiltelefonálással és számítógépes kommunikációval töltsen a napjaimat.

Valós dolgok közt élek, amelyeknek megvan a maguk tempója, amit nem lehet siettetni. Ahogy kertet ápolok, zöldséget termeszték, felaprítom a fát, behordom a szemet, ahogy főzök (lábasban, serpenyőben), vásárolok (keveset és gyakran), könyvet olvasok, zenét hallgatok, megírok egy könyvet, az nem két elektromos impulzus között történik. Azt mondják, értékrendem, életmódom idejétmúlt, és kivételes helyzetemnél fogva engedhetem meg őket magamnak. Kivételes helyzet könyveket írni, melyeket olvasni fognak, de miért lenne helyénvalóbb kevésbé idejétmúlt, nagystílusú életmódra költeni a pénzem, ahelyett, hogy békét és csöndet vennék rajta?

A fejlődés megöli a békét és a csöndet. A dédszüleim, akik napi tizenkét órát dolgoztak egy lancashire-i pamutszövőben, legalább kisétálhattak a faházuk mögötti magaslatra, ahol csend volt alattuk, és körben a dombok zöldjét látták. Amikor egyszer kiborultam a túlzásba vitt vallási buzgalomtól, e dombok közé bújtam, ahol az utca felső végén fű nőtt a sziklák repedéseiben, és ha zúgott valami, az a szél volt. Ide most tehermentesítő út épült, nem a dombok testén át (úgy túlságosan drága), hanem az oldalukba, mert ki törődik a dombokkal, amikor autózni lehet? A gyáriaknak sztereójuk és műholdas tévéjük van, és amit eddig a csend nyújtott nekik, azt most a zajtól kapják meg. De vajon megkapják-e?

A csönd és a zaj számomra nem egyenértékű. Gyerekkoromban, amikor fürdőszoba, központi fűtés, telefon, lemezjátszó, autó és pénz nélkül nőttem fel, a csönd ingyen volt és közel. Ma árucikk, és drágább, mint egy jó helyre szóló londoni operajegy.

A legnagyobb zajt, amire gyerekkoromból emlékszem, egy csörgődob és egy férfikórus keltette. Ez talán magyarázza, miért szeretem a nőket, és miért nem szeretem a Verdi-operákat. A zaj volt az egyik legfontosabb tényező, amiért nemrég úgy döntöttem, hogy elköltözöm Londonból.

Ezen nem azt értem, hogy London a daloló teszteszteronok és csilingelő női párjuk célpontja lett. Úgy értem, idegenkedem egy olyan várostól, amelytől idegen a csönd.

Hogyan éljek?

Amikor az *Art & Lies*⁸-t írtam, azt mondtam, hogy az egyszerre kérdés és keresés. Händel, Picasso, Szapphó mind egy holt várost és egy elviselhetetlenné vált életet hagy el. A jövő Londonja holt város, értékek nélküli hely. Szerintem nem lehet (és nem tisztességes) olyan könyvet írni, amely úgy akar másokra hatni, hogy magára az íróra nem hat. Nem az életemet írtam bele az *Art & Lies*-ba, ahogy azt általában a szerzőkről gondolják. Az *Art & Lies* íródott bele az életembe. A „Hogyan éljek?” kérdését először magamnak kellett feltennem.

A könyvek mozgósítják írójukat. Az írónak önmaga teljességével kell műve mögé állnia, de a mű több lesz nála. Az írás valaminek a kifejtése – ahhoz hasonlítható, ahogy a borsót, babot hüvelyezzük. A még feltáratlan dolog megmutatása, a titok kibontása burkából. A születő műnek feszítő ereje van, olyan új gondolatokat, képzeteket pattint ki alkotójából, amelyek addig sejtésként lappangtak. Minél jobban bízik az író abban, amit csinál, annál közvetlenebb összjátéka a szavakkal. A költőáncos bizalma a kötélben – meggyőződés, amely fegyelmességéből következik. A nézőknek csak egy kötél. Az írónak viszont fogódzó és csatlakozókábel egyszerre. Végigmenni rajta és eltűnni: megéri a porban, láthatatlanságban töltött órákat.

A kötél kézimunka, az író sodorja menet közben, ahogy a *Sexing the Cherry*⁹-ben Fortunata elvágja és újraköti, miközben leereszkedik, hogy kimeneküljön a házból, amely rajong a mennyezetért, de semmibe veszi a padlót. Lehetetlen? Persze, de a művészet is az. Létezésének nincs biológiai oka; nincsenek laboratóriumok a kísérleteihez; a világ nem nagyon fogadja el; nincs képzés, amely szavatolná, hogy fennmarad; nincs közmegegyezés a fontosságáról; nincs benne sok pénz; és akiknek többet hoz, azok is rosszabbul állnak, mint a hulladékkereskedők és a profi labdarúgók. És mégis... Talán, mert az emberiséget gyöttri a lehetetlen, vagy még a XX. század végén se hiszi el teljesen, hogy az igazi élet mikrocsipekből, kötvényekből és osztlakból áll?

A művészetért élni (*Vissi d'arte, vissi d'amore*¹⁰ – ahogy Callas énekli Puccini *Toscájában*) annyi, mint kérdéseket feltenni. És ha valaki, mint én, hisz benne, hogy aki a művészetért él, az mindent egyetlen kérdés rendelkezésére áll, a „Hogyan éljek?” nagyon szigorú kérdéssé válik. Mert akkor mindig a szerint kell választani, hogy a legnagyobb összpontosítással a legtöbbet tudjam kihozni magamból. Ha a páromnak egészségügyi okokból a tengerparton kellene élnie, senkit nem lepne meg, hogy vele tartok. Akkor miért lep meg bárkit is, hogy a munkám érdekében nyugodtabb életet választok? Nyugodtabbat – mihez képest? Az operán és a helyi boltokon kívül máshova nem járok. Összejeveletekre se, nálam szoktak lenni. Az időbeosztásom egyszerű: felkelek, tüzet rakok, és mialatt a gondolataimmal együtt beindul, megdarálom a kávéét és lemosdom. Be kell vallanom, nem kedvelem a fürdőszobát, talán, mert tizennyéves koromig nem volt nekünk. Nem szeretném, ha az olvasó azt hinné, büdös vagyok. Kényesen ügyelek a tisztaságomra. A kényelmi berendezések már kevésbé érdekelnek; azért van benti véccén, mert a párom ragaszkodik hozzá.

Emlékszem egy újságíró vendégem megjegyzésére, amelyet a vörösén lobogó tűzre tett: „Ez a hatás kedvéért van?” Azt feleltem, Angliában valahogy melegen kell tartani magát az embernek, amire megkérdezte, miért nem telik nekem – ahogy ő mondta – „rendes fűtésre”. Noha számottevő különbség van D. H. Lawrence és köztem, osztom a nézetét, hogy van valami erkölcsstelen a központi fűtésben. Iszonyúan felbőszült, ha fűtőtest mellé ültették, és mint Richard Aldington¹¹ elmondta, inkább kihúzódott a hallba, minthogy ismeretlen eredetű hó melengesse a férfiasságát. Kislánykorom óta én gyújtok tüzet magamnak, és remélem, ez így lesz a halálom napján is. Nekem semmit nem nyújt a radiátor és senkire nem emlékszem,

akinek a fehér zománccfestéket nézve beindult volna a képzelete.

Jóérzés és látomások. A tűz vigasza ősi dolog, és a fejlődés roppant lassú folyamat. Nem akarok végképp elszakadni eredendő környezetünkől, a földtől, az évszakoktól, a többi élőlénytől, és lemondani bizonyos szertartásokról, a papírról és gallyakról, a nemzedékek óta változatlan leterdelésről, és az első lángok okozta kortalan örömről.

Vannak, akik azt mondják, elvágtam magam a világtól, de mihez kötődnek ők?

Én a talpam alatti talajhoz és a két kezembe vett szavakhoz. A számat, a májamat, a beleimet, a zsigereimet, az agyamat, a véretem, az ágyékomat tápláló szavakhoz.

Ráadásul, ha a múlt nagy alakjaira gondolnak, olyanokra, mint Szapphó, Muraszaki¹², Emily Brontë, úgy találják, hogy valamennyien örökösök is, nemcsak kezdeményezők, és művük csak azért jöhetett létre, mert a nők között elterjedt az a szokás, hogy természetesen írjanak; így, ha csak a költészet előjátékaként is, az önök ez irányú aktivitása felbecsülhetetlen volna...

Mert meggyőződésem, hogy ha még száz évig élünk – és most közös életünkről beszélök, valóságos életünkről, nem arról, amit külön-külön élünk végig mint egyedek –, és meglesz az évi ötszáz fontunk meg a saját szobánk; ha szo-

kásunkká válik a szabadság és a bátorság, hogy azt írjuk, amit gondolunk; ha sikerül egy kicsit elszakadnunk a közös nappalítól, és nemcsak azt vesszük észre, hogy az emberek milyen kapcsolatban vannak egymással, hanem azt is, hogy milyen viszonyban vannak a valósággal; és ha önmagában nézzük az eget is, a fákat és minden mást; ha keresztül tudunk nézni a Miltontól megénekelte kísérteten, mert egyetlen ember sem zárhatja el a szabad kilátást; ha szembe merünk nézni azzal a ténnyel, mert tény, hogy nincsenek oltalmazó karok, amelyekbe belekapaszkodhatunk, hanem egyedül megyünk, és hogy nemcsak a férfiak és nők világához van közünk, hanem a valóság világához is – akkor eljön az alkalom, hogy a halott költő, Shakespeare nővére újra felöltse testét, melyet már annyiszor le kellett vetnie. Ő, aki éppúgy a névtelenektől nyer életet, mint a bátyja, azoktól, akik az elődei voltak, meg fog születni. Mert előkészület nélkül, a mi erőfeszítéseink nélkül, eltökéltségünk nélkül, hogy meg kell születnie, nem remélhetjük, hogy meg is születik; így lehetetlen. De fenntartom, hogy el fog jönni, ha munkálkodunk érte, és az ilyen munkának szegényen és névtelenül is van értelme.¹³

Itt az én helyem a történelemben.

Fordította és jegyzetekkel ellátta
Szilágyi Mihály

1 A. A. Milne: *Micimackó kuckója* (ford. Karinthy Frigyes).

2 A *Chatterbox* (1866–1955) gyerekeknek szóló brit irodalmi és művészeti hetilap volt, amely könyvalakban is kiadta évfolyamait.

3 *Le Morte d'Arthur* [Arthur halála]: Sir Thomas Malory régi latin könyvek és francia lovagregények alapján írott, 1485-ban megjelent legendáriuma Arthur királyról és a kerekasztal lovagjairól.

4 Ellery Queen: Frederick Dannay (1905–1982) és Manfred B. Lee (1905–1971) közös írói álneve, melyen harmincöt detektívregényt jelentettek meg (tizenhárom magyar fordításban is olvasható).

5 Gerald Mills és Charles Boon által 1908-ban alapított londoni könyvkiadó, mely az 1930-as években a szentimentális regényekre szakosodott. 1971 óta a nemzetközi Harlequin cég egyik vállalata.

6 Alan Coren (1938–2007) angol humorista. Szatirikus írások, szórakoztató regények és gyermekkönyvek szerzője, a *Punch* magazin szerkesztője, BBC-rádióműsorok közreműködője.

7 *Jude the Obscure*: Thomas Hardy utolsó regénye, melynek Jude Fawley nevű, munkásszármazású főhőse sikertelenül próbál meg értelmiségivé lenni a viktoriánus Angliában (magyar címe: *Lidércfény*, ford. Pálóczi-Horváth Lajos).

8 Jeanette Winterson *Art & Lies* [Művészet és hazugságok] c. esszéregényében Richard Strauss *A rózsalovag* c. operája III. felvonásbeli triójának mintájára „fakadnak dalra” modern alakká átlényegített hősei: Händel, Picasso és Szapphó.

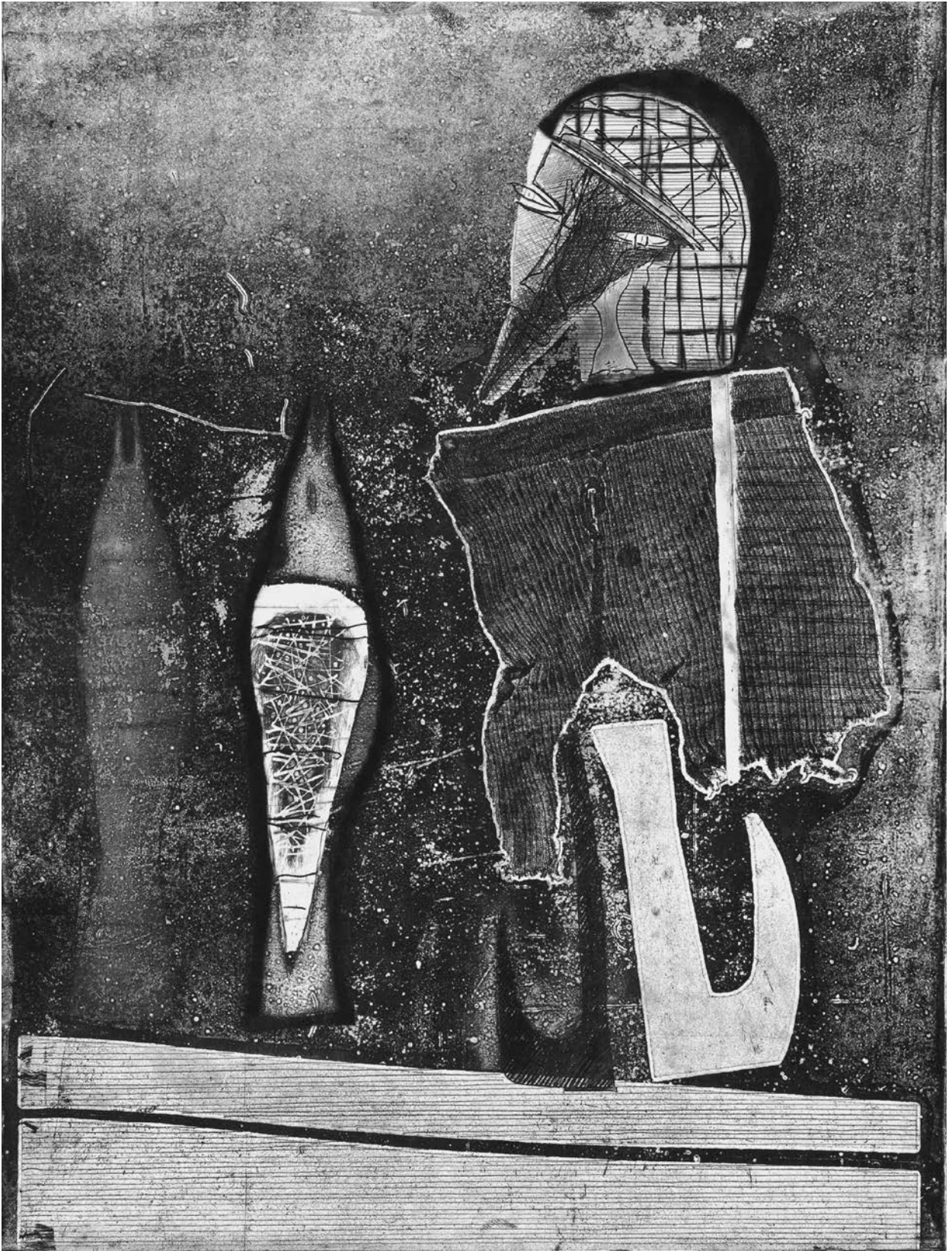
9 [Cseresznyeoltás]: Jeanette Winterson 1989-ben megjelent regénye.

10 „*Tisztán éltem, híven szerettem...*” (Az opera szövegkönyvét Várady Sándor fordította magyarra.)

11 Richard Aldington (1892–1962) angol író és költő, az *Egy hős halála* c. regény szerzője (Magvető, 1976; ford. Réz Ádám).

12 Muraszaki Sikibu (978–1016) japán író, költő és udvarhölgy. A „világirodalom első regényének” tekintett *Gendzsi szerelmei* szerzője.

13 Virginia Woolf: *Saját szoba* (Európa Könyvkiadó, 1986; ford. Bécsy Ágnes).

Madármese

TANDORI DEZSŐ

Tematizálatlan

Itt sincs valódi más.
Csak eredeti (leg).

Itt ez a "leg".

A-B-C

A tematizálatlanok

"A" régtelenben találkoznak.

"B" régtelenben nem.

Ma a "C"-ben

És a hűl magas C?

(→ Részletek a 10-es
számítástanrendszerből)

A párhuzamosok

vem mindig
végtelenség,
és viszont.

Viszont?!

Iródalmass

Úgy érdekel. Csak?

Nár csak zavar (is).

Tematizáló-e

a tematizálással?

Hierarchikus visz

$\sim = \bar{\sim} \sim \sim \sim \sim$
 $\sim \sim \sim \sim \sim \sim$
 $\sim \sim \sim \sim \sim \sim$

se mindig párhuzamos?
"A párhuzamos" az "A"
végtelens igen, a "B" ten
nem. Van-e magas C?

Tudás

Tudja, nem tudja:

(+) jól Tudja!

Meg

Isterem, Isterem,
semmi sines,

Meg

Minden van.

Isterem,

semmisints meg.

Éle-él

Éle-él: napok.

Napra-nap él.

— — — — —
Gaz we minden nap kéne.

Cím nélkül.

Er még messze nem a vég.

Messze a vég.

Er még közel sem a vég.

Közel a vég.

Már

Itt túl kevés időm

van hátra,

de ne történijen velem

semmi.

Gyengém

Semén (?)

semte (←)

semö (női név)

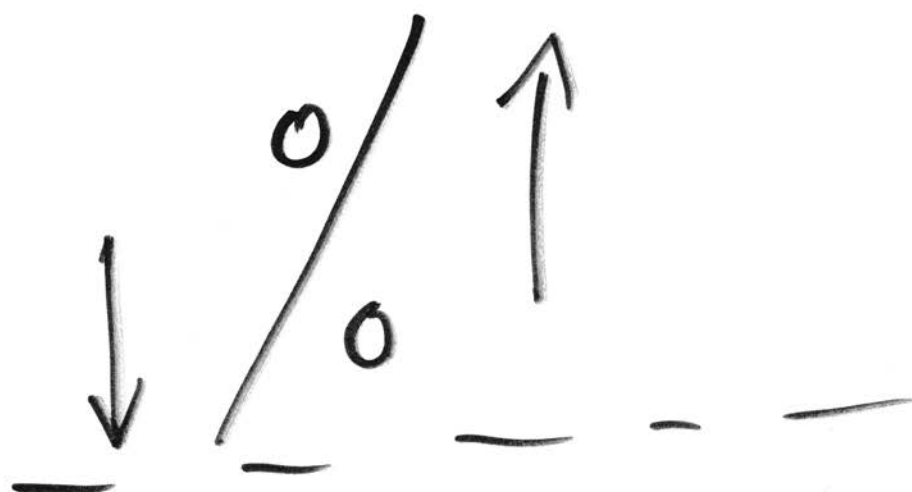
semmi (%)

semi (olbanörze)

semők (család)

(A "10-es számtalan"
"folytatása") ↑

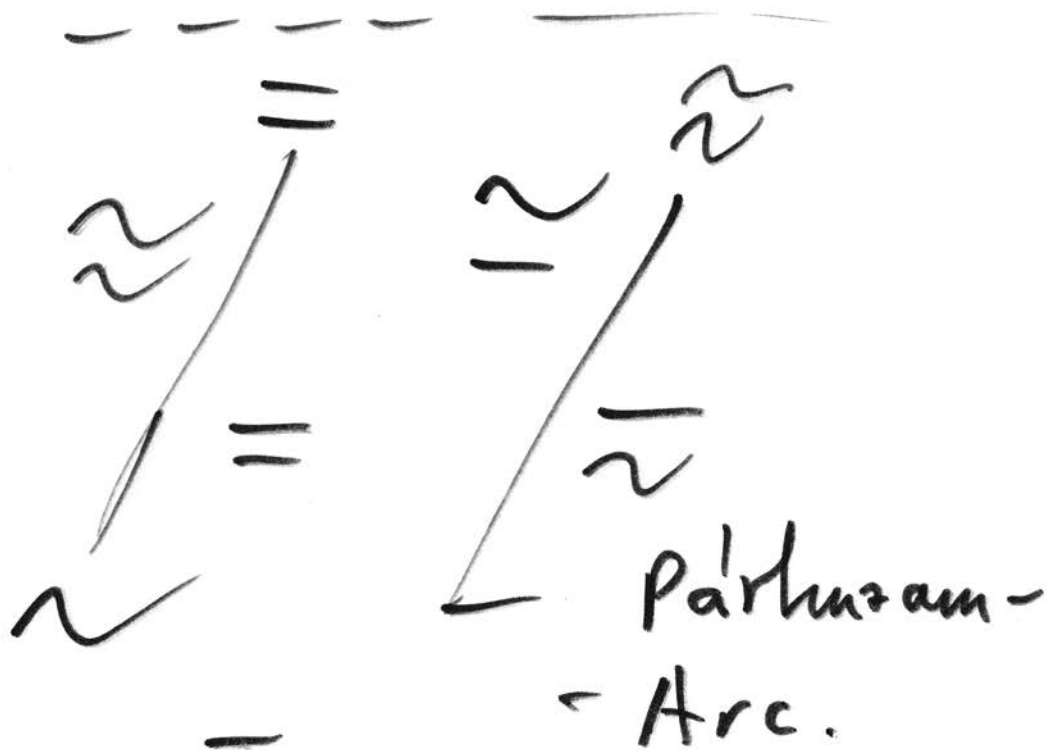
Felhasználható végtelen.

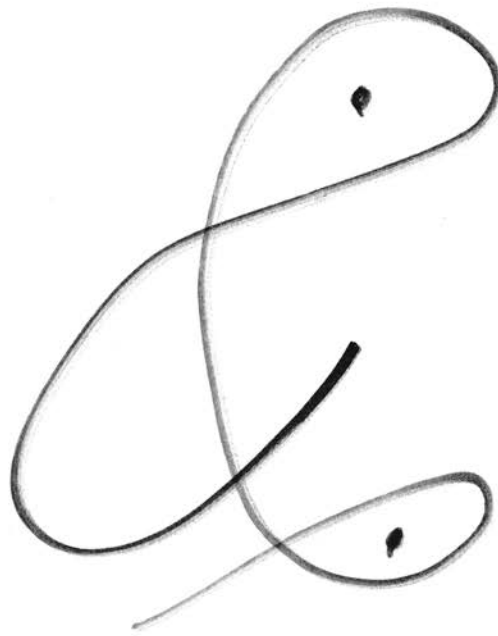

Felhasználható kezdet v. vég

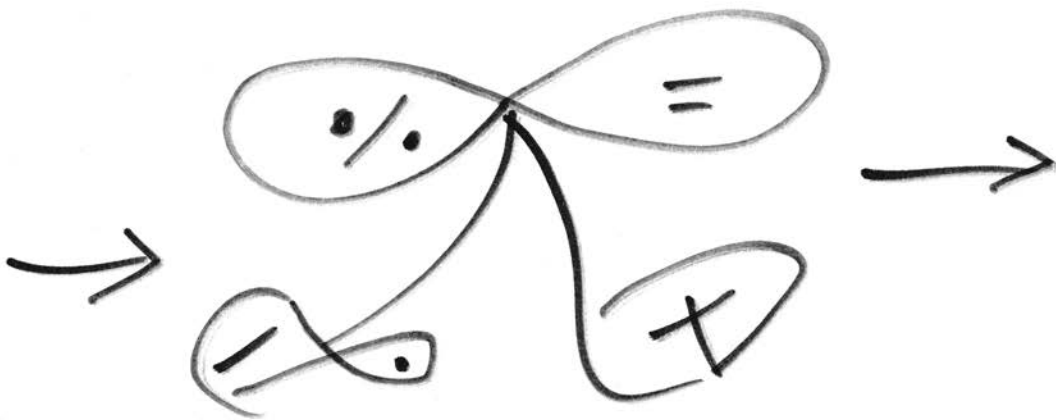
\cong
 A vízbeleső
 párhuzamosárhoz

=
 nem kell
 a vízkülső
 párhuzamosa

K_i fog $k_i(t)$?

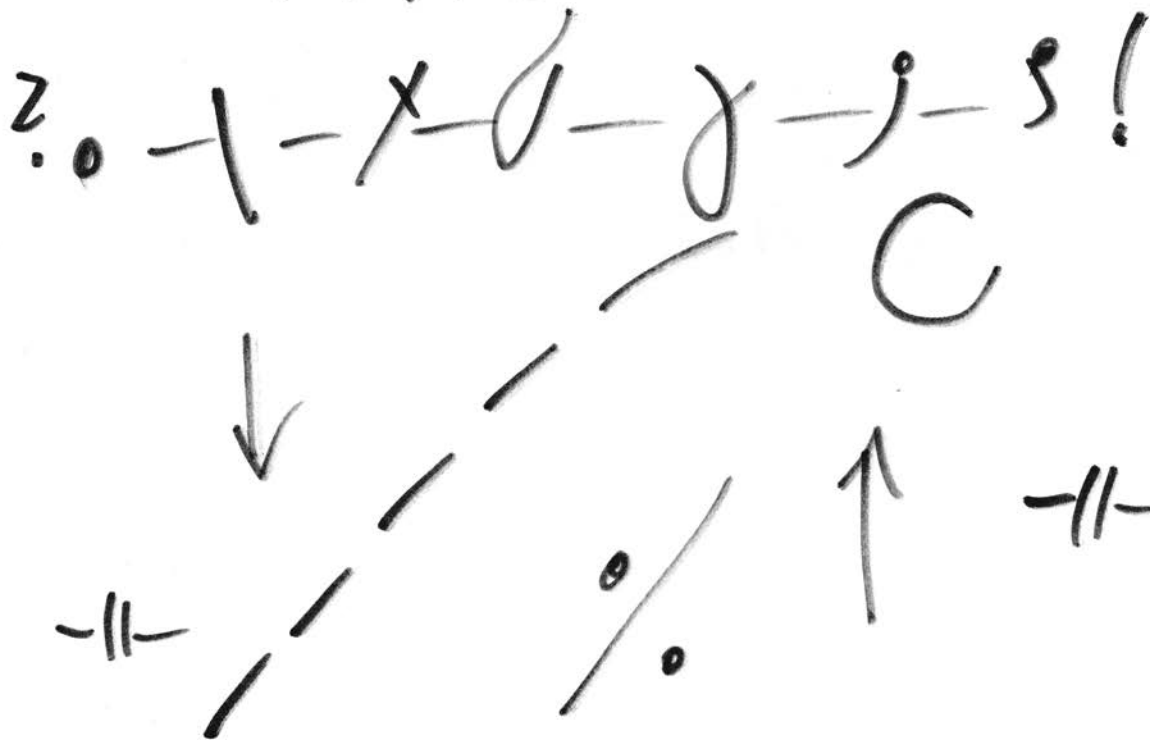

A végtelen felhasználása

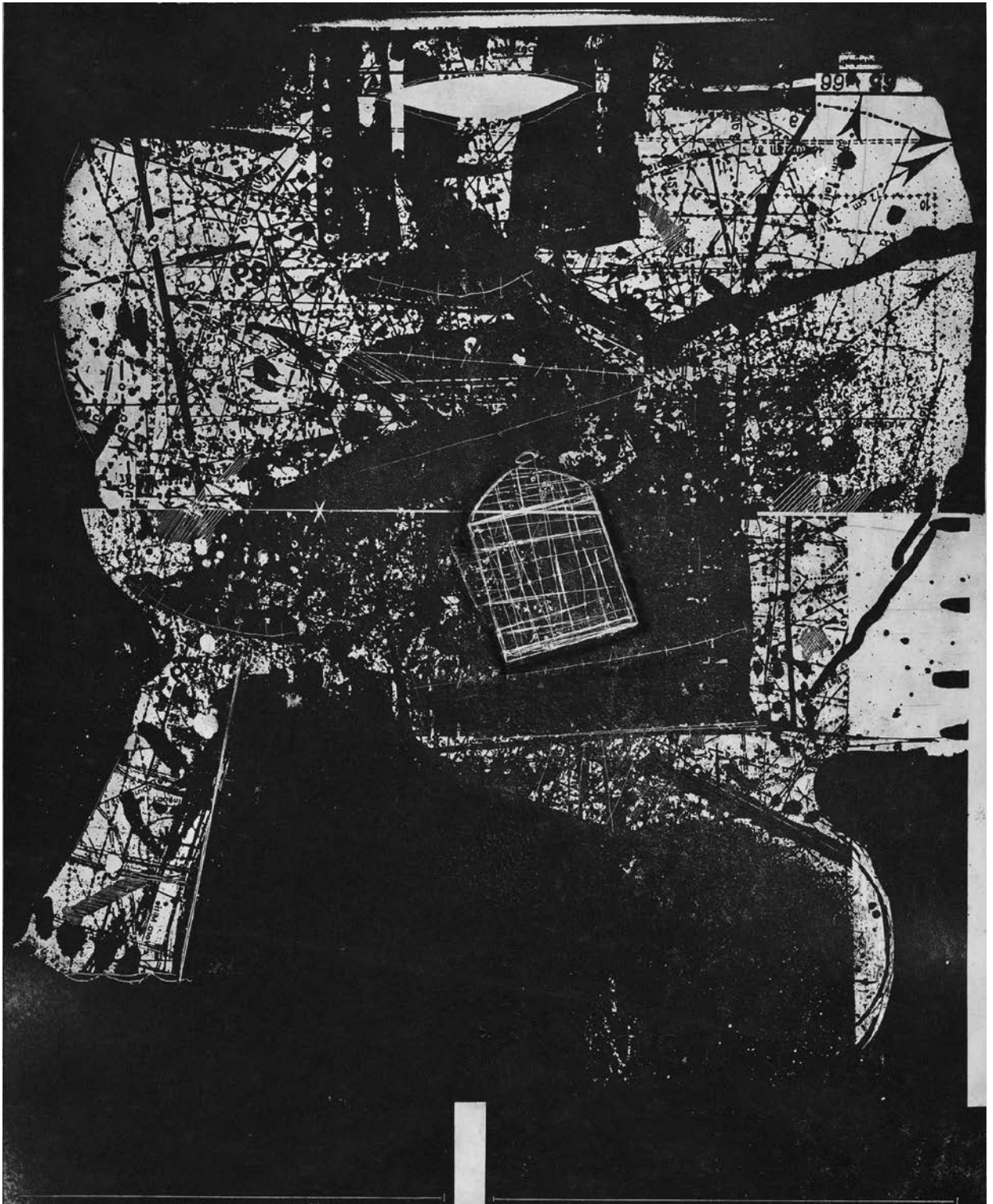
Végtelenség

„Erre tessék!”

Írásjeliség a semmire
(véglegességek)

Madarak éjszakái

JÁSZ ATTILA
Árgyélus és a kismadár
Püspöky István (1950–2018) és munkái

„...szabadulni szeretnék a kalitkából, hogy ...
menedéket keressek valahol. De szárnyaim (nem)
lévén, nem tudok.”
(PI)

[ÁRGYÉLUS ELSZÁLL]

A történet jelen állása szerint a legendás kalitka üres. Ajtaja nyitva, de mindegy is, hiszen eddig is így volt. Árgyélus viszont a rengeteg próbálkozás után, hogy megtanuljon repülni, sikeresen (f)elszállt. Átrepült egy másik dimenzióba, így már lényegesen többet tud, mint mi. Az ismeretlennel, ami mindig is izgatta nyughatatlan művészlélkét. (De hát kiét, melyikünkét nem?) Árgyélus tehát átbucskázott saját fején, madárrá változott, elszállt a fejünk fölé. Üres a kalitka, amit annyiszor megidézett rajzain...

[MINT A MESÉBEN]

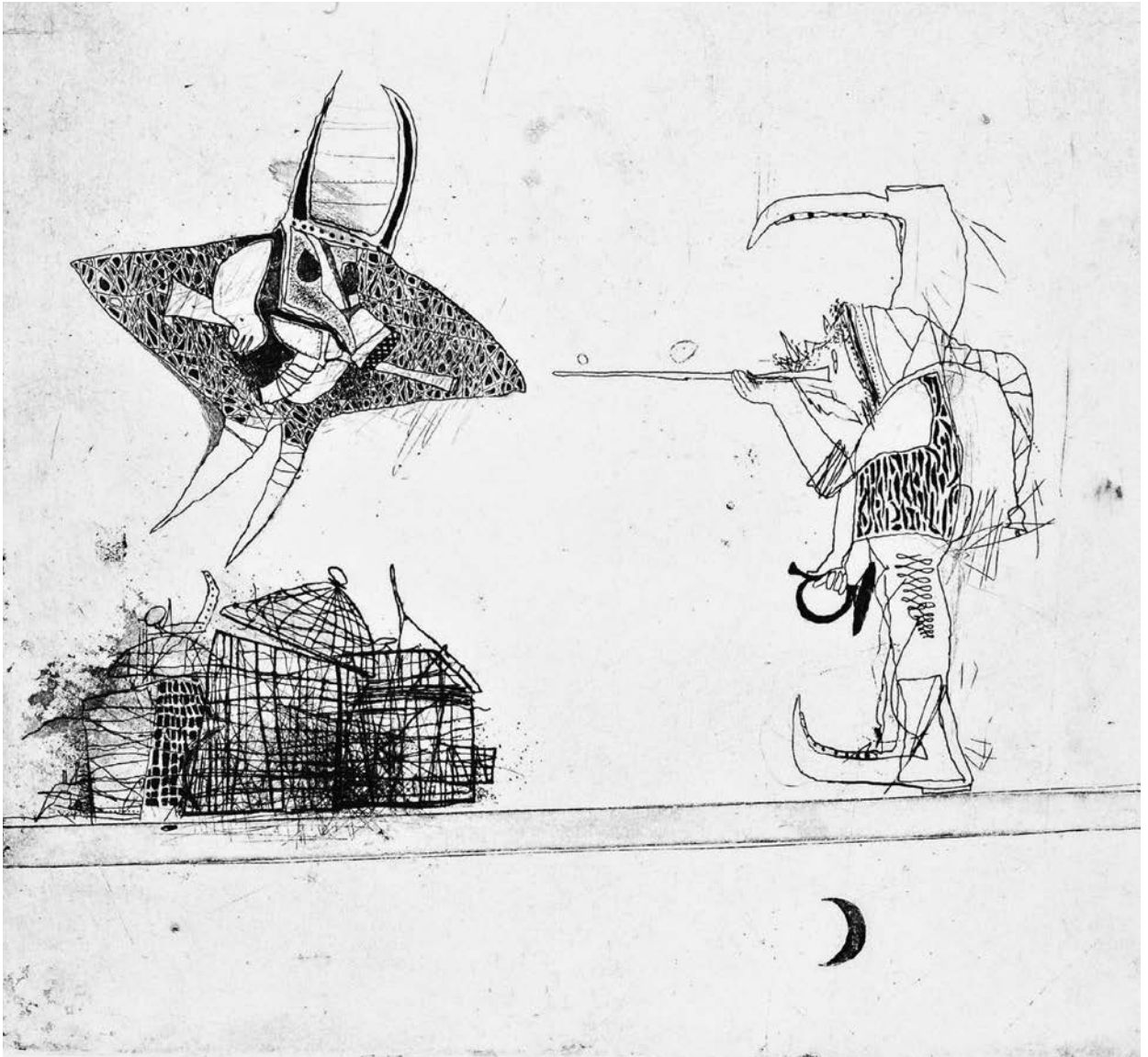
Kelet-Európában kalitkáról beszélni vagy rajzolni azt: egyértelmű utalás. A szabadságra természetesen, illetve annak múltbeli korlátozására is. Leginkább a külső, de ezáltal a belső korlátainkra is, amelyek által létezésünk és életünk némileg behatárolódik. Amelyeket az emberi természet lényéből adódóan állandóan le akar küzdeni. Mint a mesében. Árgyéusként, bárki is legyen éppen, kismadár vagy királyfi. A mese üzenete szerint meg kell harcolnunk a világgal és benne önmagunkkal. (Leginkább persze önmagunkkal.) Ahogy Püspöky István dokumentálja rajzról rajzra, legkisebb királyfiként szállva szembe mindennel, ami igazságérzetét bántja, piszkálja, és ugyanakkor az álom, a látomás árgyélusmadarát röpteti, szabditja ki folyton magából, mint kalitkából, börtönből. Nemes, nagy feladatok és gyötrődések ezek mindig, de Püspöky István bizonyított már, életművét egy gyönyörű albumba is sikerült megálmodnia. Szikár versei is olyanok, mint a képei, szabadon szárnyalóak és meglepően ütősek. Még ebben is rokon mesterével, Kondor Bélával. Az sem véletlen, hogy állandó beszélgetőtársa a művészet dolgairól Tandori Dezső volt. Soha nem kötötte magát gúzsba, és ha a világ meg is próbálta párszor behálózni, nem sikerült. Ez a szabad és fékezhetetlen szellem tükröződik lendületes grafikai munkáin is. Püspöky István egy javíthatatlan és kategorizálhatatlan szabadulóművész. A konkrétból az elvont gesztusba, és vissza. Vonalak és foltok általi szabadulóművész, amilyené minden igazi alkotó ember szeretne válni. Amire *nincs recept*, ahogy Hamvas Béla mondja. Püspökyé is tökéletesen a sajátja, senki más számára nem használható. Ettől azonban csak még nagyobb az értéke abszurd világú munkáinak, melyeket hátrahagyott számunkra végső szabadulása után.

[VISSZASZÁLL]

A kalitka üres. A közel hetven évig (68) Árgyélus szerepében bolyongó Püspöky István már nincs közöttünk testi valójában, mégse legyünk szomorúak. E folyóiratszám oldalain *jelen* van. És ez a legtöbb, amit az ismeretlen világból egy *árgyélus kismadár* elérhet. Ráül a nyitott ajtajú kalitka tetejére. Megtalálta a végső menedéket.

[ÖSSZEFOGLALÁS]

*Hova lett a kalitkából a madár?
A grafikus fejéből kezén keresztül
a szűzhófehér papírlapokra szállt?
Nem, hanem a kalitka tetejére ült.*

Bűvös Árgyélus védekezik

BERTÓK LÁSZLÓ

Megint nem voltál ott

(Firkák a szalmaszálla)

Hogy vagy?

A madarak fogynak... A méhek is fogynak...
Csak az ember lesz több?... S a kérdés, hogy „hogyan vagy?”

Mért nem?

A hiány? A többlet? A görcs? Az indulat?
A szem? A kéz? Az agy?... De miért nem süt a nap?

Botcsinálta

Azt képzelem, hogy a mindenségért felel,
s botcsinálta, piti ügyekben veszik el.

Reflex

Volt az ösztön, az ész, s volt a tapasztalat...
De hogy a végére csak a reflex marad(?)...

Az út

A padló fölpuffadt, a tető beázik,
dőlt a fal, nő az út hazulról hazáig.

A tested

Megint nem voltál ott, csak rozoga tested.
Nézel, s azt sem tudod, eladtad vagy vetted.

Hang, hátulról

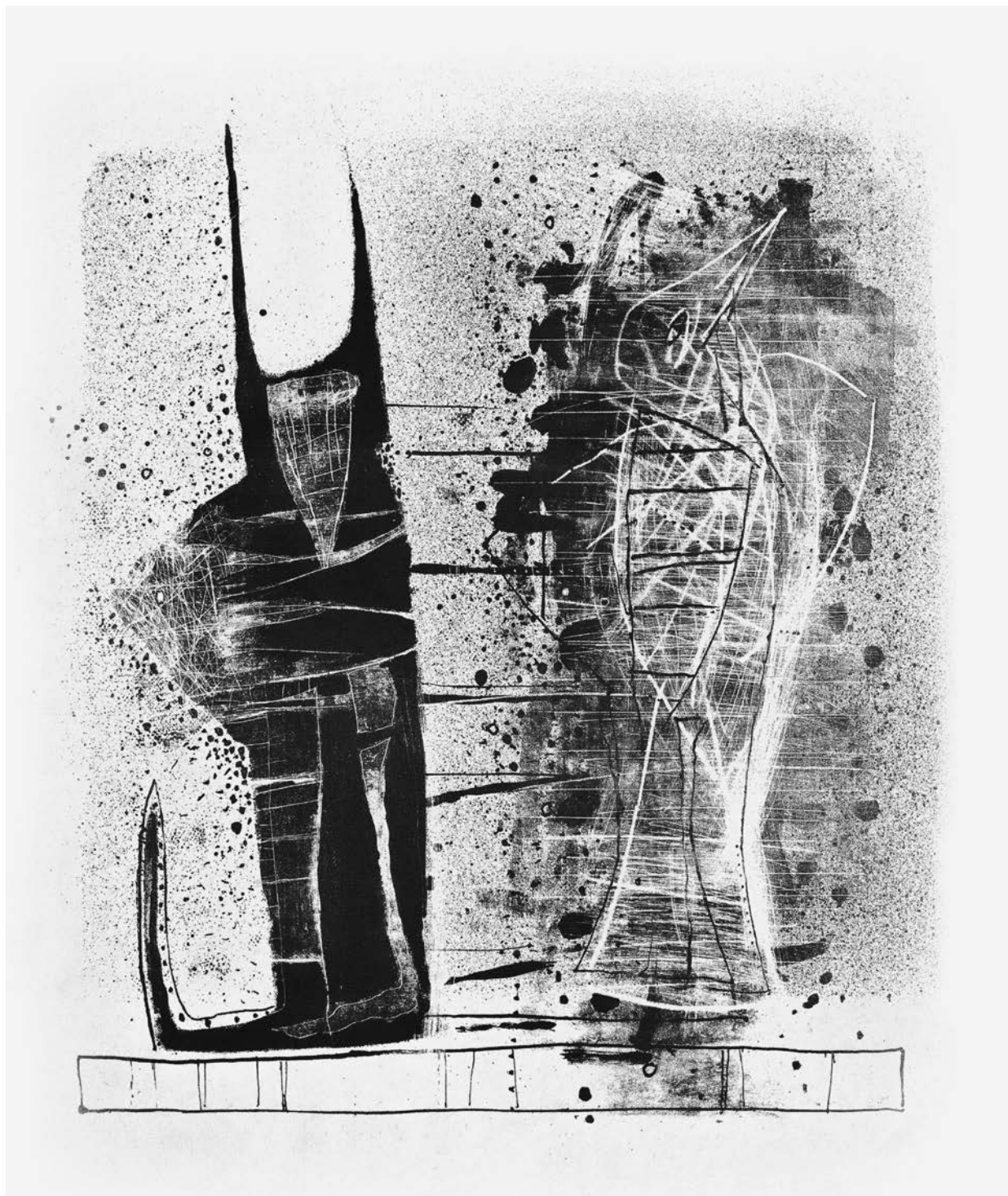
Ugyan már, mit akar nyolcvankét évesen?
Nem élt ennyi időt, anyja sem, apja sem.

Idő?

A percek foszló szárnya? A meddő mozdulat?
A por, ami belőle ujjaidra tapad?

Aki vagy

Ha elfogadod határaidat,
öregen is az lehetsz, aki vagy?

Hommäge à Kondor

DEVECSERI ZOLTÁN
Ballada töredékek

I.
Mélyálom

Kavicsszigeten
sírt a füst,
parázsanyját
víz pofozta
– leselkedő tücskök húzták
vonójukba a harmatot –,
s a Hold, égi kocsikerék,
derékbavágta völgyünket

II.
Vízbeölt ének

Sebzett idő nyüsztése
ágak ringására tört:
fészket folyóba taszított
madarastul

III.
Déva

XX. századi fücsomókat
szolgáltatott a Nap,
Asszonyvér gyászosult
kövek súlya alatt,
csillagok remegtek
gyerek-könnyel,
s Kelemen dühe is itt
keseredett, itt
keveredett mésszel
haszontalanul:
falhoz állított lőrések alatt

A felejtés mestersége

Kezemben napfényes papír
asztalomon hóval borított
kíváncsiság –
zöld tollal írok karácsonyi dalt
meg tavasz-éneket
együtt kántálnak velem
cinkelábak –
Érteni vélem a dallamba
terelt csodát:
csordapásztorok jártak erre,
nem siratták még Marosi Júliát,
szemükben ádventi csillogás
élet...

Magam köré évgyűrűzve
gyermekkoromat, fákkal
növekszem, immár kérgesedve,
de az idő még számolatlan:
beszélő folyó kérdez,
nem értem szavait
már az artézi kút
is csak csordogál –
Ez a felejtés mestersége?!

Fölébredek, tisztán hallom
papírjuktól kilopott szaloncukrok
a szavak:
„Ha lakjátok a házat
– ép marad.”

Jób könyvét lapoztad

Baka Istvánnak

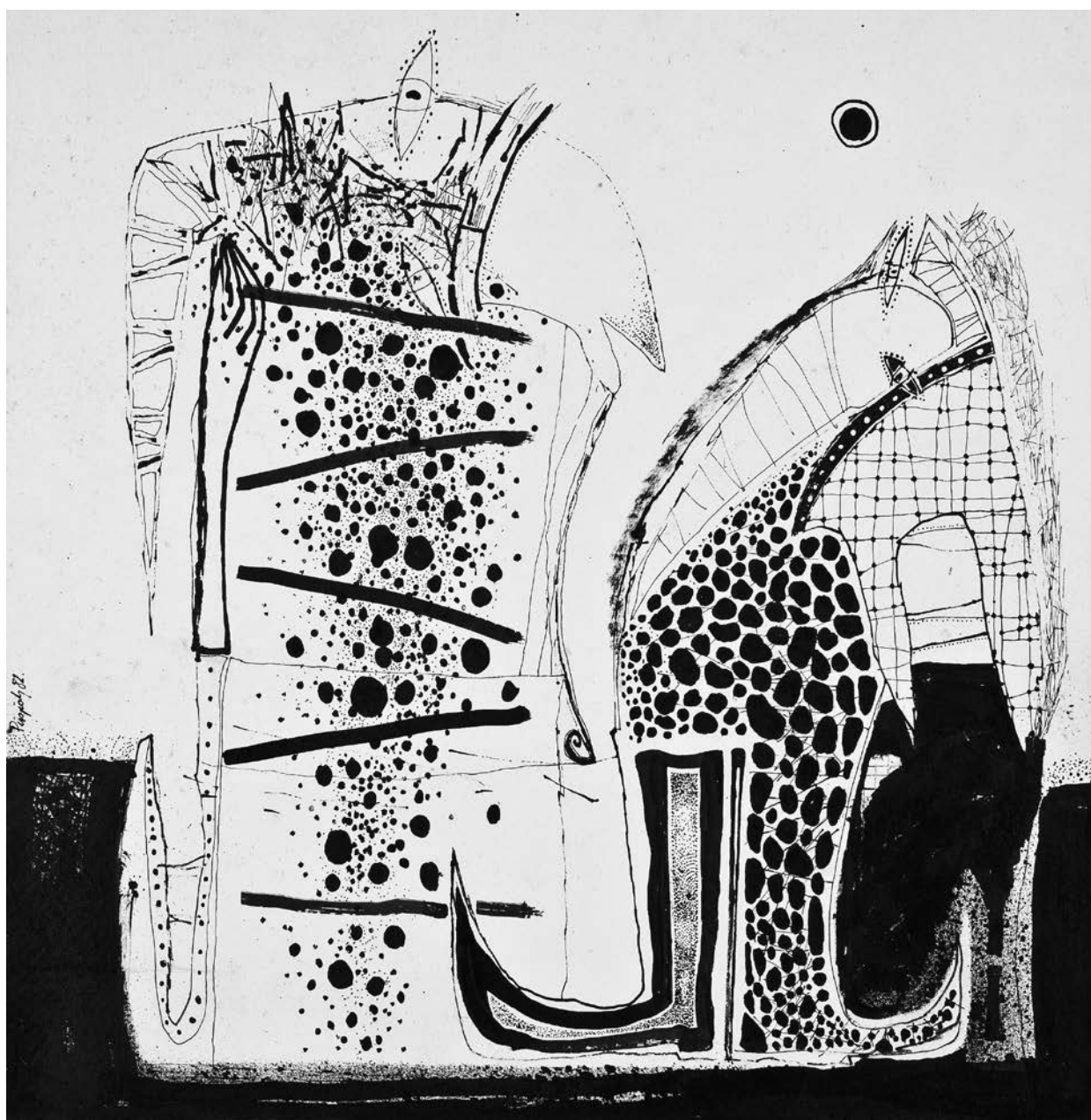
Jób könyvét lapoztad tán utoljára,
Istent hívtad zsoldtáros indulattal,
vitattad – hányszor – jótéteményeit,
s lány combokért fohászokodott szavad:
ígért áldása meddig késheetik?!

Ágyhoz csatolva se féltél,
virrasztó társad volt borod,
oda-vissza otthonok közt
osztottak rajtad városok:
Szekszárdról, Szegedről elődök nevét
sorolva suttogva mondtad,
szolid fészere vágyó szekér vagyok...
és hogy mennyivel több verset
írt nálad Vörösmarty Mihály –

Naponta indulsz a Tisza-partról
Tolna szelíd dombjaira,
s ama donna a Babits-ház balkonán
kihajolván porrongyot ráz fejünkre:
„Fiúk téázni gyertek, húgom is itt...”
nem invitál már a jómellű beste –

A Gecsemánén még élni láttalak,
Uradhoz fordultál végsőt hadakozva,
Tarkovszkijt, Szosznorát
idézted...
botló töredékeket...
csak-a-szavak maradtak,
onnan mérem mulasztásaimat,
de szótáramba beírtalak,
föllapozlak és: Újra vagy –

Szeretettel köszöntjük a 70 éves Devecseri Zoltánt!

Maszkabál I.

JUHÁSZ ATTILA
Anakreóni dalok

(Ne mozdulj)

Az összerándulások
azt jelzik egyre: „Itt vagy!
Várj még, várj és ne mozdulj,
hiába jár előbbre
a vágy a perc-időnél.”

S várom: szabad legyek már,
szoríthassam magamhoz,
szorítson jó erősen –
s helyette halk szavakkal
lélegzetét feloldja
lassú lélegzetemben.

Egy pillanatra nézek
csak át a fény-világon.
„Itt vagy!” S szelíd mosollyal
hálálja meg, hogy adhat
pár perc örökvilágot.

(Tél)

Megsárgult törpefenyvek
a kőkatlan lapályán

Vén varjú mormogását
hallják a szűk magasból

Ha itt lennél velem most,
nem fájnának talán úgy
a szikladobbanások

(Kert)

*A kert mélyén az elmulás van.
Tavaszban ott legszebb az ősz.
Megedződünk az ámulásban:
halk lomb alatt sok árny időz.*

És lebke szellő súg nyakunkba,
nem visz magával, nem kacag.
Vágyunk megint legszebb nyarunkra.

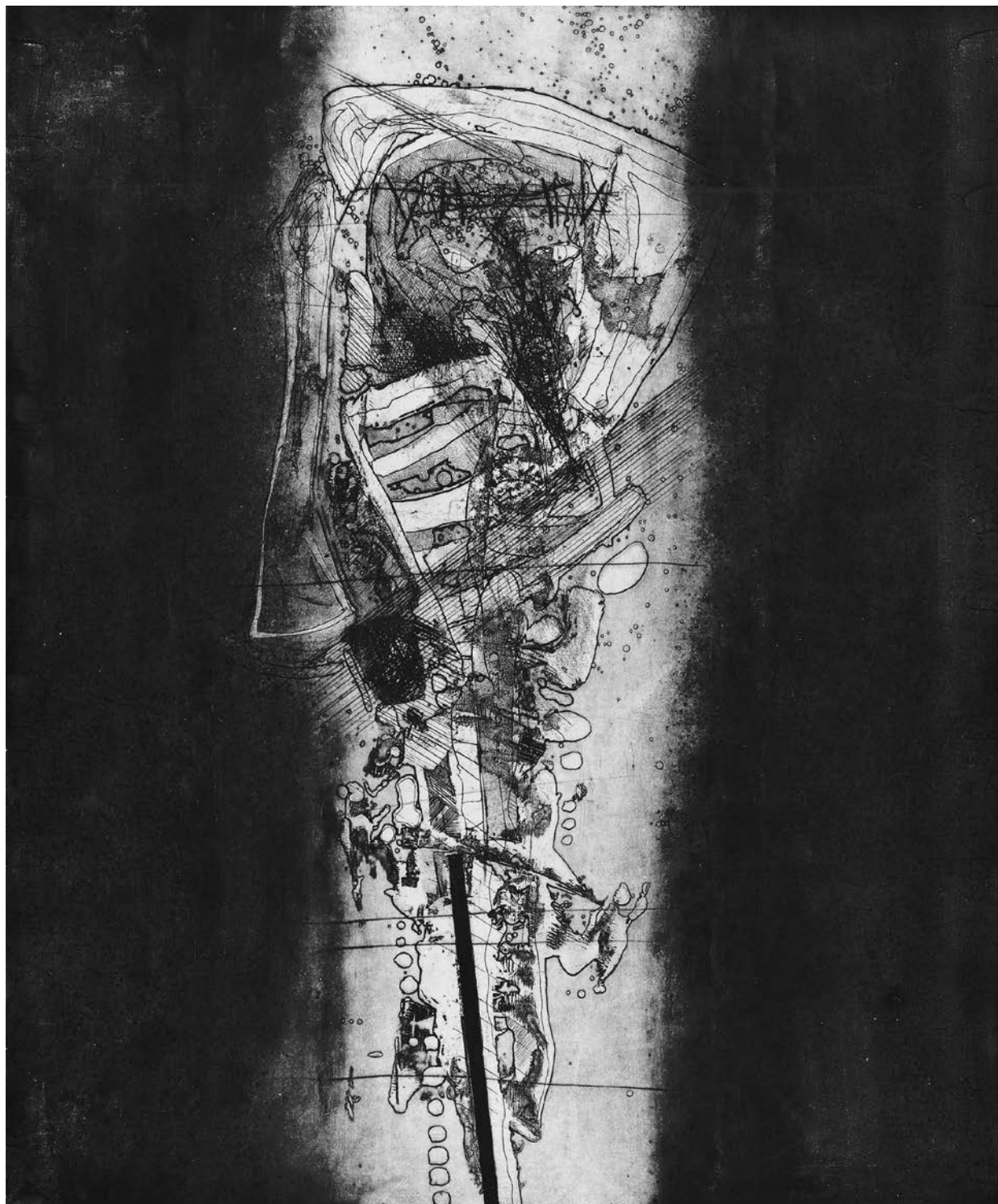
Friss holdpárában könnyü mentaszag.

(Álomközel)

Nincs költemény, csupán az
üres szavak tolongnak
szuszogva, jambusokban

Most ennyi tudható csak
Ne olvasd el, mit írtál

Ki adhat még szerelmet

Hommage à Dosztojevszkij

GÜLCH CSABA

Illatos-csendes idillek

1.

Az agóniából az utolsó pillanat,
az utolsó emlék tenger illata,
a kenyér anyámnyi melegéből,
a távoli erdőből belém nő egy fa.

2.

Szép, mikor egymásba érnek az éjjelek,
mikor sóhajtva tenyeredből éled a reggel,
mikor a lombokból árnyék terül ránk,
homlokunk mögött meg virágozik minden.

3.

Láttam arcodon az ébredő árva álmat,
éreztem, porcikáidban rezdült a világ,
mosolyodban teljessé vált minden,
nyugalommá érett öledben a vágy.

4.

A szerelem melegét nem mindenki érzi,
hidd el, nem mindenkit simogat a lélek,
régóta tudom, ott kezdődik minden,
ha bőröd tengeréhez félve hozzáérek.

5.

Az esőnek mindig más az illata,
hol gyenge ibolya, hol hársvirág,
egyszer csak majd mesélni kezdem
hajnalban született csened szavát.

6.

Az udvaron a füvek összehajolnak,
aranyló titkukat az estmeleg őrzi,
gyenge hátukon végigfut a szellő,
a csendes alkonyat a zöld tengert nézi.

7.

Estélyidből messze száll az illat,
a csendőlig bújni most szabad,
érinteni végre a lélek testét,
azon az estén meghaltak a szavak.

BÍRÓ JÓZSEF
Garden Party
(– Dedinszky Erikának –)

jegenyék hajladoztak
– ... a virágok ...
mély álomba merültek –

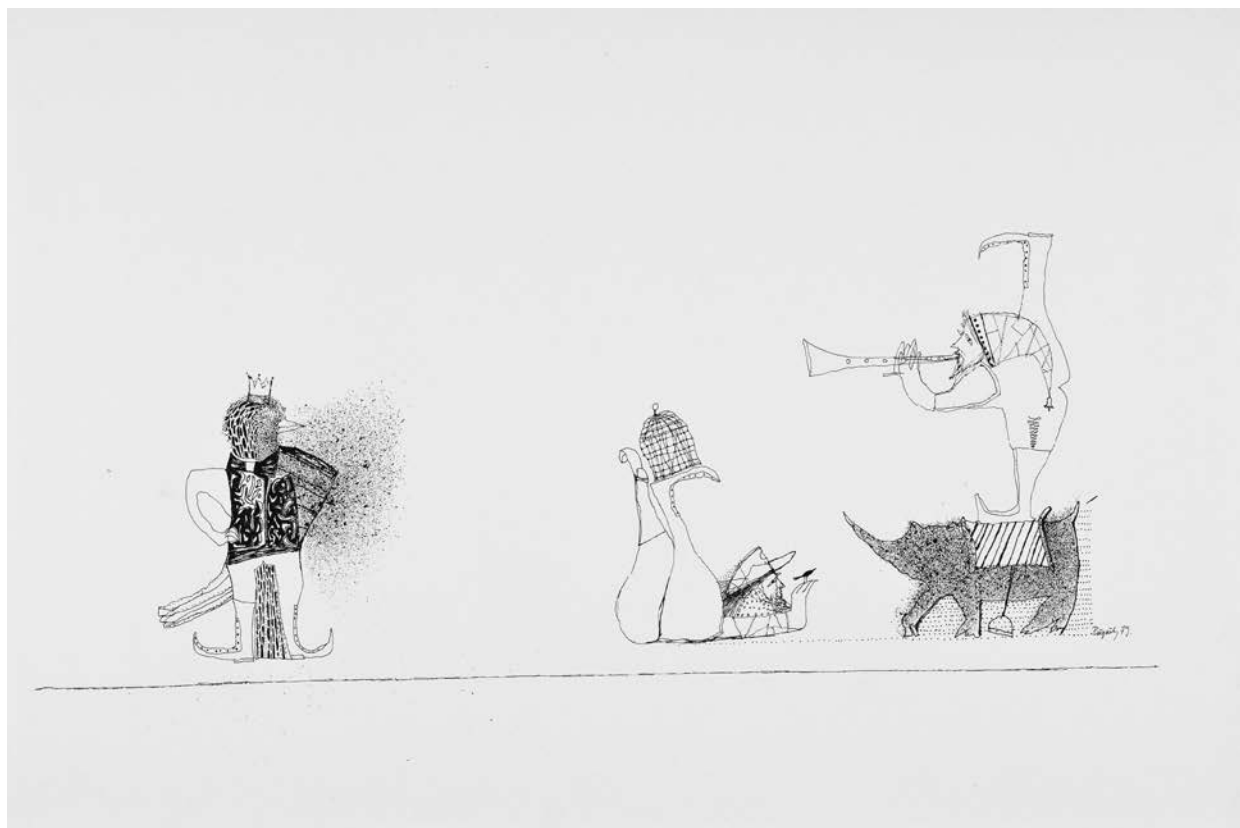
... kérd'tem ...
egy magányos FŰSZÁLTÓL
... : ?

nem

nem
kért

semmit

**simogatást
sem**

Bűvös Árgyélus bolyongásai XV.

OLÁH ANDRÁS

számvetés

1. valami megváltozott

mióta esik
valami megváltozott
idegen lettem: csöbörből
csömörbe alkudtam magam
azóta hallgatok
magunkról hallgatok
s csak néha sírok
mint fákon az átfázott rügyek

2. nem lehet

gyalogolunk a semmi szélén
vagyunk mindig félúton
lépésenként születünk
és lépésenként meg is halunk
de megállni e gyilkos időben
maroknyi miért közt
nem lehet... még nem lehet...

3. vétlenek

más úton
máshová igyekszünk

reményt sóvárgunk

– vétlenek vagyunk
és menthetetlenek

4. fények és árnyékok

csapdát állít a csönd ebben
a faltól falig világban
szemedből kitörlődnek a hazugságokkal
összedrótózott tegnapok
tekintetedben összeér
a magány a félelem
üres az ég: csak fények és árnyékok

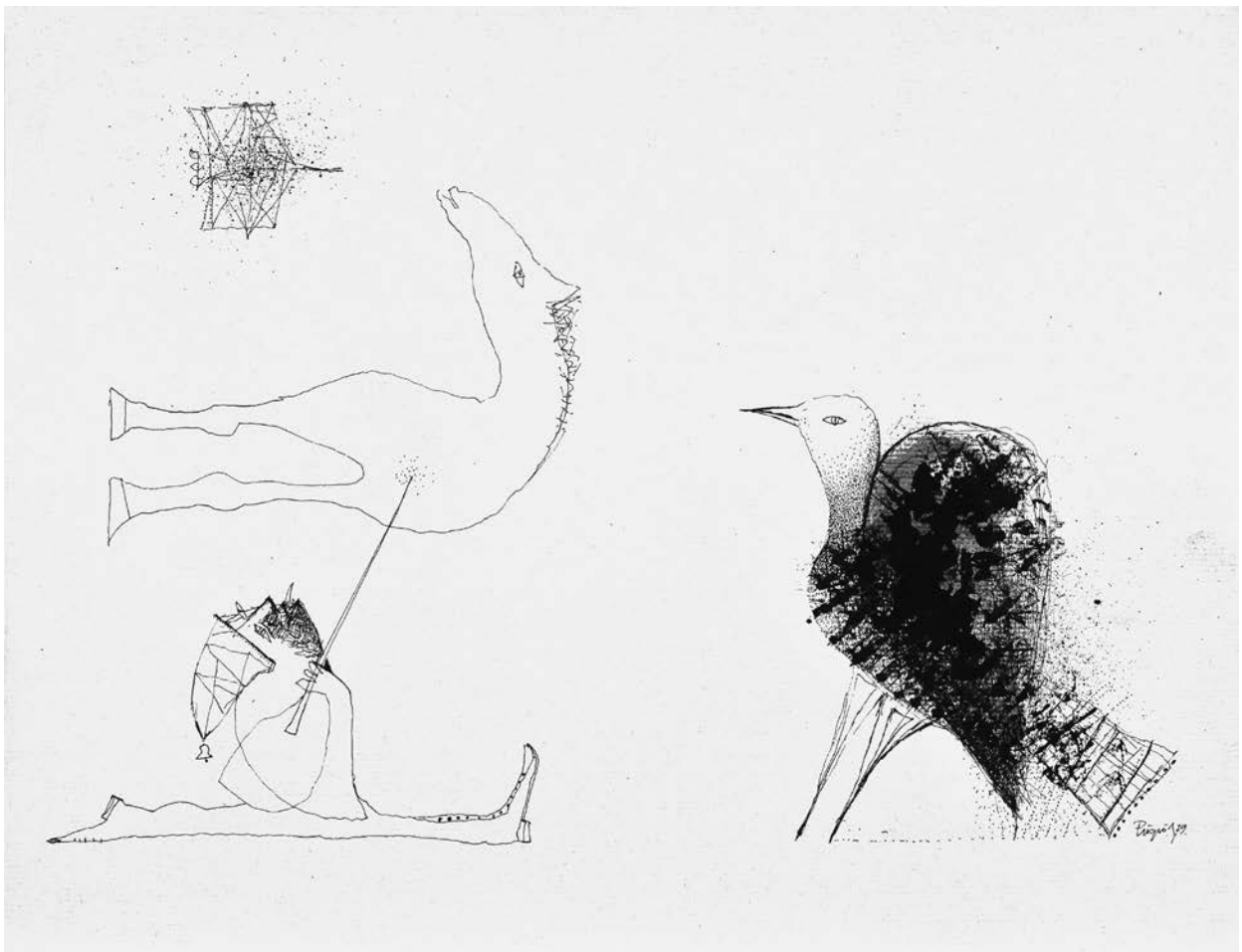
5. esti zápor

panaszkodik az ég
sistereg a gőzölgő aszfalt
állunk vakon e sűrű zuhogásban
– védve szigetnyi magányunk

iszapbirkózás ez – rút halál –
s mert tisztulást remélnék ott
suhanó autók kerekei alá
botorkálnak a dallamok

6. hajnalok

eggyé olvadnak a hangok
mint vadászaton az állatok a hajtók
a kürt s a fegyverdörrenés
és a rozsdálló fényben üres szívű
kopjafák a jegenyék

Bűvös Árgyétus bolyongásai XII.

SZENTIRMAI MÁRIA

Test

Észre se vette mikor kinyitották,
s azt sem, hogy így maradt, sebezhetőn.
Szabadon járta át a szél,
használták, koptatták,
így került szárnyára rés,
s ha beléhatolt egy tekintet,
megadón tárult a test.
Nem védekezett.

•

Valami kemény keretbe foglalták,
s nem volt szabadulás. Mozdulatlanságába
fáradt el a szegett szárny.
Úgy próbálta megfejteni
a terjedő sötét foltot, mintha
kézzel írt üzenet lenne,
pedig látta, éhes rozsda mart
a kezeletlen felületre.

•

Nem érti, hogyan került rá
annyi förtelmes, hozzá nem illő drót,
kiálló szögek, harsány plakátok,
s fenn a magasban keresztje is
túl fényes, túl világos.
Szeretné magára öltetni felhők
változó alakját, száguldozni fenn,
s várni, mikor esik szét a test.

•

Óráként változtatta halvány körvonalát.
Nem pihent, s mikor láthatóvá vált
egy-két szakadás, hiányzó flitter,
s lábán az elvakart, gennyes seb,
mint véres tollpihe,
lágyan lépett a hajnali fénybe.
Elég volt neki a falak közt egy szűk rés,
s magasba szökött, mint egy szabadulóművész.

•

Rendezettsége annyira szétcúszott,
hogy belehatolhatott az éles tekintet.
Kopogó esőre, füttyülő szélre várt, nem arra,
hogy gyökér ver testében tanyát.
Megrázkódott a nedveit szívó idegen
meleg lüktetésétől, figyelte
lélegzésének ritmusát, s egy röpke pillanatig
úgy hitte, sajátját.

•

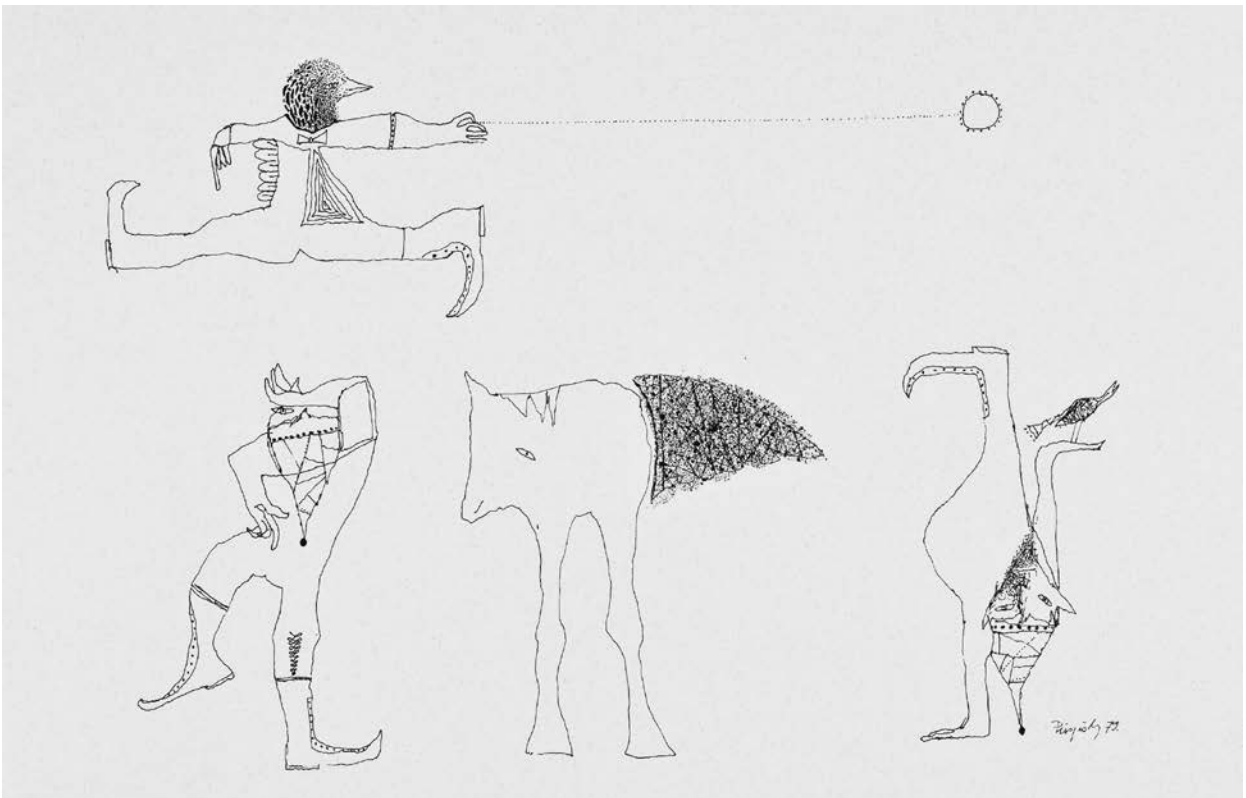
Nem merte érinteni, csak bámulta
a kérdőjelbe hajló kecses vonalat,
pedig le akarta verni a zárat,
hogya láthassa, ami mögötte van.
Számolta a vékony bordák rendezett sorát
s meglátta közöttük a magányos fekete lyuk
üveges tekintetét, a belenyugvást,
hogya a hiány nem pótolható.

•

Úgy hagyták ott koszban, bűzben,
kitört fogakkal, mintha saját bűne
lenne a múltó idő szorítása.
Szerveiből szinte semmi sem maradt,
csak kopások, s néhány folt,
amiből tudni lehet egész történetét,
vesztett dolgait, s hogy mibe fáradt el.
Mégis legszebb színeit adta rá a derengő reggel.

•

Nem volt értelme a találkozásnak,
mégis együtt maradt a két idegen anyag.
Egymás szépségét oltották ki,
ezért külön-külön is egyre csúnyultak.
Hámlottak, s mint leprásnak, leestek tagjaik.
Elhültek, ha eszükbe jutott régi arcuk,
de tudták, a romlásból nincs visszaút.
Azzal büntették magukat, hogy nem bújtak el.

Bűvös Árgyétus bolyongásai XII.

SZALAGYI CSILLA

Kőműves Kelemenné

I.

Ha igaz lenne
ha kéz a kéztől falba mártva állok itt
s nem kell semmi mást, csak vésett közöket tartanom most,
hogy a valóság áradó tengelye hosszabb a vízmérő mutatta egyenesnél
hogy a vízszintnél dermedő akarattal tartható csak a szököz a téglákban
hogy a szöközőket a beszédben elfedjük további színekkel és hangokkal
hogy amire elfedve rálátok, az a ház belső oldala, s a külső is egyszerre
hogy a falak repedése beláthatatlan ideig tartható minden légüregben –
csak hogy így – reggelre mi marad belőlem?
amikor a falak repedését ragasztom,
amikor elfedjük őket a szöközőkkel,
őket pedig további színekkel és hangokkal,
amikor a lélegzetet dermedő akarattal marasztaljuk a téglákban,
amikor rálátok a ház belső és külső oldalára egyszerre,
amikor a vízszint tengelye a szétterülő egyenesben kiegyenlítődik,
amikor a közöket kéz a kéztől, falba mártva, évről-évre?

II.

A *most* becsurog az utcáról
a kerten át a szobába,
fényesíti a bútorokat
mind itt vannak, ráncosodó asztal, nyikorgó szék,
zongora és falikép,
mert hangjuk, kiáltás és nevetés
sírás és sóhajtás duruzsolja,
hogy az élet érzékeny kedélye
földben és levegőben,
mindenkor árad át a tereken.

SÜTŐ CSABA ANDRÁS

első

folyónál lakom
látom a védműveket

van hogy nincs térerő
a nyugati végeken
ez többnyire megnyugtat
néhanap kétségbe ejt

a töltés zöldjét rázom ki
minden reggel ritkuló hajamból
az első tavaszi horgászaton
szénné égett a fejem

nagy hőség idején
felhőket támogat szemem

nappal csinájjuk amit kő
estefele meg üdögelünk a hűssön

néha megmoccan
ereszkedik
a molnárok céhzászlaja
a templom falán

az utolsó vízimalom
lapátai kerepelnek

néha felborzolja a kedélyt
a tudós mónárok vérnyogása
szivatják a jónípet
de segítenek is

eparancssujják a szemölcsöket
gyógyítanak minden nyavalyát

megtoldanám a könyvekbe zárt
csodát felejtést faggatni milyen

nem kelt ki a vetemínybű
se a ződ- se a fejtenivaló bab – annak má lűttek

hallom a hajókat
vaksötétben világosban
felfelé lefelé a dunán
szép az ezüstnyár
ilyenkor júniusban
júdáspénzekkel
rezegnek egybe
az előkertben
a földbe fogódzó házak
alapja beton
a falakat sem vályogból
téglából rakták
vót mindenkinek esze

barnába hajlanak a vörös tetőcserepek
és lejárt slágerként szürkül a hullámpala
lassan kúszik a szag a nyárikonyhából

hús is, szörp is, lekvár is

ha találkozunk megteszi mindenkinek egy köztes helló
és kézfogásból integetésből is egyre több akad

(vettem szódát betét nélkül nagy dolog
mondták nincs láttam van
mondtam ha van kérek azt mondták
idegennek nem adnak
mondtam vagy nagyon hangosan gondoltam
én nem vagyok idegen)

megvagyunk asziszem
sose vótunk enni jobban

A bukás

ÁBRAHÁM ESZTER

Vonatablak

szavaim lecsapódnak a hideg üvegen
néztelek, te mást néztél
én belélegeztem a száraz csendeket
csepp rezgett üvegszemünk peremén

hideg tekintetedről arcomra
csapódott utolsó sóhaj, a könny

Ha tested fázik

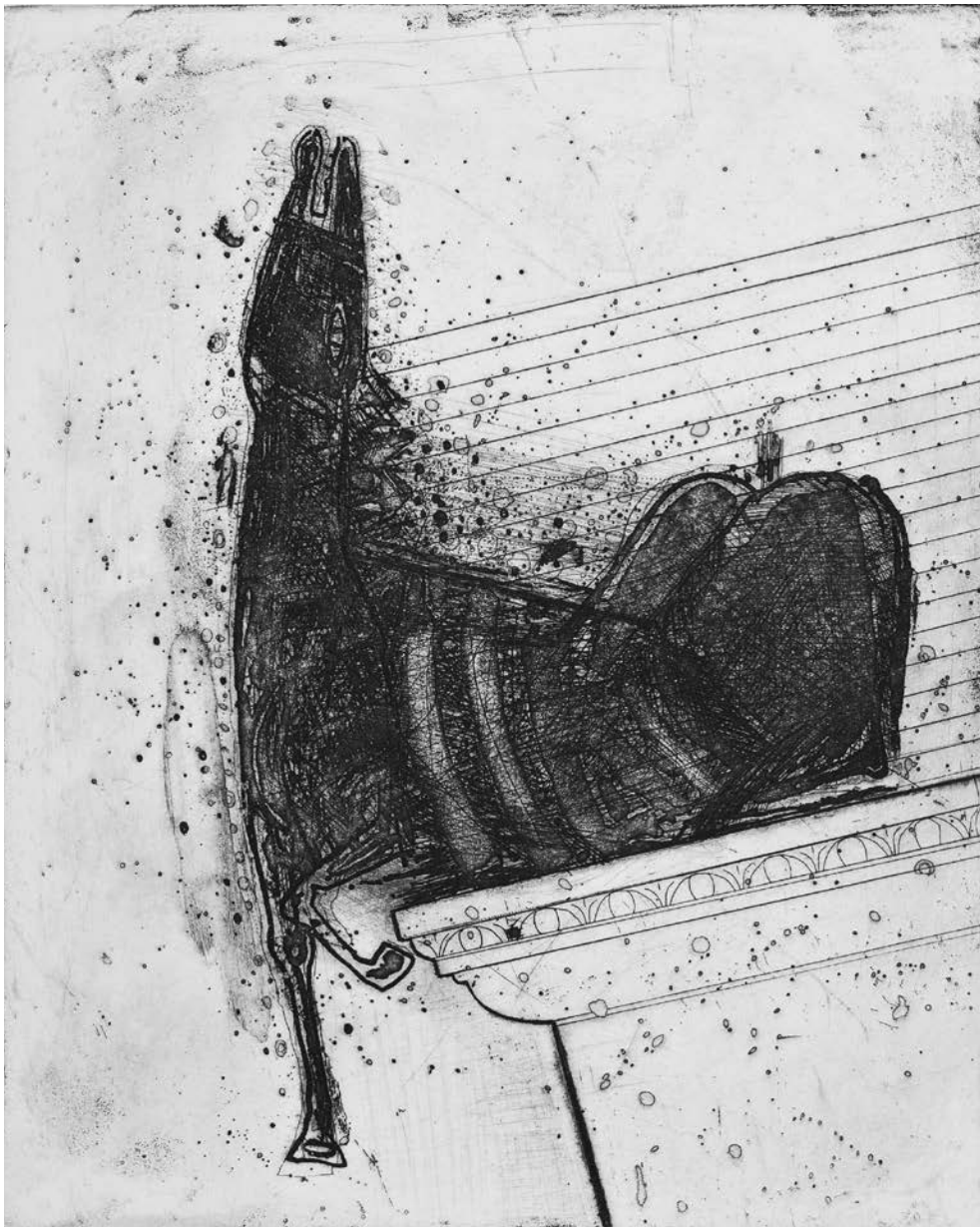
Esszenciám a lelkemből sodort fonalgombolyag
Köthetek belőle vastag téli szvettert
Bepólyál aztán, mikor jeges a tekinteted
meg amikor a világ egy pillanatra
csak egy bazári hógömb
gomolyog a leheletem és
pőfékel az utcakép a ráfirkált pálcikaemberekkel
vért köpök egy-egy hógolyód után
barna latyak színű volt a szemed
pilláimon olvadnak perceink

Kaktusz

Könyökölve az ablakpárkányon
az öreg kaktusz tüskéin citeráztam épp
rokonlelkek vagyunk mi, pozsgások és tüskések
bőrünkön sárgászöld a fény,
felszívtam könnyeimet, feldagadt az arcom
tápodatom volt a csendesség
így vált köddé az esős évszakom
és virágot bontanom korai volt még.

Most az ablakból figyelem, ahogy
bőrömet mustrálják, vajon szúrok-e.
Meg ahogy selyempapír virágot
ollókezővel becézgetik,

de végül majd letépdésnek úgyis.
könyvlapok préselik majd szóvirágaimat

Sorsunk... (Hommage à Széchenyi)

NAGY RITA

bon scott

apa mesélte hogy miután a sajtóban bejelentették
bon scott halálát az utcákat ezernyi fiatal lepte el
feketében voltak magasszárú bakancsokban és a
láncákat csörgetve vonultak végig a sztrádákon
nem értették nem akarták érteni miért meg voltak
rendülve aztán este mind részegre itták magukat
és feltörték a városban az összes renault fájvot
a hátsóülésein feküdtek el próbáltak meghalni
próbáltak betakarni egymást a gyászukkal

melódia

a konyhában áll és nézi nézi ahogy mindenki táncol
ritmusra lökik a szívek a basszust és az izmok feszülnek
a mályva nappaliban mindenki woodstockba repül
és százszorszépekkkel merülnek egyik testből a másikba
neonfények atomjai színezik a folyékony csodát amíg
por és gyanta a nyelvek alatt oldódik eggyé
a konyhában áll és nézi nézi hogy az izmok rángása
szüntelenül folyik át egy másik dimenzióba magát meg
sajnálja egy kicsit hogy csak ő csak ő nem

magad után

a metrósinék feszültek, mint a szárítókötél a kertben,
amire a narancssárga pólód volt teregetve.
kiszívta a nap a szíveddel merőleges vonalban,
a zsinór nyoma pedig világosabbá vált, és ha felvetted,
úgy tekerte körbe a tested, mint a cuscuta az áldozatát.
így kapaszkodtam minden korlátba, ha felszállt egy-egy
dohánybarna hajú ember, akiről azt hittem, te vagy.
nem tudtam melyik megállóban szállhatnék le hozzád,
mert végül mindenhol csipesznyomokat hagytál
magad után.

GYÖRE BALÁZS

kávészemek

egy kávészem elropogtatása
összes cselekvésem
miközben szemem a kisasszonyt figyeli
a cukorszórókat helyezi el éppen

•

első vendég vagyok
5 felszolgáló bámulja
hogyan iszom a kávé
3 szőke 2 barna
1 szemüveges 4 nem
3 fiatal 2 középkorú
egyikük meleg cipőt ad kezembe
kibontanám ruhájából
vajon kenyér illatú a melle

•

fekete a haja
fekete a szeme
sportcipőjének fehér fűzője kioldódott
talpát a szék lábához támasztja
combja széttárva
tanul
vajon melyik országból jött közénk
fejét most oldalra fordítja
jobban látom arcát és orrnyílását
túl közel hajol füzetéhez
féltem a szemét
nehogy elromoljon
titokzoknit visel

•

új lányt vesznek fel
megkapja egyenruháját
átöltözik
betanítják

•

mi a haj
magas lány
hasa gyűrődik
bőrének redői
nyaka köré tekert sál
a magasságába szeretek bele

•

egy szőke angyal szolgál ki
édes párost kérek
cappuccino és pekándiósz keksz
ötszázötven forint lesz
itt fogyasztásra kérdezi
a pult végén fogom megkapni

•

a szép arcú
jó alakú lány elfordul
kiütéses hátát
kínálja fel szememnek

•

a magyar nemzetet emlegeti
az alulról beáramló levegő
valaki itt hagyta
nem tudja felemelni
egymásra teszi lábát a lány
az újságot észre se veszi
hosszú combját engedi látni szoknyája
sietve issza kávéját
ideges

•

a zsebemből véletlenül
kiguruló vadgesztenyére
azonnal lecsap a kutya
és kezdi szétrágni

•

csicsergő lányok a pult mögött
mire várok
miről csicseregtek lányok

•

a lépcsőn hozza fel
szendvicsemet a kisasszony
amikor átadja
kezünk összeér
ez volt a japán
ahol meghalt egy európai
a lépcső megmaradt

•

érintheti
mondja a lány
amikor bankkártyámat
elé helyezem
hosszabban tessék érinteni
teszi hozzá
mert elsőre nem sikerült

Leideni rajz

DOBOSI BEA

Anna-nap

Anna-napot köszönteni jöttünk apával. Idén is abroszt hoztunk, lilával hímzett, satnya tulipánok vannak rajta.

Nusi néni a tavalyi madarassal terítette le az asztalt. Ügyel rá, hogy lássuk, hasznát veszi az ajándékainknak. Csak egyszer követte el azt a figyelmetlenséget, hogy a kék frottirtörülközőt a kutyaólbán felejtette. Amikor ebéd előtt kezét mosni küldtek, nem mertem beletörölni az arcomat.

Nusi néni szombatoként nagy csavarókat rak a hajába, és a tincsek között kilátszik a fejbőre. Ismerősei között híres sportlók és nemesi családok leszármazottai vannak. Folyton magáról beszél, mintha nem érdekelnék mások. Annyit kell mosolyogni rá, hogy megfájdul az ember arca.

A kertben voltunk Nusi néni fiával. Reggel megtöltötték a medencét, és délutánra a nap felmelegítette a vizet. Csak pisilni szaladtam be, vizes lábnyomokat hagytam parkettán. Nusi néni hanyatt feküdt a franciaágyon, cseppalakú melle hóna alá lógott, lábán világítottak a kék visszerek. Apa lehelete meglebbentette dauerolt haját, ahogy fölé görnyedt. Vöröslött az arca, és tátva volt a szája.

Már letoltam a bugyimat, amikor észrevettem, hogy utánam jött. Szeme körül ráncos volt a haragtól, láttam a fogát. A nedves bugyi megtekeredett, és a combomba vágott. Megalázónak érzem, hogy csupasz fenekemre ütött.

Apa szerint közepes képességű gyerek vagyok, és nincs bennem szeretet. Hallottam, amikor Nusi néninek mondta. Talán elfelejtette, hogy ott vagyok. A virágmagokat néztem a régi tejfölddobozokban a cserepes növények mellett. Az Anna-napi epertorta tetején úgy remegett a zselé, mintha fázna.

Apának gyakran segítenie kell az iskolai feladatokban. Csikar a hasam, amíg várom, hogy elkészüljön. Nem merek vécére menni, mert távozásomat hálátlanságnak fogná fel. Mindig nehéz dolgokat mond, és számon tartja a tartozásom. Jó volna egyszer megadni neki mindent, de félek, sosem lesz elég pénzem.

Gyakran gondolok arra, hogy nem olyan vagyok, amilyennek lennem kellene. Az osztályból csak én nem tudok kötélre mászni és fejen állni. Amikor kicsengetnek, becipeljük a kék matracot a szertárba. Hátrahajlik a körmöm, ahogy szorítom a csücskét. Szünetben is orromban érzem a gumiszagot.

Apa úgy vágja be az ajtót, hogy Nusi néni polcán megcsörrennek a csetreszek. A fürdőszobaszekrény tele van piperecikkkel, tükrös ajtaja csupa ujjlenyomat. Anya sosem festette magát. Apa egyszer a fejéhez vágta, hogy pedig jobban tenné, mire anya sírva berohant a fürdőszobába. Amikor benyitottam, terpeszben ült a kádban, és a lába közé fröcskölte a vizet. Ahogy megpillantott, a melléhez húzta a térdét.

Ráülök a véccélőkére. A plafon alatt éles irányváltásokkal egy légy repked. Folyton eltévesztem a szögek számolását. Miután anya meghalt, apa leakasztotta a bejárati ajtóról a színes szalagfüggönyt. Azóta összetekert újsággal csapdosta a legyeket, és a foga közt szitkozódik, amikor azt hiszi, nem hallom.

Halkan pisilek, mert apa nem szereti a csurgást. Arra gondolok, hogy Nusi néni fiának zöld zsír van a fülében, fél a hidaktól, és nem mer bemenni a Balatonba. Apa szerint lassan kivesznek a derék férfiak. Így mondta: derék férfiak, és másfelé nézett. Mérges rám, amiért folyton elfelejtem a szavak jelentését. A tavalyi abroszon a sós mogyorós tálka és a linzeres tálca között volt egy tyúktoll.

Anyáról tudtuk, hogy meghal. A temetés napján a tetőket úgy vont be a hó, mint a cukormáz Nusi néni répatortáját. A gyerekoszobák ablakai előtt télapók lógtak, és a hőmérőben nem emelkedett a higanyszál. Apa orrlukain fehér felhő gomolygott ki, bajszára pici jégcsapok nőttek.

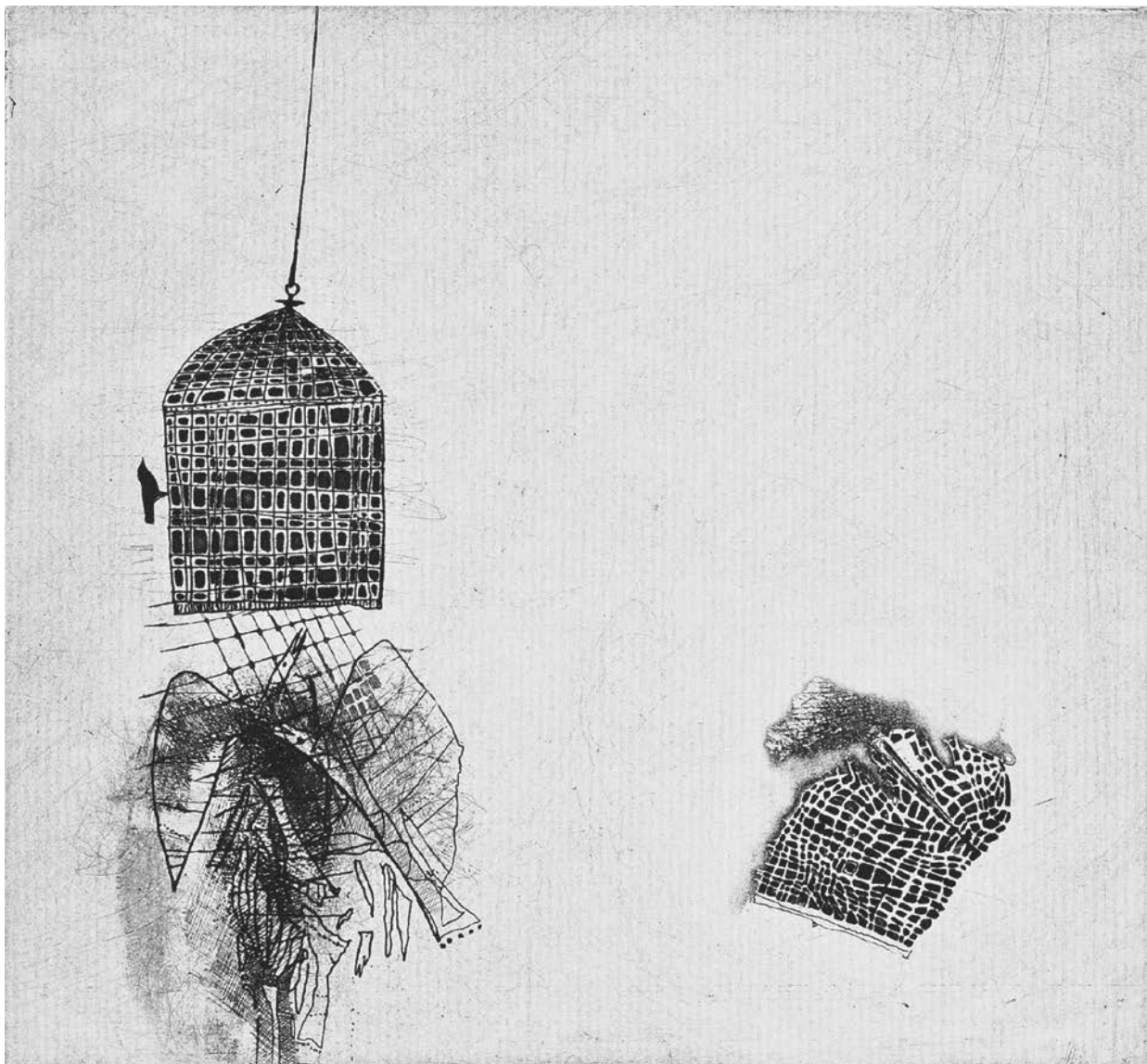
A temetés után megtanultunk csendben lenni. Apa csak akkor szól, amikor a házi feladatomat magyarázza, vagy felsorolja, mi mindent teremtett kettőnknek. Amikor a végére ér, azt mondja, hogy jövök én még az ő utcájába. Mérges lesz, ha megkérdem, honnan tudja ilyen biztosan.

A kanapén vár. Két tenyerét a térdére fekteti, mintha félne. Szeretném, ha az iskoláról kérdezne, a jegyeimről, az osztályba járó lányokról, vagy felsorolná, mi mindent teremtett kettőnknek. Megváltozik a szaga, áporodott lesz, akár a földes krumplié egy bekötött szájú nejlonzacskóban. Összszavarodom, és nem azt mondom, amit szeretnék.

A hónom alá nyúl, és bevonszol a konyhába. Azon az oldalon, ahol fog, csak lábujjhegyen tudok lépni. Eszembe jut, hogy Nusi néni fiának egyik lába hat centivel rövidebb. Megkérdetem, felpróbálhatom-e a cipőjét. Nevetünk kellett, ahogy dülöngélve jártam.

Apa olyan közel hajol, hogy négy szeme lesz. Érzem a kávészagot, ahogy nyitott szájával lélegzik. Amikor felhúzza a szájszélét, szanaszét állnak bajusza szőrszálai. Látom, ahogy nő a tokája és szeme alatt felpuhul a bőr. Ha szünetet tart, tátva hagyja a száját.

Megnyugtató, hogy nem hozzám beszél, hanem valakihez hátam mögött. Legyőzöm a készletét, hogy megforduljak. Arra gondolok, hogy ha az első három szavammal nem keltem fel az érdeklődését, nem hallgat végig. Igyekeztemben minden mondatot rosszul kezdek.

A helyiségből egy pillanat alatt kivesznek a színek és piszkos lesz a fény. Súlyos cseppekben ered el az eső, mintha kilyukadt volna az ég. Apa és Nusi néni egyszerre szalad ki, mint akik összebeszéltek. Látom a konyhaablakból, ahogy felkapkodják a sortokat és pólókat a kerti székekről. Nusi néni fia a vállára dobja a kék frottírtörülközőt. Hallom a nevetésüket.

A műanyag lambéria az ablak alatt elrepedt, a résbe hálót szőtt egy pók. A múmárvány kövezeten élesen kirajzolódnak a lábnyomok. Pusztá tenyeremmel nyomom szét a pókot. Nézem a cérnavekony lábakat a foltos párkányon. A testből sárgás lé folyik, a belső szervek tenyerekre tapadnak. Az a képtelen gondolat fut át a fejemben, hogy lenyalom. Hidegek az ujjaim.

Amikor kinyílik a teraszajtó, behúzódok a szekrény mögé. Beverem a kezem a párkányba, megzörren a szemetes száján kilógó kék nejlonzsák. Félkörben állnak meg a nappaliban, mintha műsorszámot készülnének előadni. Összenéznek, talán titkos jelet adnak egymásnak. Attól tartok, soha többé nem tudok megmozdulni.

Az úton sáros teherautók húznak el, a vizes aszfalton fut előlem az árnyékom. Minél gyorsabban lépek, annál gyorsabban menekül. Apa nehéz mondatait cipelem. A dióárus bácsi a drogéria előtt egy Siemens feliratú, tépett kartonon ül. Tessék a dióbél, mondja. Úgy érinti meg a tárgyakat, mintha attól félne, darabjaikra hullanak.

A lépcsőház kétszárnyú ajtajának közepén a félkör alakú ablak előtt vasrács. A cipőm tompa puffanással az oldalára dől. Apa figyelmét nem kerülük el a sárfoltok. Megnyálazom az ujjamat és hasztalanul dörzsölöm a velűrt.

Anya széke fáradtan a falnak dől, szekrényében néma harangok módjára lengenek az üres vállfák. Azt hitte, nem tudom, de tisztán hallottam talpa csattogását, amikor takarójával és párnájával átvonult a nappaliba. Miután apa leoltotta az olvasólámpát a hálóban, együtt hallgattuk dohogását.

Egyszer meglestem, hogy néz ki anya álmában. Takarója félig a földre csúszott, csikorgatta a fogát. Olykor megrettenek, hogy feledésbe merül, milyen beceneven szólított, mert sosem gondolok rá.

Megvigasztal, hogy van min töprengem, amíg apát várom.

NÉMA JUDIT

Levelek voltunk

Néha szűk volt ez az együttlét: szemeid, mint a galambok, a város minden homlokzatának ormán ültek. Kék köntösödnél kékebb volt a kilátás. Konyhaablakodból az ég rozsdásan fogazott, a falak hallgatagok, még száradt fel az éjszaka. Az ajtók koszosfehérek voltak, a pesti lakások mind egyformák. Azt mondtad, olyan vagyok, mint te – mint a vadak, elveszek a színekben...

Kavicsokat dobáltál le a párkányról és hallottam minden egyes hangot, amit a kövek a mélyből visszavertek. Fáradt voltam, forró és sűrű az izzó üresség. Egy karcsú székbe csomóztam magam. Hüvelykujjam vérzett, véresre kattintgattam az öngyújtóval. Úgy éreztem, egyre rongyosabb és sárgább minden, mint kezemen a bőr. Minden csak használdik, de nem hasznos. Izmaink rászorultak a torkunkban magasodó füstoszlopra, szívtuk magunkba az életet, és a fogalmazódó kérdések folyamatos abortusza miatt úgy tűnt, egyre fehérebb és csupaszabb az a szál, amibe születésemtől fogva kapaszkodom. Gondolatban egyre hosszabbra nyújtott karcsapásokkal úsztál, majd hanyatt sodródtál visszafelé. Ujjaidat az erősödő hullámok a sziklába zúzták – ilyenkor összébb húztad az öklöd – melleid váltakozva lökte feljebb a víz. Talán ekkor láttad születni az éjszakát, a hullámverést, ahogy az a nagydarab idő a világra jön. Láttad, ahogy nyílik az élet, az a csillagközi halk énekszó, láttad a világ rángását feloldani. Jól állt neked a napfény, akármilyen szomorú volt is a tekinteted.

– Jó volt a reggel, még ha nem is mondtam, kellett az az ölelés – a verandán ébredtünk, és a világ, mint egy halszem, úgy tekintett vissza rám.

– Éz a vallomás erős, erre nem is kellene gondolnod – mondtad. Valami zuhant és felkaptad a köpenyed, kezdedben újra ott volt az a fél üveg, és kialudt a szó a szádban, csak csupasz füst maradt, kátrányfekete teljes hiány ragadt a nyelveden. Némán legeltem a fájdalomdat. Kifordított délibáb voltál, az elemi tartalom tiszta eszköze

és megpillantottam magunkat, két ujjad közé szorított szájjal álltam. A nap erőszakosan villogott. Egymás részleteibe merültünk; mikor sikerült pislognom, boldog voltam, mert azt hittem, nem vagyok, hogy meg sem születtem, mert soha semmit sem találtam vonzóbbnak a te hideg testednél, hogy mindenképp magára harapott egy keveset a jég, cafatokban lógott rólad a nyers világ. Sokszor simultam rád emiatt álmatagon, ez is kevés, meztelenségünk összeért, közös pulzuspontokkal számoltunk, amiket teli erőből vert darabokra a zuhanyból alázóduló zápor, összeszabdalta a megfordított valóságot, a közös töredékből széthajló testet. Csak az arcod nem tartozott ide, inkább tűnt távoli tükörképnek. Elkevertem az előtte lobogó lángot, bár ne láttam volna, a fénylő tengeren túlra kívántam szálkás ujjaid közé fonódó ajkad gyenge hullámain. Ezt a szorítást kellett elvenni, hogy a nap a fejemet érje. Cigaretám a lefolyóba esett, parázsló fejével felfelé, mintha hátrafelé gyorsabb lenne az út. Ekkor kellett volna kevesebb levegőt vennem, akkor nem hígul a dohányfüst, jobban belém ragad, ha lett volna ereje, talán magába is szív.

Nem volt különleges fénye a városnak, pedig előttem álltál. A föld száraz, de esőszagú volt. Az ég áraszthatott csak ennyi illatot.

Ohio

Egyedül elaludni, egyedül élni két évet jó, tizennégy évig semmilyen. Nyomorúság az örök-kévalóságig látni, ahogy szálakra hasad a hajnal. A halál egy keskeny nyílás, átfújta rajta a szél, ami még játszott az épület tetején. Nem fájt, de egész nap, örökké verte az oldalunkat az eső. Az ujjak elveszítették érzékenységüket, kis szikra pattant vissza a sötétből. Levélillatunk volt, levelek voltunk, elfolyt velünk a víz.

Megtanulunk az örökkévalóságban gondolkodni

I.

Emlékszem, mikor a föld hajlataiba nyújtóztunk, a parti sűrűben kibontottad karjaid, sok kezdetünk elveszett. Fényes homlokod szép volt, tisztán szép és velem átítatott. Létrehívóid a fénypontok, a végtelenül fényes lábak voltak a Lepkesoron, és az a kis híd, amit legkisebb ujjad a tenyeredről hozzám alkotott. Pirkadatkor a levelek megváltoztatták színüket, a parti sűrű pávazölden fogazott, akrillakkos fényjátéka elől beljebb húzódtunk. Érintésed árnyékában maradt még egy kis fekete az éjszakából. Minden kedvesben van valami sötétség.

II.

Azt hittem, megtanultunk az örökkévalóságban gondolkodni. Ideánk várakozott, magában vackolt a fekete égben. Kértem, hogy találkozzunk, ahol régen az aranysárga napsugárban láttalak elfoszlni a kék ég előtt, ahol a hegyre harmonikázott utca lombokkal borított csúcsánál porzott szét a szél.

III.

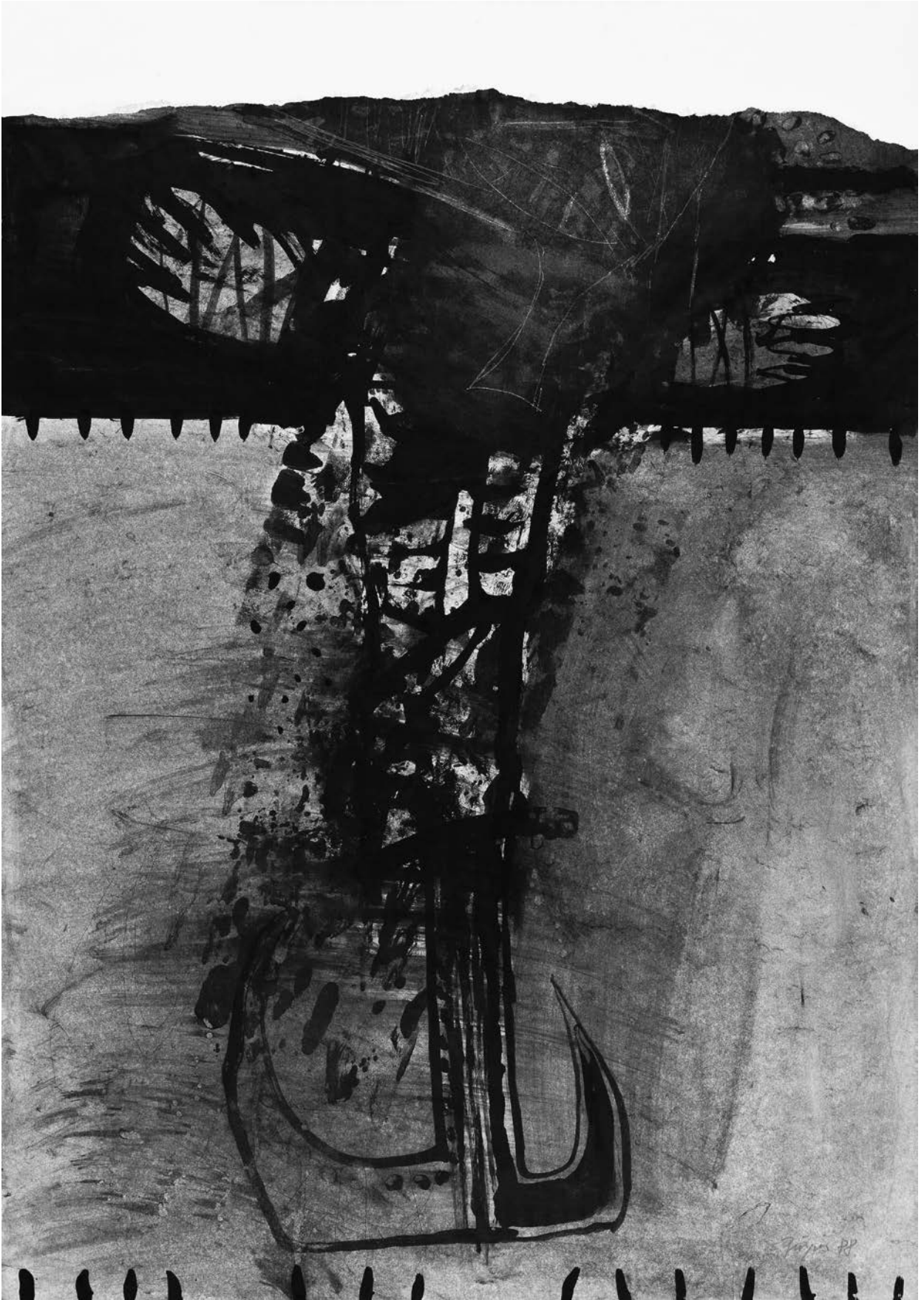
Könnyű ruhában jöttél a nehéz esőből, mögüled a táj tompa villanásai látszottak. Átlépted a küszöböt, illatod lassan küszött vissza az előszobába, körbecsavarodva a kis tér minden elágazó eleme körül.

IV.

Fénysugárra tűzött anyajegyeket kötöttem a többihez, az évtized alatt meggyűrődött perspektíván, átutazók parkja volt tested, szétrebbenő, gyenge ujjbegyeim számára.

– Tükörképünk túl tiszta – mondtad –, a felhőtlen ég, a körülöttünk csengő űr.

Fabula

HARTYÁNDI MÁTYÁS

Öt tiszteletkör az erény oszlopa körül

Melyik szülő ne álmogna hálás gyermekekről, tisztességes utódokról? A Huszonnégy szülőtisztelő (*Ershisi Xiao*) című, nagy hatású kínai példatár egy közismert története szerint a kis Wu Meng már gyerekkorában is olyan erényes volt, hogy éjszakánként meztelenül virrasztott szülei ágynál, így akarta ugyanis elérni, hogy a szünyogok az ő vért szívják, és ne alvó szüleit háborgassák. Szünyoghálóra ugyanis nem tellett nekik addig, amíg a fővárosi hivatalnokok nem értesültek a kis Meng erkölcsösségéről.

Korszak- és civilizációfüggő, hogy egy társadalom mit tart embertelen bűnnek, vagy éppen erényes tettnek. Kína esetében legalább háromezer éves történelemről beszélünk, ami nem könnyíti meg vizsgálatunkat. A hagyományosan erényként fordított *de* kifejezés már a Dalok könyvében (*Shijing*) is kilenc különböző jelentéssel szerepel (Kósa-Várnai, 2013). Az írásjegy rögzült formájának (德) felépítése az ember szívének (*xin* 心) és lépéseinek (*chi* 行) egynességére (*zhi* 直) utalhat (Boodberg, 1953). Ez az olvasat ha nem is azonos, de eléggé közel áll a mai értelemben vett erényhez, morális kiválósághoz.

Az idáig vezető út azonban hosszú és kalandos. Én éppen ezért általában (szerep)játék útján szoktam diákjaimat hozzászolgatni az elvont eszmetörténeti fogalmak megértéséhez. A mandarin kínai nyelvóráim keretében például a kínai államok hadakozó fejedelemségeinek bőrébe bújó játékosok erénypontok (*de*) gyűjtésével valósíthatják meg az eszményi uralkodót és társadalmat, és egyesíthetik Kínát. Efféle játékokra azonban esszém keretében nincs lehetőségem; így, mivel a kínaiak különösen kedvelik az ötös számot, az alábbiakban én is öt nekifutásban igyekszem megvizsgálni az erény (*de*) kérdéskörét.

- Végigtekintem, hogy archaikus társadalmi viszonyok között milyen lépések útján jön létre a (kínai) erényfogalom. Ennek tárgyalásában a kiváló orientalista, Arthur Waley elemzésére, megállapításaira támaszkodom.
- A Műhely Kínával foglalkozó számában, a *Középső Birodalmában* közölt írásomban, A *Zhou-kori bölcsélet karakterében* bemutattam a klasszikus kínai bölcsélet egy sematikus vázlatát. Az ott leírtakat igyekszem árnyaltabban, egy másik olvasatból értelmezni.
- Edward Slingerlandot követve megvizsgálom, hogy a kínai eszmetörténet különböző, erényhez is kapcsolódó vitái mögött milyen mélyen húzódó konceptuális feszültség sejlik fel.
- A kínai vallásos festészet egy gyakori témájára, az ecetkóstolókra való hivatkozással összegzem a hagyományos kínai erényfogalom olvasatait.
- Kirándulást teszek a jövő felé, hogy megmutassam, mit jelenthet az erény a holnap Kínájában.

I. Kivéreztetéstől az együttérzésig

A Zhou-dinasztia hódítással szerezte meg uralmát a Shangoktól. Első uralkodójukat Harcias királynak (Wu wang) nevezték, így talán nem meglepő, ha a legkorábbi ismert forrásainkban, a nyugati Zhou-kor (i. e. 1046–771) bronzedényein a *de* a nagyra becsült ősök vitézségére, (jellembe)li erélyességére utal (Barnwell, 2013).

A hódításhoz katonai erő kellett, a hatalom megtartásához és igazolásához pedig a Zhou-k bevezették az „égi mandátum” (*tianming*) elvét, amely a világtörténelem egyik

legszívósabb politikai elvének bizonyult. E szerint a Zhou uralkodók az Égtől érdemelték ki az uralmukat, és ameddig megfelelően viselkedtek, meg is örizhették azt. Leszármazottaik így (szertartásosan) igyekeztek utánozni és követni őseik példáját, hogy birtokolhassák az ő *de*jüket, és az Ég útját járva megtarthassák az égi mandátumot (Maspero, 1978).

Az „ómenek és mágikus rituálék” e világban az emberrel történő dolgok két kategóriájába eshetnek: amelyeket szándékosan tesz, és amik (pl. viszketés, betegség, bármiféle testi érzés) mintegy „maguktól” történnek. Az utóbbiak mind baljós, vészjósló jelek, lényegében az Égből, az Ősöktől származó üzenetek. Ez a korszak a „morál előtti” vagy „jósló-áldozó” kifejezésekkel jellemezhető a legjobban, mert a társadalom e két foglalkozás, a jós és az áldozópap körül összpontosult (Waley, 1958). A szertartások legfontosabb formája és része az áldozat, amelynek végrehajtása lényegében minden társadalmi intézmény legfontosabb feladata. Rendszeres és megfelelő áldozással kedvező ómenek, jóselek szerethetőek, amelyek segítségével a szertartások megfelelő módon hajthatók végre (James, 1933).

A *de* jelentése idővel semleges színezetet öltött, és megkülönböztették a rendszertelen, rossz fajtáját a példaszzerűen következtetéstől. Ez az új jelentés összevethető a karma indiai koncepciójával is. Egyetlen fontos különbség van közöttük: „a *de* gyümölcsei általában itt és most manifeszálódnak”. (Waley, 1958). A *de* tehát egy látens erő, egy még meg nem valósult, potenciális hatalom, amely jó szerencsét vagy katasztrófát rejt magában.

Az uralkodói szertartásoknak fontos része volt a médiumi szerepkör. Ennek betöltője három napig önmegtartóztatóan élt és böjtölt (*chai*), hogy aztán magát halottnak (*shi*) tetteve részt vehessen a szertartáson, és az ősök szellemei (*shen*) megszállhassák. Abból a gondolatból, hogy az ősök és istenségek szellemei bennünk lakozhatnak, eredhet a „lélek” koncepciója. A böjtölés célja pedig eredetileg az ősök rokonszenvének előmozdítása volt, azonban fokozatosan átalakult az önmegtisztítás gyakorlatává.

A moralitás előtűből moralitássá válás egy következő lépésőfoka az áldozat kifejezés áldozatbemutatásból (ön)feláldozással alakulása lehetett. Ha a feláldozott állatból szabadon folyt a vér, akkor az ősök elfogadták az áldozatot. Ami egykor az áldozatból való vérnyerést jelentette (血, *xu*, szív+vér írásjegyek), az később szimpátiává vált („vérzik érte a szíve”). Az átalakulás lassú, de az i. e. 3. században már azt írják, hogy az áldozat „a hűség, szeretet és tisztelet legmagasabb kifejezési formája. Ez a csúcsa azoknak a szertartások előírásoknak, amelyeket kulturált (*wen*) viselkedésünkkel megtestesítünk” (*Xunzi*, XIX).

A *de* mellett a korszakban megjelenik még egy fontos fogalom, az általában igazságosságként vagy kötelességtudatként fordított *yi* (義). Ahogy egy korabeli forrás, a *Zuo zhuan* fogalmaz: „A ritusok végrehajtásához szükséges mértékben inni, és nem folytatni a tivornyázást addig, amíg dühödtté részegségbe vált, ez a *yi*.” Időben előrehaladva azonban azt találjuk, hogy itt is a külsődleges viselkedést leíró (helyes, megfelelő, mértékletes) *yi* fokozatosan felvesz egy belsővé tett, morális (lelkiismeretes) jelentést. Hogy ebben a folyamatban a kínai kultúra magától mégsem ment el addig az individualista szélső értékig, mint a zsidó-keresztény, jól bizonyítja az, hogy a kelet-ázsiai kultúrák a mai napig inkább a nyilvános szégyen, semmint a privát büntudat kultúrái.

II. Ugyanazt, de máshogy

A Keleti Zhou-dinasztia (i. e. 770–221) hatalma azonban folyamatosan gyengült, és a különböző kínai fejedelemségek először csak a hegemon szerepért versengtek egymással, majd az utolsó évszázadokban, a Hadakozó fejedelemségek korszakában nyílt csatározásba kezdtek (Gernet, 2001). Ez a császári Kínát megszüülő időszak történelmi távlatból háborúk és hódítások sorozatának tűnik, de közben olyan társadalmi folyamatok zajlottak le, amelyekben meglepő fordulatokat tapasztalhatunk.

A háborús pusztítások közepette azt láthatjuk, hogy egyre népszerűbbé válik az önként vállalt száműzetés, remeteség, egyre több a közügyektől elmenekült írástudó és háborús renegát. Erre a korszakra utólag gyakran, mint a taoizmus keletkezésére gondolunk, ám a források alapján valójában több irányzat, „iskola” virágzott az i. e. 5–3. században.

Ahogy a *de* egyre inkább személyes, morális színezetet öltött, úgy vált az ősöknek való áldozás is egyre inkább magán-, semmint állami üggyé. A folyamat végén egy olyan, a saját korszakában radikálisnak ható szellemi áramlat bontakozik ki, amely szerint a köz- és államügyekre semmi szükség, a személyeknek egyénienként kell tökéletessé válniuk, csak így érhető el a tökéletes közösség és társadalom. Ennek az irányzatnak lehetett meghatározó, esetleg vezető alakja Yang Zhu (Graham, 1989).

Egy ehhez kapcsolódó, de aszketikusabb mozgalom azoké, akik az áldozáshoz történő megtisztulástól (talán indiai hatásra) eljutottak egy önmagáért végzett, légzési gyakorlatok és pozitúrák által elért meditatív megtisztulásig, amelytől igazságot, elégedettséget és hatalmat vártak. Itt is elkülöníthető két új koncepció, amelyek később egybeolvadnak a taoizmusban.

Az egyik a *yinyang* elve, amely kimondja, hogy a különféle minőségek komplementerei egymásnak, azaz az ellentétek valójában harmóniát alkotnak. Jó s rossz, szép és csúf, lent meg fent mind relatív. Amint megszűnik a „kívül” és „belül” kontrasztja, feloldódik az a kérdés is, hogy a lélek vajon kívülről száll-e a testbe, sőt, élet és halál különállása is összemosódik, amelynek következményeképpen az ősök szerepe, elégedettsége sem marad olyan központi kérdés, mint korábban (Waley, 1958).

A másik nagy hatású koncepció az életenergiáé (*qi*), amely különféle praktikákkal, speciális étrenddel, testmozgással stb. megőrizhetőnek, sőt növelhetőnek tartottak. A *qire* irányuló fokozódó figyelem egyik lehetséges kimenetele az örök életre törekvő mágikus-vallásos taoizmus, egy másik, jóval világiasabb vonal pedig a *yangsheng* kultuszban nyeri el végpontját (Graham, 1961).

Tanulságos kifejezés az élet táplálása (*yangsheng*), amit félrevezető módon hedonizmusként is szoktak fordítani. A mozgalom lényegét éppen az mutatja meg, amit a kifejezés elfed: a halottaktól való függésnek, azaz az ősök kultuszának megkérdőjelezését, az élők, az élet felé fordulást. Egyes bölcsék kételkedni kezdenek abban, hogy a holtak hatással lehetnek-e a világra, sőt, egy idő után még a túlvilág létezésében is. Botrányos következtetésekig jutnak: a vallás valódi funkciója a társadalom összetartása; a hatalomnak pedig egyetlen célja az, hogy szabad folyást engedjen a vágyainknak stb. Ezek a *yangsheng* gondolatok kimutathatóak a Mo Di pacifizmusában („a háború és gyilkosság megöli az ősöknek áldozókat” (*Mozi*, XIX.), sőt, a 3. századi neotaoista *fengliu* („szél és áramlás”) irányzat tanaiban is (Feng, 2003).

Ezek a hatások a konfucianizmusként fordított *rujia* (eredetileg nemesi művészeteket tanító) iskolát sem kerültk el, amely egyébként nem is volt olyan egységes, mint utólag gondoljuk; az i. e. 3. században például nyolc irányzatukat jegyezték fel. A taoizmus szerint például csak a vágnélküli (*wuyü*) uralkodó birtokolhatja a *de*-t (*Zhuangzi*, XII), és hasonló gondolat a *Beszélgetések és mondásokban* is szerepel:

a nem vágyakozó (*buyü*) uralkodó, bár nem jutalmaz, mégsem lopnak tőle (*Lunyu*, XII/17). Később az i. e. 4. század egyértelműen individualista irányultsága tükröződött abban a konfucianus elvben, hogy a férfi legfontosabb kötelessége önmaga megőrzése épen és egész(ség)ben, hiszen testét őseitől kapta, nem az övé – így indokolták a hajlevágás tilalmát is. Még később, a konfucianus Menciusz képzett *qi*-használónak tartotta magát, bölcselétébe is beleszötte ezeket a tanokat (Waley, 1958).

Ezek után talán nem meglepő, amikor azt állítom, hogy a politikai irányultságú irányzatok a korszakokban mind megegyeztek abban, hogy egy olyan uralkodóképet propagáltak, aki a nem-cselekvés (*wuwei*) útján birtokolja az erényt (*de*) és kormányoz. Az persze, hogy miben áll a *wuwei*, és, hogy miféle erény mutatkozik meg benne, iskolánként különböző, a hagyománytisztelő kínai bölcselétben ugyanis az érvelés rendszerint nem fogalmak ellentétbe állításával, hanem már meglévő kifejezések átmagyarázásával történt (Ames, 1983).

A taoizmus *de* fogalma az Út (*dao*), a kozmikus elv aktualizációja önmagunkban (Mair, 1990), így inkább hatalom vagy erő, semmint erény. Ez a remete Zhuang Zhounál még csak egyéni spontaneitásként jelenik meg, amely tökéletes formájában (*zhide*) megövi a személyt minden bántalomtól (*Zhuangzi*, XVII), ám az Út és erény könyvében uralkodásra is alkalmassá válik. „Ha én nem-cselekvő vagyok (*wuwei*), akkor a nép magától megváltozik; ha én szeretem a nyugalmat, akkor a nép magától megjavul; ha nekem nincs tevékenységem (*wushi*), akkor a nép magától meggazdagodik; s ha nekem nincsenek vágyaim, akkor a nép magától visszatér a faragatlan fa állapotába.” (*Daodejing*, LVII).

Konfuciusz szerint „aki erényével (*de*) gyakorolja a kormányzást, az olyan, akár az északi sarkcsillag, amely mozdulatlanul a helyén marad, bár minden csillag mozog körülötte” (*Lunyu*, II/1). A *de* Konfuciusznál vezetői karizmát, a magasan fejlett jellemből fakadó személyes kisugárzást jelent, amelynek a segítségével különösebb igyekezet nélkül irányítható az ország. Menciusznál ugyanakkor a *de* már nem pusztán egy vertikálisan, hatalmi hierarchiában érvényesülő elvként szerepel, hanem megjelennek annak horizontális, egyenlő felek közötti vonatkozásai is („Az emberrel való barátság, [annak] erényével (*de*) való barátság.” *Mengzi*, V B 12).

Még a legista Han Fei mester szerint is „A hatalom nem vágyik láthatóságra, egyszerű és nem-cselekvő (*wuwei*)”, az uralkodó pedig „üres, mozdulatlan és dologtalan, háttérből figyel a hibákat” (*Hanfeizi*, VIII/1. és V/2.).

Az archaikus korszakhoz képesti legnagyobb változásként azt láthatjuk, hogy az értelmetlen erőszak láttán a *de* korábbi harcias színezete helyett egyre békésebb formát öltött. Az erényes konfucianus vezető nem csak szertartásos (*li*), bölcs (*zhi*) és hiteles (*xin*), de igazságos (*yi*) és emberséges (*ren*) is kellett legyen. A motista uralkodó csak védekező háborút folytathat, több irányzat pedig szigorúan pacifista. Még az alapvetően opportunistá legizmusban is az erényes uralkodónak a háttérbe kell húzódnia. Minden irányzat egyetért abban, hogy „a magas erény nem-cselekvő” (*Daodejing*, XXXVIII).

III. Lándzsa és pajzs elválaszthatatlan egymástól

Egy régi kínai történet szerint egy kereskedő egyszerre próbált meg „mindent átdőfő” lándzsát és „mindent elhárító” pajzsot árulni a piacon. Innen az ellentmondás (*maodun*, szó szerint „lándzsapajzs”) kínai fogalma.

A *wuwei* és erény körüli viták rávilágítanak egy olyan belső ellentmondásra, amely rejtett módon végigvonult az egész kínai bölcseleten. A kérdés a következőképpen fo-

galmazható meg: „Hogy próbálhatok meg erényessé válni azáltal, hogy nem próbálok az lenni?”

Edward Slingerland szerint ez a paradoxon az internalizmus-externalizmus vitájaként foglalható össze (Slingerland, 2004). Az internalista álláspontot tükröző művek (*Zhuangzi*, *Laozi*, *Mengzi*) arra hajlanak, hogy már alapon jónak tartásuk az embert, akinek a feladata csak annyi, hogy ezt a benne rejlő potenciált spontán előhozza magából. Az önkultiváció ilyen felfogása a mezőgazdasághoz hasonlítható: a jóság „magjai” maguktól teljesen érett „terményekké”, jellemmé érnek egy védett, támogató környezetben. Ez az előfeltevés azonban képtelen azt a gyakorlati dilemmát megválaszolni, hogy ha már alapvetően is jók vagyunk, akkor miért nem viselkedünk jól automatikusan?

Az externalista oldal (*Xunzi* és a *Beszélgetések és mondanások* szerzője, „Konfuciusz”) szerint ezzel ellentétben hosszú és fokozatos út vezet a morális tökéletesedésig. Az önkultiváció inkább a kézművességhez hasonlatos: a nyers „alapanyagot” eszközök segítségével, szívos munkával kell „értéktárggyá” alakítani. Az ellentmondás itt abban mutatkozik meg, hogy lehetetlennek tűnik elérni munka útján az erényességet, ha a gyakorló nem rendelkezik már a kezdet kezdetén valamiféle jóságfogalommal. A semmiből nem lehetne valamit teremteni.

Egyik oldal sem konzisztens tehát önmagában. A helyzet engem a német idealizmus egy vitájának dinamikájára emlékeztet: az Énből kiindulva szükségszerűen az Abszolúthoz jutunk el, és fordítva. A kínai vitában sem volt képes egyik fél sem a másik oldal érvei nélkül feloldani a problémát.

A kortárs kínai filozófusok közül egyesek amellet érveltek, hogy az internalista-externalista probléma pusztán nyelvi természetű, és csak elméletben létezik, a gyakorlatban tehát nem jelent valódi problémát. Slingerland szerint azonban nem pusztán nyelvi, hanem konceptuális problémáról van szó, amin nem tudunk változtatni, így folyamatosan meghatározza a hozzáállásunkat.

Ezt a megoldatlan feszültséget a kínai gondolkodás átörökítette minden olyan kelet-ázsiai bölcséleti irányzatba, amelyre hatottak a *wuwei* eszményei. Újra felszínre bukkant például a chan buddhizmus megvilágosodásról folytatott hirtelen-fokozatos vitájában, amely koncepcionálisan ugyanezt a sémát követte (Waley, 1958). Végül győzött a déli, hirtelen megvilágosodást hirdető irányzat, és általános-sá vált az az internalista gondolat, hogy minden emberi lény tiszta, szennyezetlen buddha-természettel bír, így a megvilágosodáshoz vezető külső módszerek (írások, gyakorlás) lényegüknél fogva feleslegesek. A paradoxon feloldhatatlanságát azonban jól jelzi, hogy a vita a déli chan platform belül, a japán zen buddhizmus keretében újakezdődött a „hirtelen-hirtelen” álláspontra helyezkedő Rinzai, és a „fokozatos-hirtelen” Soto iskola között, sőt, az ellentétük kimutatható a különféle kínai neokonfucianus irányzatok nézeteltéréseiben is.

IV. Három kincs mártás

A kínai vallásos festészet egy közkedvelt témáján három alak hajol egy hordó ecet fölé. Az egyikük, Konfuciusz sanyúnak találja az ecetet és az életet is, ezért szabályokkal akarja azt kiigazítani. A másik alak, Buddha, keserűnek érzi az ecetet, a világot pedig szenvedésnek, ezért meg akar tőle szabadulni. A harmadik alak, Laozi édesnek találja a nedűt természetes formájában, ahogy az életet is. Mindhárman ugyanazt az ecetet kóstolják, így az ábrázolás kifejezheti a három nagy szellemi irányzat (forrásának) egységét is. Ugyanakkor úgy is értelmezhető az allegória, mint ami a taoizmus relatív elsőbbségét, életrealitását hangoztatja a többivel szemben.

Bárhogy is véljük, azt láthatjuk, hogy a „kiforrott” hagyományos kínai gondolkodás három különböző erényképpel dolgozik. A konfucianusok a politikai-társadalmi

aktivitást és morális jellemet tartják erényes dolognak, a taoisták és buddhisták pedig a közügyektől való elvonulást az egészséges és spontán magánélet, a személy belső integritása, illetve az érdemek szerzése és a végső megszabadulás érdekében.

Azonban nem úgy érdemes ezt a szembenállást felfognunk, mint amelyben teljesen el kell köteleződnünk az egyik oldal mellett. Bevett kínai közhely, hogy a kínai írástudó magas hivatalhoz jutva megvált taoista értékrendjétől és konfucianus mandarinná vált, majd ha kiesett az uralkodó kegyéből vagy egyenesen száműzték, újra taoistaként vélekedett a világ dolgairól. De a minden irányzatot magába olvasztó neokonfucianizmus térnyerése óta még csak a váltogatás sem szükséges. Egy hagyománytisztelő kínai egyszerre hódolhat konfucianus, taoista és buddhista elveknek is. Fang Dongmei, a huszadik század híres kínai filozófusa erről így nyilatkozott: „Családi hagyományunk alapján konfucianus vagyok, temperamentumom szerint taoista, vallásos irányultságomban pedig buddhista, sőt mi több, iskolázottságomban nyugatias” (Li, 2002).

V. A holnap selyme és porcelánja

Az előző gondolatkísérletben láthattuk, hogy a kínai néplelek nagyobb ellentmondás és belső feszültség nélkül képes több világnézetet egyidejűleg is a sajátjának vallani. Úgy tűnik tehát, nem minden nép érzi magára nézve kényszerítő erejűnek az arisztotelészi kizárt harmadik elvét. Kínában élve magam is számtalanszor talákoztam helyzetekkel, ahol olyan modern értékrendek, mint például a fogyasztói társadalomé, egymás mellett éltek, sőt, össze is keveredtek a régi tradíciókkal.

A felől, hogy ez pontosan milyen értékrendet, erényfogalmat takar, a szociológusnál érdemes érdeklődni. A Kozjek-Gulyás Anett által írt, a Műhely *A Közép Birodalma* számban megjelent *A hagyományos és individualista értékek Kínában* például 108 fős minta alapján azt a következtetést vonta le, hogy Kínában a tradicionális és modern értékek is erősebben vannak jelen, mint a magyar társadalomban. Különösen kitűnik a kutatásból a hagyományos kínai (pl. teljesítsd a kötelességed; becsüld meg, amid van), és modern jellegű (légy független; az élet célja a boldogság) értékek párhuzamos dominanciája.

Az általunk megismert Kína azonban már a múlté. Hányan tudják például, hogy 2016. január 1. óta Kínában a „két gyerek politika” van érvényben? Az ország a szemünk láttára alakul, formálódik. Tanulságos tény az értékek folyamatos változására az is, hogy nemrégiben szülőtisztelő törvényeket kellett bevezetni, melyek arra intik a fiatalabb generációkat, szüleikkel több időt kell töltsenek, többet kell velük foglalkozniuk.

Kína történelme során már számtalanszor nyitottnak bizonyult a külső hatásokra, de amiket átvett, azokat rendre saját képére is formálta. Ahogy a köztudatban élő buddhizmus is elsősorban a kínaiak által nyerte el mai formáját, érdekes kérdés, hogy Kína mit kezd majd olyan modern koncepciókkal, mint például a fogyasztói társadalom és a demokrácia. Vajon mivé formálja majd őket? Milyen is lesz az a bizonyos megvalósult „kínai álom”?

Külföldi elemzők által gyakran ismételtgetett szarkasztikus közhely, hogy a Kínai Kommunista Párt működése szempontjából egyre jobban emlékeztet a császárkori hivatalnokrendszerre. A legfrissebb, 2018. márciusi alkotmánymódosítás óta pedig már törvényi akadálya sincs annak, hogy Xi Jinping, a Kínai Népköztársaság elnöke élete végéig hatalmon maradjon. A változásokat látva egyesek aggodva Mao Ce-tung példájára mutogatnak, mások viszont azt hangsúlyozzák, hogy csak ilyen politikai berendezkedés mellett lehetséges bevezetni olyan hosszú távon szükség-szerű intézkedéseket (pl. környezetvédelmi, energiagazdálkodási kérdéskörben), amelyek a ciklusos rendszerű par-

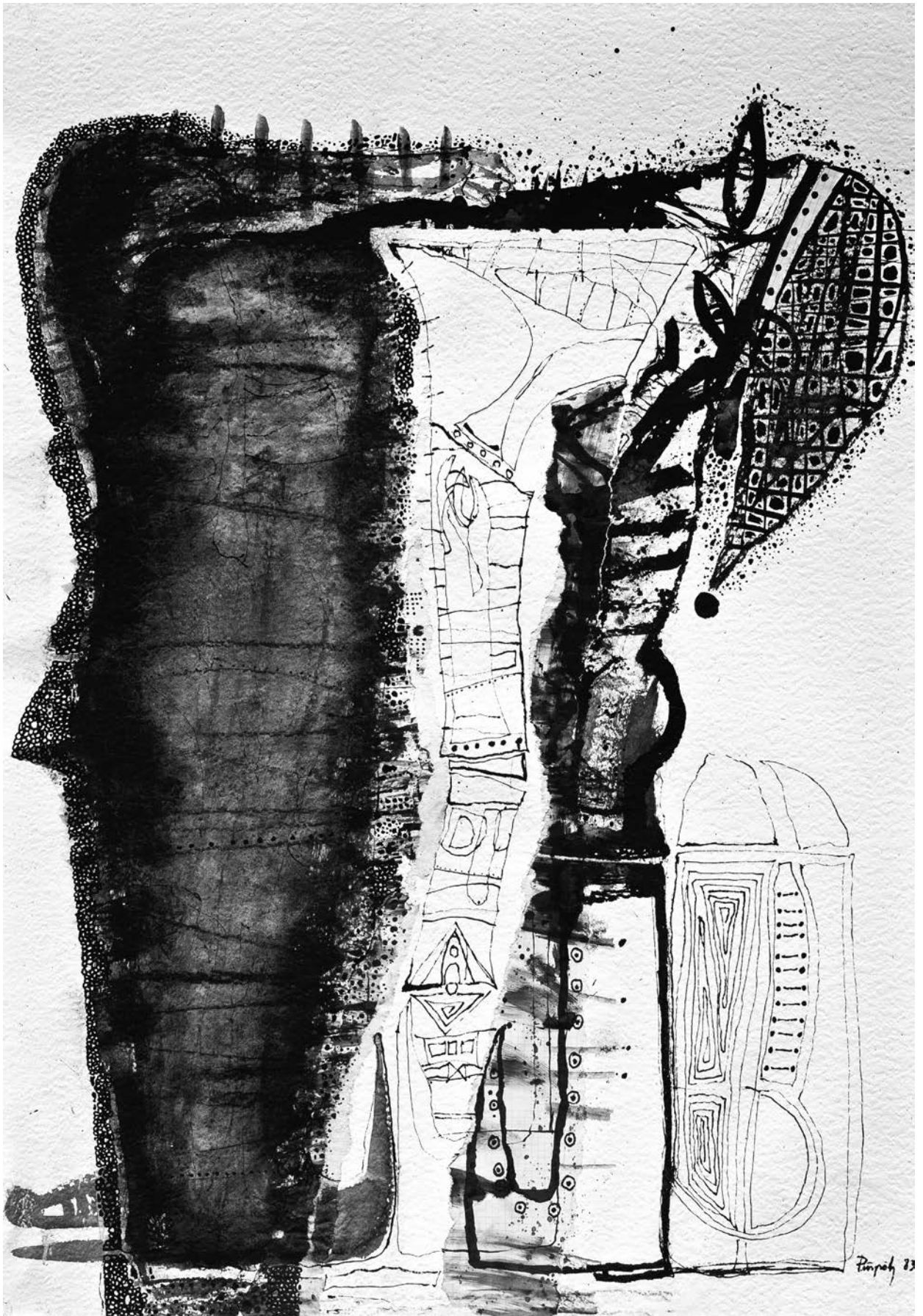
lamentáris demokrácia keretein belül, népszerűtlenségük miatt a gyakorlatban megvalósíthatatlanok.

De hogyan látják mindezt a kínaiak? Egy kortárs kínai szerző, Cheng Chung-ying szerint Kína jelenlegi helyzete nagyon hasonlít a középkori Európáéra: a küszöbén áll an-

nak, hogy valamilyen értékes dolgot adjon a világnak. Ez a várható fordulat a filozófus szerint nem csak a kínai világot és hagyományt fogja új életre kelteni, de „lendülete a Nyugattal összeforrva egy humános és progresszív kozmopolita világot teremthet” (Cheng, 2002).

IRODALOMJEGYZÉK

- Ames, Roger T., *The Art of Rulership. A Study in Ancient Chinese Political Thought*, Honolulu, University of Hawaii Press, 1983.
- Barnwell, Scott A., *The Evolution of the Concept of De 德 in Early China*, Sino-Platonic Papers 235., 2013.
- Boodberg, Peter, *The Semasiology of Some Primary Confucian Concepts*, Philosophy East and West 2., 1953.
- Cheng, Chung-ying (szerk.), *Contemporary Chinese Philosophy*, Oxford, Blackwell Publishers, 2002.
- Feng Youlan, *A kínai filozófia rövid története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- Gernet, Jacques, *A kínai civilizáció története*, Budapest, Osiris, 2001.
- Graham, Angus C., *Disputers of the Tao*, Chicago Open Court, 1989.
- Graham, Angus C., *The Date and Composition of Liehtzyy*, Asia Minor 8., Bloomington, Indiana University, 1961.
- James, Edwin O., *Origins of Sacrifice*, London, Kennikat Press, 1933.
- Kósa Gábor–Várnai András (szerk.), *Bölcselők az ókori Kínában*, Budapest, Magyar Kína-kutatásért Alapítvány, 2013.
- Li Chenyang, *Fang Dongmei: Philosophy of Life, Creativity, and Inclusiveness*, Contemporary Chinese Philosophy, Oxford, Blackwell Publishers, 2002.
- Mair, Victor H., *Tao Te Ching, The Classic Book of Integrity and the Way, by Lao Tzu*, New York, Bantam Books, 1990.
- Maspero, Henri, *Az ókori Kína*, Budapest, Gondolat, 1978.
- Slingerland, Edward, *Effortless Action, Wu-wei As Conceptual Metaphor and Spiritual Ideal in Early China*, New York, Oxford University Press, 2003.
- Tőkei Ferenc, *Kínai filozófia. Ókor 1–2.*, Budapest, Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, 2005.
- Waley, Arthur, *The Way and Its Power, A Study of Tao Te Ching and Its Place in Chinese Thought*, New York, Grove Press, 1958.

Barbár etűdök

„Semmi sem árul el többet egy ember életéről, mint a halálának módja”

David Hume élete és halála

Hume életében összesen két életrajzot írt, ezek közül azonban jórészt csak az egyiket ismerik, mivel azt halála után kiadott műveihez előszóként csatolták. Ez az életrajz magyarul is elérhető, és itt leginkább erről az életrajzról, illetve az ahhoz csatolt Adam Smith-levélről lesz szó, melyben Smith barátja utolsó heteiről, napjairól számol be, s amely ezen rövid esszéhez csatolva kerül közlésre. A másik életrajzot¹ 23 évesen írta Hume egy ismeretlen orvosnak címzett levélben, midőn „1734-ben kiváló kereskedőkhöz szóló ajánlólevelekkel Bristolba ment”² [SÉ: 12], és leginkább ifjúkori depressziójával, illetve az abból való kilábalásával foglalkozik. Az előbbi életrajzot – melynek Hume a *Saját Életem* címet adta – 1776. augusztus 25-én bekövetkezett halála előtt pár hónappal³ vetette papírra, méghozzá azzal a céllal, hogy azt kiadója, William Strahan, az *Esszék* és az *Anglia története* új kiadásai elé illessze. Adódik tehát a feltevés, hogy „magáról írott gyászbeszéde” megírásával és közreadásával üzeni akart Hume a nagyközönségnek. A feladat, amit e rövid írásban megkísérlek elvégezni, nem más, mint ennek az üzenetnek a rekonstruálása, és azon lehetséges indokoknak a feltárása, melyek Hume-ot az üzenet közzétételére, legkedvesebb barátját, Adam Smith-t pedig eme üzenet megerősítésére bírták. Megállapításaimat pedig alapvetően Hume életrajzára és a hozzá csatolt Smith-*Levéltre* alapozom, kiegészítve néhány egyéb forrással.

A *Saját Életem* egy igen szikár életrajz, ahogy Hume maga fogalmaz: „alig lesz több, mint műveim története”, tekintve, hogy csaknem egész életét az „írói foglalatosság töltötte ki” [SÉ: 11.]. Az egész életrajzot két „uralkodó szövevényre” fűzi fel, mégpedig az irodalmi hírnév utáni vágyra és az anyagi függetlenség elérésének vágyára. Részletesen kitér mindegyik művének minden kiadására, és azok szerény első fogadtatására is, kezdve az *Értekezéssel*, mely „halvaszületetten hagyta el a nyomdát”, az *Értekezésnél* nagyobb sikert nem arató” első *Tanulmányon* át, az erkölcsi *Tanulmány*, mely „úgy látta meg a napvilágot, hogy észre sem vették”, végül megemlítve az *Anglia történetének* első kötetét, melyet „teljesen elfeledtek” [SÉ: 12–15.]. Mindössze három írását tartotta sikeresnek, a többiről úgy vélte, szinte teljes érdektelenség vagy teljes elutasítás fogadta őket. Az anyagi függetlenség története azonban nem fest ilyen rosszul, hiszen kezdeti szerény örökségétől az anyagi biztonságon keresztül a vagyonságig vezet, olyannyira, hogy halálakor igen csinos vagyont hagyott bátyja családjára, ami, tekintve műveinek saját maga által leírt sikertelenségét, felveti a kérdést, miként válhatott Hume vagyonság, és miként tölthetett be egy ilyen sikertelen és elutasított szerző viszonylag fontos állami hivatalokat az 1760-as években. Mintha valami kimaradt volna az életrajzából.

Életének legfőbb eseményei szerepelnek benne, noha bizonyos részletek kimaradtak. Nem veszteget egyetlen szót sem például Hume az egész Rousseau-afférra⁴, és nem említi a két sikertelen katedra-szerzési kísérletét⁵, sem pedig azt, hogy az 1750-es évek közepétől a Skót Egyház többször is megpróbálta kiközösíteni. A Rousseau-vitában Hume maga sem járt el teljesen tisztessége-

sen, és ha megemlíti az életrajzában, az a hiúság látszatát kelti az olvasóban, márpedig Hume éppen ezt akarta elkerülni, ezért is próbálja háritani a hiúság vádját az első és az utolsó bekezdésben is. A kiközösítési kísérlet és a sikertelen egyetemi pályázatok szerepeltetése pedig talán azt a látszatot keltette volna, hogy üzenetét pusztán csak daczból és bosszúból fogalmazza meg. Még egy fontos hiányosságot meg kell említenünk az életrajzzal kapcsolatban, azonban ennek feltehetőleg stilisztikai okai vannak. Az életrajz tárgyiasságát, személytelenségét látszik biztosítani az, hogy Hume többször is utal az életrajzában barátaira, de egyiküket sem nevezi meg, így aztán nem szerepel benne Smith, Blair, Elliot, Oswald neve, sem pedig d’Alembert, d’Holbach vagy Turgot neve, s az már csak természetes, hogy Comtesse de Boufflers sem.⁶

Az utolsó előtti bekezdésben azonban Hume rátér arra is, amiért az egész életrajzot megírta, tudniillik, hogy világhosszá tege: az az ember, aki kora vallásainak szinte minden tanával kapcsolatban szkeptikus, nyugalommal és vidáman tud szembenézni a halállal, a teljes megsemmisüléssel. Mint írja:

„1775 tavaszán beleimet egy kór támadta meg, mely (...) azóta (...) gyógyíthatatlanná, sőt halálossá lett. Most arra számítok, közel a vég. Betegségem kevés fájdalommal járt, s ami még különösebb, testem gyengülése ellenére szellemi erőm egy pillanatra sem hanyatlott – olyannyira, hogy ha meg kellene neveznem életem azon szakaszát, melyet újra át szeretnék élni, talán hajlanék arra, hogy ezt az utolsót válasszam. Tanulmányaimat a régi hévvel folytatom, s társaságban is ugyanolyan vidám vagyok. Rendszerint arra gondolok, hogy egy hatvanöt esztendő ember a halállal csak néhány beteges évet veszít, irodalmi hírnevem pedig – még ha sok jelét látom is annak, hogy végre egyre fényesebben ragyog – tudom, nem élvezhetem sokáig.” [SÉ: 17–18.]

Hume már életében is hírhedt volt istentelenségéről – mint azt a kiközösítési kísérletek és a sikertelen egyetemi pályázatok is mutatják –, épp ezért halálát igen nagy várakozás előzte meg. Ahogy azt kortársa, Samuel Jackson Pratt írja a nagy filozófus halála körüli felhajtást meglóvó művében: életének utolsó hónapjaiban „állapota kötelező beszédtemává vált; mindenki aggodalmát fejezte ki egészségi állapotát illetően, mintha bizony a legközelebbi barátja lett volna”.⁷ A nagyközönséget rettentő mód érdekelte, hogy a Nagy Hitetlen a legvégsőkig kitar-e felforgató és szkeptikus nézetei mellett – és amennyiben igen, megtapasztalja-e a gyötrelmet és kétségbeesést, mely a korabeli feltevések szerint a bűnbánatot nem kérők halálát kíséri. Ezen felül a 18. században komolyan vették azt az antik elképzelést, mely szerint a filozófus elvei nem érdemelnek komolyabb figyelmet, ha életében nem ülteti át azokat a gyakorlatba is. Hume pedig tisztában volt ezzel. Vagyis mindazt, amit munkáiban képviselt, legfőképp pedig azt az elgondolást, hogy vallás és isten nélkül is lehet erényes és bölcs életet élni, kockára tette volna egy élete végén való megtéréssel. Pusztán polgárpukkasztó és extremista pózzá degradálta volna a vallással, morállal és politikával kapcsolatos tanításait, ha halálával megcá-

folja/megcsúfolja azokat. Pusztán ennyiben tekinthetjük azonban halálát szókratészi halálnak, ti. hogy nyugalommal, belenyugvással és derűsen várta a halált. Azonban Szókratésszel ellentétben ő nem hitte, hogy lelke felette állna a világi vagy testi dolgoknak. Sőt életrajzának utolsó paragrafusában is azt hangsúlyozza ki, hogy szelíd természete és vig kedélye még az elkerülhetetlennek látszó halál fenyegetésére sem hagyta el őt.

Hírveve és a halála körüli várakozások miatt Hume talán gondolhatta, hogy a semmivé válással rendíthetetlenül szembenéző szkeptikus meséjét sokan kétkedéssel fogják fogadni. És talán értesült is ilyen esetről, hiszen nem lehetetlen, hogy James Boswell skót író, aki mellesleg jó ismerőse volt mind Hume-nak, mind pedig az író és műkritikus Samuel Johnsonnak, beszámolt Hume-nak is arról, miképp reagált Johnson, mikor Boswell elmesélte neki Hume-mal való július 7-i találkozását. Boswell eredetileg nem látogatába ment, de mivel elkésett a templomból, úgy döntött, meglátogatja a haldokló filozófust és elbeszélget vele Istenről, a lélekről és a világban található rosszról, hátha megerősítheti a saját hitét az, ha látja: még Hume sem képes megőrizni hitetlenségét a halál árnyékában. Ezen reményét illetően csalatkoznia kellett, hiszen mikor felhozta a túlvilági élet témáját, és megkérdezte, hogy nem tölti-e el szorongással a megsemmisülés gondolata, Hume azt válaszolta, semmivel sem nyugtalanítja jobban az a gondolat, hogy megszűnik létezni, mint az, hogy születése előtt nem létezett. Erre Johnson azt válaszolta, hogy ezek szerint Hume vagy örült, vagy pedig hazug.⁸

Talán ez is közrejátszott abban, hogy Hume beleegyezzen Smith javaslatába, hogy „néhány sorral kiegészítsem életéről szóló beszámolóját; beszámolva – saját nevem alatt – e betegség alatti viselt dolgairól”. Elképzelése szerint annak leírása, hogy Hume hogyan viseli magát életének legvégén, bizonyíték lesz arra, hogy az az ember, akinek tanítása szerint a halál utáni életbe vetett hitnek semmiféle racionális alapja nincsen, a legvégén sem kereste a vallás vigasztalását. Utolsó, Smith-nek címzett levelében Hume teljes szabadságot adott Smith-nek arra, hogy kiegészítse életrajzát. Ennek eredménye lett az itt közölt levél, melyet Smith küldött William Strahannek 1776. november 9-én.⁹ A *Levél* talán még az életrajznál is élénkebben közvetíti ezt az üzenetet, s ennek köszönhető, hogy ez, nem pedig az életrajz váltott ki heves indulatokat egyesekből.

Mielőtt rátérnénk a *Levél* tartalmára és jelentőségére, érdemes néhány szót vesztegetnünk David Hume és Adam Smith barátságára, illetve a 26 éves barátságukat az utolsó pillanatokban felkavaró nézeteltérésre. A fiatal Adam Smith az 1740-es évek elején „találkozott” Hume-mal, a Balliol College diákjaként Oxfordban, mikor olvasni kezdte Hume *Ertekezését*. Befejezni már nem tudta, minthogy az egyetemi hatóságok elkobozták azt. Néhány évvel később azonban már személyesen is találkoztak Edinburgh-ban, 1750 körül. A két skót egy életre szóló barátságot kötött, sűrű levélváltásokkal és alkalomadtán az Edinburgh és Glasgow közötti 13 órás utat is vállalták, hogy meglátogathassák egymást.¹⁰ A skót felvilágosodás e két kiváló alakja hasonló elképzeléseket vallott a modern gazdaság és társadalom természetéről, illetve a szekularizáció morális következményeiről, amit bárki beláthat, aki összeveti Hume morálfilozófiáját *Az erkölcsi érzelmek elméletével*. Ugyanakkor két nagyon különböző természetű emberről volt szó. A lehengerlő és világias Hume képtelen volt rejtegetni mélyen szkeptikus filozófiai gondolatait – vagy inkább nem akarta őket rejtegetni –, különösen igaz ez a vallással kapcsolatos nézeteire, ami hamar megrögzött ateista hírére keltette és kiváltotta a Skót Egyház ádáz ellenségeségét. Smith ezzel szemben sokkal jobban óvta a vallásos babonákkal és bigottsággal kapcsol-

atos személyes nézeteit. Elővigyázatossága lehetővé tette számára, hogy glasgow-i egyetemen előbb a logika, majd a morálfilozófia katedráját is elnyerje. Manapság talán álszenteskedőnek tűnhet Smith akadémiai és egyházi hatóságokkal szembeni óvatossága, azonban ebben az időben még mindig heves támadások és közéleti kampányok zajlottak a „szabadgondolkodókkal” szemben. Egyéb jellemvonásaikban is igen különböztek, ami legfőképp a párizsi szalonokban mutatkozott meg. Míg Smith visszahúzódozó és szórakozott professzor benyomását keltette, Hume szellemes társalkodó volt, aki soha sem mulasztott el egyetlen alkalmat sem a flörtölésre.¹¹

Barátságukat egyetlen eset árnyékolta be, és bár abban eltér a Hume- és Smith-kutatók véleménye, hogy mennyire volt komoly az eset, abban szinte mindegyikük egyetért, hogy „Smith nem volt túl lojális Hume-hoz” és hogy az eset „rossz szájízt hagyott maga után” Hume-ban.¹² Történt ugyanis, hogy Hume az 1776. januári végrendeletében – mikor végképp világossá vált számára, hogy nem fog felépülni betegségéből – Smith-t bízta meg kiadatlan munkáinak és kéziratainak gondozásával, amelyeknek prominens darabja volt a megjelenés előtt álló *Párbeszéd a természetes vallásról*. Smith azonban, pontosan ez utóbbi munka miatt, visszautasította a megbízást.¹³ A visszautasításra azon a bizonyos morpeth-i találkozón került sor, amiről Smith is beszámol levele elején. Hume-nak rosszul esett a visszautasítás, különösen amiatt, hogy Smith aggodalmait alaptalannak tekintette, amiben lehetett is némi igazság, hiszen a *Párbeszéd* minden lényeges eleme már megjelent Hume korábbi műveiben, így az újdonság legfeljebb az lehetett, hogy a fizikoteológiai és kozmológiai érv kritikája, a rossz eredetének magyarázatára irányuló teodiceák kritikája és a morál vallástól való függetlenségének taglalása egyetlen műben összpontosult. Mindenesetre Hume megváltoztatta a végrendeletét, és minden kéziratát kiadójára, William Strahanre – Smith levelének címzettjére – hagyta, azzal a feltétellel, hogy a *Párbeszéd*eket a halálától számított 2 és fél év elteltével publikálnia kell, különben a jogok átszállnak unokaöccsére, David Home-ra. Hume halála után néhány héttel Smith levélben tanácskozik Strahannel a *Párbeszéd*ek ügyében, amiről azt írja: „bár nagyszerűen megírt munka, azt kívántam volna, hogy maradjon meg kézirat formában, csupán néhány emberrel megosztva. Ha elolvasa, látni fogja az indokaimat, anélkül is, hogy külön gondot okoznék önnek a levélben való felsorolásukkal. Ő azonban másképpen akarta”. És arra utasította Strahant, hogy döntson bárhogyan az ügyben, az ő beszámolóját – az itt közölt levelet – semmi szín alatt ne publikálja együtt a *Párbeszéd*ekkel.¹⁴ A kézirat végül 1779-ben látott napvilágot, még hozzá David Home felügyelete alatt. A későbbiekben pedig bebizonyosodott, hogy Smith félelmei nem voltak teljesen alaptalanok, ugyanis a korabeli lapokban és egyéb időszakos kiadványokban igen nagy volt a felzúdulás. Még Boswell is elítélte Hume unokaöccsét, pedig személyesen nagyon is kedvelte őt.

Hume utolsó, Smith-nek címzett leveléből – melynek egy részét Smith is beidézi levelében – azonban úgy tűnik, hogy az affér egyáltalán nem volt hatással Smith iránt érzett baráti szeretetére. A levelet a „legdrágább barátom” megszólítással kezdi, és azzal is zárja.

Az egész *Párbeszéd*ek körüli perpatvar végül is feleslegesnek bizonyult, mert bár meglehetősen zúgolódás követte a *Párbeszéd*ek a természetes vallásról kiadását, az akkori zúgolódás nem bizonyult nagyobbak, mint ami annak a pamfletnek a kiadását követte, amiben Hume életrajza és Smith levele jelent meg. Ha Smith azért tiltotta le levelének *Párbeszéd*ekkel együtt való közlését, hogy ne váljon a vallási fanatikusok és bigottok céltáblájává, akkor e döntése hiábavaló volt, ugyanis a *Levél*ben foglaltak bőven elegendők voltak e következmények kiváltására. Olyannyira, hogy Smith később azt írta egy Andreas

Holtnak címzett levelében: „egyetlen és nagyon is ártatlan – legalábbis általam annak gondolt – papírdarab, amit történetesen a néhai barátunk, Mr. Hume haláláról írtam, tízszer több gyalázkodást hozott a fejemre, mint az a meg lehetőségen erőszakos támadás, amit Nagy-Britannia egész gazdasági rendszere ellen intéztem.”¹⁵ De mi is áll abban a levélben, ami ennyi bajt hozott Smith fejére?

A *Levél* fő témája egyszerűen az, hogy milyen derűsen, nyugalommal és jó kedéllyel várta Hume a halált, a története pedig ott indul, ahol Hume *Saját Életem*-je véget ér. Ahogy Hume a saját életrajzából, úgy Smith is kihagyott leveléből bizonyos részleteket, mint például a *Párbeszéd* kiadói jogai és megjelentetése körüli nézeteltérést és huzavonát, de amúgy a levél tartalma nagyrészt Smith júliusi és augusztus eleji edinburgh-i tartózkodását öleli fel; a történetek és anekdoták is ebből az időszakból származnak. S bár Smith nagyjából Hume házában szállt meg edinburgh-i tartózkodása alatt, az egyetlen beszélgetésük, melyről részletes beszámolóval rendelkezünk, az, ami a *Levél*ben is szerepel, és amiről Alexander Wedderburn¹⁶-nek is beszámolt augusztus 14-én kelt levelében. A beszélgetésen és a Kharón-anekdótán is változtatott Smith valamennyit, hogy kevésbé legyenek sértők a vallások számára. Ebben egyértelműen az egyházi hatóságokkal szembeni óvatosságot vezetve. Például, amikor Hume arról beszél, hogy az ereje teljesen elhagyja, és erőtlenebb reggel, mint lefekvés előtt, és lefekvéskor erőtlenebb, mint felkeléskor, akkor a Wedderburn-levél tanúsága szerint azzal zárja mondatát, hogy „néhány napon belül remélem lehúzó a rolót”.¹⁷ Smith helyett azt írja, „Emellett érzem, hogy létfontosságú szerveimet marja a kór, így hát nemsokára meghalok.” Ebben a megfogalmazásban egyáltalán nem tűnik úgy, mintha Hume viccelne a halállal, ugyanakkor az ezután következő anekdotában mégiscsak megcsillan a hitetlen filozófus humora is.

Hume Edinburgh-ba való visszatérése után is rendszeresen szórakoztatta magát olvasással, és legfőbb olvasmánya a *Halottak párbeszédei* volt Lukianosztól. Az anekdota is ebből bontódik ki, tudniillik Hume azon tréfálkozik, hogy az antik szerzőnél szereplő, Kharónnak címzett kifogások közül egyik sem illik rá: nem kell kiházasítania a lányát, sem befejeznie a házát, a gyermekéről sem kell gondoskodnia; valójában mindent elvégzett, amit el akart. „Végül is, ha jól meggondolom, azt mondanám neki, Jó Kharón, régóta azon fáradozom, hogy felnyissam az emberek szemét; legalább addig légy még türellemmel, amíg megláthatom azt, hogy bezárják a templomokat és szélnek eresztik a klérust; de erre Kharón azt válaszolná, Te lézengő szélhámós, hisz az nem fog megtörténni a következő kétszáz évben sem; tetszene, ha ilyen hosszú időre biztosítanék neked eltávozást, ugye? Szállj be nyomban a ladikba.”¹⁸

A Wedderburn-nek címzett levélben az anekdota ezt az egyetlen kifogást tartalmazza, és itt véget is ér. A Strahannek címzett, kiadásra szánt *Levél*ben azonban szignifikáns módosításokat hajtott végre az anekdotán, egyszerre kibővítve és finomítva némiképp annak vallásellenes jellegét. Az anekdota kiadott verziójában Hume több tréfás kifogást is kitalál, melyek egyike az, hogy műveit szinte megszállottan javítgatta, ami ebben a verzióban az öniróniának a bizonyítéka, illetve annak, hogy még a halál közeledtével sem vesztett Hume szarkazmusa semmit sem az éléből, még ha magára alkalmazza is azt. A templomok bezárásának és a klérus szélnek eresztésének azonban menni kellett a kiadásra szánt változatból. Helyette Smith a „Ha csak pár évvel tovább élhetnék, talán megkaphatnám azt az elégtételt, hogy látom leomlani a közkeletű babonák uralkodó rendszereinek némelyikét.” mondatot adja Hume szájába, és bár ez is többé-kevésbé világos utalás a vallási dogmákra alapozott metafizikai rendszerekre, ily módon közvetetten továbbra is az egy-

házakra ill. vallásra vonatkozik, mégis inkább a *Tanulmány* metafizika-kritikáját eleveníti fel, és nem egy direkt támadást.

Fontos megemlíteni még, hogy a *Levél* üzenetét kiválóan illusztrálja az is, hogy amikor Hume mégiscsak eljárt a túlvilági élet gondolatával, akkor sem Szent Péter vagy a keresztények Istene elé járul, hanem egy pogány mitológiai alakkal diskurál.

E beszélgetés után pár nappal Smith elhagyja Edinburgh-t, mint ahogyan azt a *Levél*ben is írja, egyedül hagyva Hume-ot életének utolsó két hetére, és doktor Black beszámolóira hagyatkozva barátja egészségi állapotára vonatkozóan. Wedderburnnek a következőképp számol be Hume állapotáról: „Szegény David Hume nagyon gyorsan haldoklik, de nagy jókedvvel és jó humorral; és nagyobb beletörődéssel a dolgok megváltoztathatatlanságába, mint ahogyan azt sok siránkozó keresztény valaha is tette, színlelt beletörődéssel Isten akaratába.” Smith tudatában volt annak, mekkora jelentőséget tulajdonítanak egyesek annak, hogyan hal meg Hume, és ő is azt akarta, hogy rácsafoljon kritikusa: „Minthogy el kell veszítsük barátunkat, a legmegfelelőbb dolog, ami történhet, hogy úgy hal meg, ahogy egy értelmes embernek kell.”¹⁹ Hume pedig igyekezett is így tenni; ahogyan doktor Black írja ugyanezen a napon kelt levelében, „feltűnően könnyedén és vidáman viselte magát az elmúlt három napban.”²⁰

Smith tehát felajánlotta, hogy kiegészíti Hume életrajzát néhány sorral és történettel, amire Hume boldogan adott felhatalmazást.²¹ Tudván, hogy milyen érdeklődés övezi barátja közelgő halálának körülményeit, Smith még akarta írni a történet „hivatalos” verzióját, hogy megmutassa a világnak: Hume úgy halt meg, ahogyan egy filozófusnak meg kell halnia. A levél utolsó mondata pedig mintha a *Phaidón* utolsó szavait visszhangozná, amikben a narrátor bejelenti Szókratész halálát: „Ez volt a vége ... barátunknak, a férfiúnak, aki, elmondhatjuk, minden ember közül, akikkel valaha is találkoztunk, a legderekabb volt, és egyáltalán, a legokosabb és a legigazságosabb.”²²

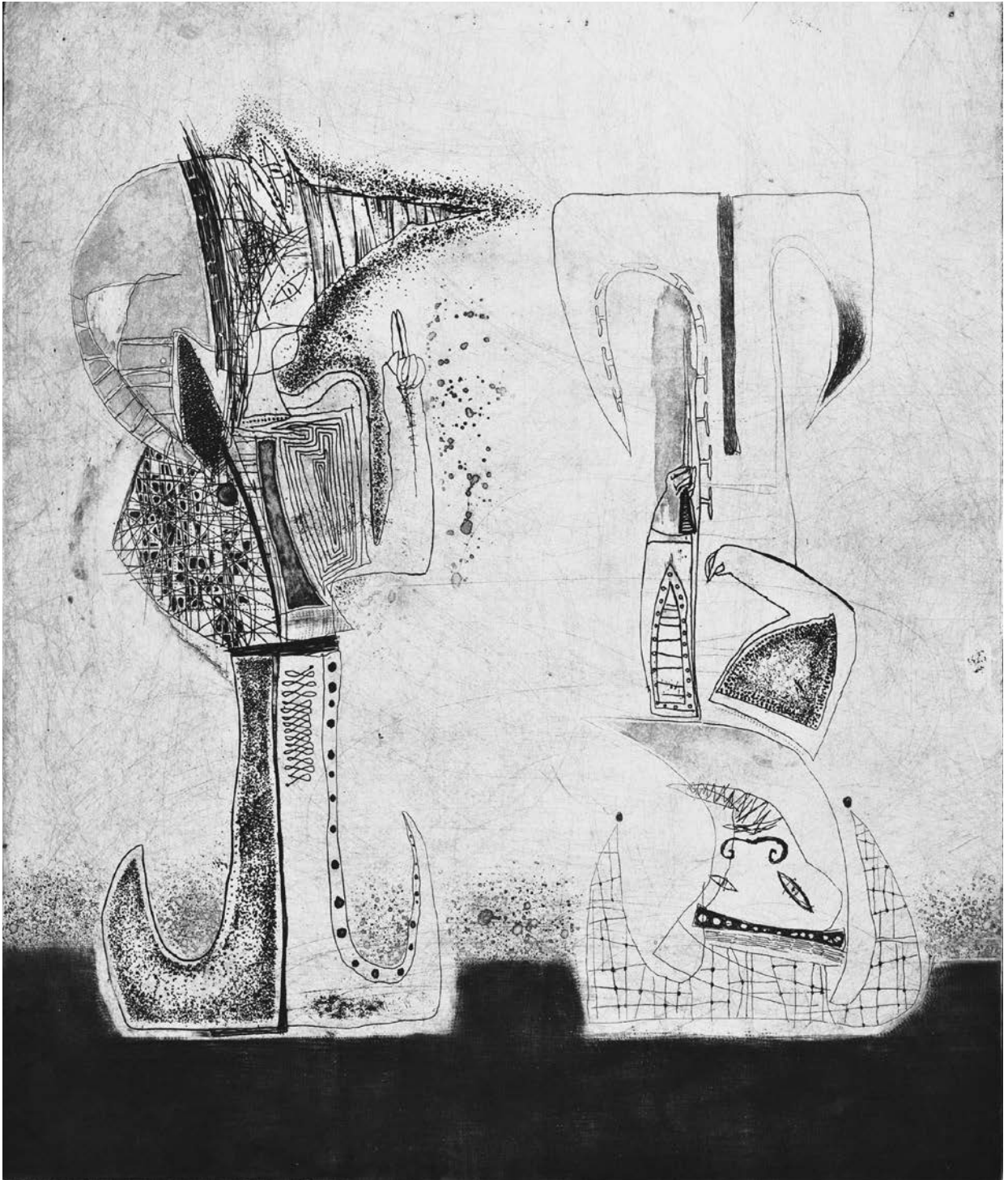
A *Levél* tehát több különböző szerepet is betöltött. Elősként és legnyilvánvalóbban, ez egy dicsőítő beszéd, eulógia. Az, ahogyan Smith leírja Hume jellemét és tetteit, épp annyira magasztaló, amennyire csak lehet a hihetőség – és persze az igazság – határain belül. Elnyomhatatlan jókedélyét, megtörhetetlen nyugalmát, sziporkázó intellektusát és magával ragadó humorát olyan módon örökíti meg, ahogyan csak egy közeli barát képes azt elmesélni. A szövegből nyilvánvaló, hogy Smith szerencsésnek gondolta magát, hogy oly hosszan és oly jól ismerhetett valakit, aki Hume jószágával és nagyságával bírt. Ezzel összefüggésben a levél egyben a barátságot is dicsőíti, hisz maga a „barát” kifejezés is 17 alkalommal fordul elő e rövid levélben.

Mindenekfelett azonban a *Levél* kísérlet Hume hírnevének megvédésére és örökségének biztosítására egy olyan világban, mely még az igen tartózkodó életrajz tanúsága szerint is oly sokszor volt ellenséges személyével szemben, és szinte mindig az volt a nézeteivel szemben. A levél annak megerősítése, hogy a közvélekedéssel szemben egy szkeptikus is tud jól élni, és jól meghalni is. Azt, ahogyan Smith a bölcsesség és erény mintaképeként írja le Hume-ot, azt, ahogyan folyton – az utolsó hónapokban (is) mutatott – jó kedélyéről és vidámságáról beszél, nemigen lehet másképp érteni, mint az ájtatossággal szembeni kihívásként. Kétségtelen, hogy Smith finomította a történet vallásellenességét, de a történet még így is megbotránkoztatást váltott ki sokakból. Különösen, hogy Hume utolsó napjainak és halálának tárgyalása során egyetlen alkalommal sem írta le az Isten, a lélek, a túlvilág, vagy a halál utáni élet kifejezéseket – ahogyan Hume maga sem említi ezeket életrajzában.

És, legalábbis közvetetten, a *Levél* annak a hume-i tanításnak is védelmére kel, hogy vallás nélkül is lehet élni, még hozzá nagyon is erényes életet. A moralitás isteni vagy vallásos eredete olyannyira közhelynek számított a 18. században, hogy még Smith is arról beszél *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című munkájában, hogy a vallásos hit erőt ad az embernek, amikor a halállal szembesül, és vizsgálást azoknak, akikkel rosszat cselekedtek, vagy akiket tévesen ítélték el itt a földön. Sőt, Smith azt is elismeri benne, hogy a vallás gyakran segít a moralitás megtámogatásában, azonban persze egyszer sem megy el odaig, hogy

a vallást az erényes élet nélkülözhetetlen részének állítaná be. Olyannyira nem, hogy a *Levél* mintha egyenesen azt alapozná meg: a vallás nemhogy nem nélkülözhetetlen az erényes élethez, hanem még csak nem is szükséges ahhoz, hiszen az a személy, „aki annyira megközelítette a tökéletesen bölcs és erényes ember ideáját, amennyire azt talán az emberi gyarlóság természete egyáltalán megengedi”, nem volt más, mint egy vallási szkeptikus. A bölcsesség és erény mintaképe nem egy keresztény szent volt Adam Smith számára, hanem a St. David Street egy korábbi lakója, a Nagy Hitetlen, David Hume.

- 1 A Hume-irodalomban ez a korai életrajz a „Kind of History of My Life” címen ismert.
- 2 David Hume, „Saját életem” in *David Hume összes esszéi I. kötet*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992. 11–18. (A továbbiakban [SÉ]).
- 3 Az életrajz keletzése szerint 1776. április 18-án.
- 4 Rousseau-nak 1766-ban Svájcból is menekülnie kellett, ahová már eleve Franciaországból menekült, és bizonyos párizsi barátainak közvetítésével utat talált az 1763-tól követségi titkárként ott dolgozó Hume-hoz, akit arra kért, segítsen neki Angliába emigrálni. Hume barátai (Diderot, d’Holbach, Grimm) intése ellenére ráállt a dologra, sőt ő maga kísérte Angliába Rousseau-t, majd gondoskodott róla, hogy hősként köszöntsék, és mindent megtett, hogy segítse és sikeressé tegye angliai tartózkodását. Azonban a Rousseau-n elhatalmasodó üldözési mánia elhitette vele, hogy maga Hume az, aki az életére tör, és be kívánja mocskolni a hírnevét. Hume, megelőzendő saját hírnevének bemocsolását, és mert feltehetőleg némiképp irigyelte is Rousseau hírnevét és prózairói tehetségét, mozgásba lendült és lejárató kampányt kezdett Rousseau ellen Párizsban, amire Rousseau igazolva látta vádjait és hosszú levelet tett közzé Hume bűneivel. Hume megdöbbenve vette észre, hogy a közönség nem állt egyértelműen az ő pártjára, és többé egyáltalán nem is beszélt vagy váltott levelet Rousseau-val.
- 5 1745-ben megpályázta az Etika és Pneumatikus filozófia (elmefilozófia) tanszék vezetését Edinburgh-ban, hat évvel később, 1751-ben pedig a Logika tanszék vezetését a glasgow-i egyetemen. Mindkét pályázata sikertelennek bizonyult, leginkább a Skót Egyház közbenjárásának köszönhetően.
- 6 A skótok: Adam Smith (1723–1790) a skót felvilágosodás egyik legnagyobb alakja, Hume legközelebbi barátja; Hugh Blair (1718–1800) hittudós és szónok, aki volt az edinburgh-i egyetem retorikaprofesszora és a Skót Egyház minisztere is; Sir Gilbert Elliot (1722–1777) Minto 3. baronete, a Brit Parlament tagja, Hume egyetemi barátja; James Oswald (1715–1769) skót politikus, a Brit parlament alsóházának tagja. A franciák: Jean le Rond d’Alembert (1717–1783) francia matematikus, mérnök, fizikus és filozófus, az *Enciklopédia* egyik szerkesztője; Paul Henry Thiry (1723–1789) Holbach bárója, francia–német materialista filozófus, természettudós és enciklopédista; Anne-Robert-Jacques Turgot (1727–1781) L’Aulne bárója, francia államférfi és közgazdász, XVI. Lajos francia király minisztere; Marie-Charlotte Hippolyte de Campet de Saujon (1725–1800) de Boufflers grófnő, francia írónő, az övé volt Párizs egyik leghíresebb szalonja. John Home (1722–1808) drámaíró és a Skót Egyház miniszterét nem említve, aki Hume unokatestvéréként Adam Smithnek is közeli barátja volt.
- 7 Samuel Jackson Pratt, *Supplement to the Life of David Hume* (1777). Pratt egy állástalan színész volt, aki minden bizonnyal akkor találkozott és került ismertségbe Hume-mal, amikor az Bath-ban próbálta gyógyíttatni magát londoni orvosainak tanácsára. Mivel pedig Hume életrajza, az azzal együtt közreadott Smith-levéllel igencsak sikeres kiadványnak bizonyult, Pratt megírta a saját apologetikus kiegészítését az életrajzhoz, számos kitalált anekdotával fűszerezve.
- 8 Hát ha még azt is elmondta volna Johnsonnak, hogy mit mondott még ezen felül Hume: „határozottan állította, hogy minden vallás moralitása rossz, és úgy hiszem, nem tréfált, amikor azt mondta, valahányszor valakiről azt hallja, hogy vallásos, akkor arra következtet, az illető hitvány alak, habár ismer néhány nagyon jó embert, akik vallásosak”. Charles McC. Weis & Frederick A. Pottle (eds.) *Boswell in Extremes, 1776–1778*. McGraw-Hill, New York, 1970. 11–13.
- 9 Mint látható, az írás csak formailag levél, hiszen Smith már nyáron elhatározta Hume életrajzának kiegészítését, és a keletkezés sem fedi a levél keletkezési idejét, mert azt Smith már kora ősssel papírra vetette.
- 10 Hume leginkább Edinburgh-ban szeretett időzni a St. David Streeten, Smith pedig Glasgow-ban volt egyetemi professzor.
- 11 „Különös kedvemre volt az erényes nők társasága, s arra sem panaszkodhatom, ahogyan ők fogadták az enyémet.” [SÉ: 18.]
- 12 Gavin Kennedy, *Adam Smith’s Lost Legacy*. Palgrave Macmillan, New York, 2005. 9–10.
- 13 Nagyon valószínű, hogy Smith – Gilbert Elliothoz és Hugh Blairhez hasonlóan – már jóval 1776 előtt ismerte a mű tartalmát és stílusát is, hiszen annak első változatait már az 1760-as években papírra vetette Hume.
- 14 Adam Smith William Strahannek 1776. szeptember 5-én. Enest Campbell Mossner & Ian Simpson Ross (eds.), *Correspondence of Adam Smith*, Liberty Found, Indianapolis, 1987. 211. – ezután [CAS].
- 15 A levél keletzése 1780. október 26. [CAS: 251.] A Nagy-Britannia gazdasági rendszere elleni támadással pedig Smith a *Nemzetek Gazdasága* című munkájára utal.
- 16 Alexander Wedderburn (1733–1805) Rosslyn l. earlje, skót ügyvéd és politikus, aki ekkoriban még csak az alsóház tagja volt.
- 17 „so that in a few days I trust the business will be over.” [CAS: 203.]
- 18 [CAS: 204.]
- 19 [CAS: 204.]
- 20 Joseph Black Adam Smith-nek 1776. augusztus 14-én. [CAS: 204.]
- 21 „teljes szabadságot adok önnek, hogy tetszése szerint hozzátegyem az életemről szóló beszámolóhoz” – Ezt a felhatalmazást utolsó levelében adja meg Hume-nak, mely részletet Smith kivágja az általa is idézett levélből.
- 22 Platón, „Phaidón”, in *Platón válogatott művei*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 307.

Szomorú tótágas

Adam Smith LL. D. levele a nemes William Strahan-hez¹

Kirkaldy, Fifeshire, Nov. 9, 1776.

KEDVES URAM,

Valós, ámbátor nagyon is búskomor örömmel tölt el, hogy asztalhoz ülve némi beszámolóval szolgálhatok Önnek néhai kiváló barátunk, Mr. Hume utolsó betegsége alatti viselt dolgairól.

Bár – saját megítélése szerint – betegsége halálos és gyógyíthatatlan volt, mégis, barátai kérlelésének engedve, hagyta magát rábeszélteni olyasmire, mi igen hosszú utazással járt. Indulása előtt pár nappal írta meg beszámolóját a saját életéről, melyet többi írásával együtt az Ön gondjaira bízott. Az én beszámolóm tehát ott kezdődik, ahol az övé véget ér.

Április végén indult útnak London felé, és Morpeth-nél találkozott Mr. John Home²-mal és jómagammal, mindketten Londonból jöttünk le abból a célból, hogy találkozzunk vele, arra számítva, hogy Edinburgh-ban találjuk. Mr. Home visszafordult vele, és vigyázott rá egész angliai tartózkodása alatt, olyan gondoskodással és figyelemmel, melyet egy tökéletesen barátságos és gyengéd jellemről csak várhatunk. Én magam, minthogy édesanyámnak már megírtam, számítson rám Skóciában, kénytelen voltam folytatni utamat. Betegsége megadni látszott magát a mozgásnak és a levegőváltásnak, és mire megérkezett Londonba, láthatóan sokkal jobb egészségben volt, mint mikor elindult Edinburgh-ból. Azt tanácsolták neki, hogy menjen Bath-ba és igyon a vizekből, melyek egy ideig jó hatással látszottak rá lenni, olyannyira, hogy ő maga is – bár ez egyáltalán nem volt jellemző rá – egyre jobb véleménnyel kezdett lenni a saját egészségéről. Mindazonáltal tünetei hamarosan a szokott hevességgel tértek vissza, és ettől fogva feladta a felépülés minden gondolatát, azonban mindezt a legnagyobb jókedvvel és a legtökéletesebb nyugalommal és belenyugvással tette. Edinburgh-ba való visszatérésekor sem csökkent jókedve, noha sokkal erőtlenebbnek találta magát, és a szokásos módon folytatta figyelmének elterelését írásainak egy újabb kiadásra való előkészítésével és javíttatásával, kedvtelésből való könyvolvasással, vagy beszélgetve a barátaival; és bizonyos estéken kedvenc játékával, egy parti whisttel³. Jókedve oly nagy volt, és társalgásai, kedvtelése olyannyira a szokott mederben folytak, hogy súlyos tünetei dacára, sokan nem is hitték el, haldoklik. „Megmondom barátjának, Edmondstone ezredesnek⁴ – mondta neki egy nap doktor Dundas –, hogy jobb állapotban, a gyógyulás útján hagytam Önt.” „Doktor – mondta ő –, úgy vélem, nem kívánna semmi mást mondani, csupán az igazságot, ezért inkább azt mondja neki, hogy oly gyorsan haldoklom, ahogy azt ellenségeim – ha vannak ilyenek – csak remélhetnék, és olyan könnyedén és jókedvvel, ahogy azt legjobb barátaim kívánhatnák.” Nem sokkal ezután Edmondstone ezredes meglátogatta, és elbúcsúzott tőle; azonban a hazaféle vivő úton nem állhatta meg, hogy ne mondjon neki levélben is örök búcsút, és címezze neki, mint haldokló embernek, azokat a gyönyörű francia verssorokat, melyekben Chaulieu Abbé halálát várva lamentál a barátjától, de la Fare márkitól való elválásán. Lelki nagysága és állhatatossága oly nagymértékű volt, hogy szerető barátai tudták, semmit sem tesznek kockára azzal, ha haldokló emberként beszélnek vagy írnak róla, és hogy eme őszinteség nemhogy bántotta, de egyenesen kedvére volt, sőt hízelgett neki. Véletlenül épp akkor léptem én is szobájába, mikor e levelet olvasta, amit épp akkor kapott kézhez, s rögtön megmutatta nekem. Mondtam is neki, hogy bár észrevettem, mennyire legyengült, és hogy sok tekintetben mennyire rosszul fest, mégis, jókedve oly nagy volt, szellemének ereje még mindig oly erősnek tűnt benne, hogy nem tudtam nem érezni némi halvány reményt. Azt felelte: „Reményei alaptalanok. A több mint egy éve tartó mindennapos hasmenés bármely életkorban nagyon súlyos kórság: az én koromban azonban már halálos. Mikor este lefekszem, gyengébbnek érzem magam, mint mikor reggel felkeltem; és mikor reggel felkelek, gyengébbnek, mint mikor este lefeküdtem. Emellett érzem, hogy létfontosságú szerveimet marja a kór, így hát nemsokára meghalok.” „Nos – mondtam én –, ha már így alakult, akkor legalább megnyugodhat, hogy barátait, különösképp pedig bátyjának családját jó módban hagyja itt.” Azt

válaszolta, hogy olyannyira erősen érezte ezt a megelégedettséget, hogy mikor pár nappal ezelőtt a *Halottak párbeszédeit* olvasta Lukianosztól, a Kharón ladikjába belépni nem akarók által felhozott összes állítólagos kifogás közül egyet sem talált, ami illett volna rá; nincs befejezésre váró háza, nincs lánya, akiről gondoskodnia kellene, nincsenek ellenségei, aiken meg kellene bosszulnia a halálát. „Nem igazán tudom elképzelni sem – mondta –, milyen kifogást hozhatnék fel Kharónnak, hogy még egy kis haladékat adjon. Minden fontos dolgot bevégeztem, amit csak akartam, és soha nem is számíthatnék arra, hogy jobb körülmények között hagyjam rokonaimat és barátaimat, mint amilyenben feltehetőleg most hagyom őket; minden okom megvan tehát, hogy elégedetten haljak meg.” Aztán az egészet elhessegette azzal, hogy tréfás kifogásokat talált ki, amiket felhozhatna Kharónnak, és elképzelte a válaszokat is, melyek illenének Kharón jelleméhez. Majd azt mondta: „Végül is, ha jól meggondolom, azt mondanám neki, „Jó Kharón, munkáimat épp kijavítottam egy új kiadáshoz. Kérlek, adj még egy kis időt nekem, hogy láthassam, hogyan fogadja a Közönség a változtatásokat.” De Kharón azt válaszolná: „Ha látnád e változtatások hatását, akkor újabb változtatásokat kívánnál eszközölni. E kifogásoknak soha nem lenne vége; így hát, hú barátom, lépj be ladikomba.” De én tovább erősködnék: „Jó Kharón, légy még egy kis türelemmel, már régóta azon fáradozom, hogy felnyissam a Közönség szemét. Ha csak pár évvel tovább élhetnék, talán megkaphatnám azt az elégtételt, hogy látom leomlani a közkeletű babonák uralkodó rendszereinek némelyikét.” De ekkor Kharón végképp elveszítene minden türelmét és tiszteletteljességét. „Te lézengő szélhámós, hisz az nem fog megtörténni a következő néhány száz évben sem. Tetszene, ha ilyen hosszú időre biztosítanék neked eltávozást, ugye? Szállj be nyomban a ladikba, te lusta lézengő szélhámós.”

S bár Mr. Hume mindig nagy jókedvvel beszélt közelgő elmúlásáról, egyszer sem jutott eszébe, hogy kérkedjen lelki nagyságával. Sohasem érintette e témát, kivéve, ha a beszélgetés természetes folyása ide vezetett, és sohasem időzött hosszabban rajta, mint amennyit a társalgás menete éppen megkívánt: valójában igen gyakran megesett, hogy e témára tereledött a szó az őt meglátogató barátainak kérdései által, akik természetes módon egészségi állapota felől érdeklődtek. Az előbb említett beszélgetés, mely augusztus 8-án esett meg, volt az utolsó előtti, amit valaha is folytattam vele. Eddigre olyannyira legyengült, hogy még a legközelebbi barátainak társasága is fárasztotta; és minthogy jókedve még mindig oly nagy volt, udvariassága és társas természete pedig oly sértetlen, hogy mikor valamely barátja vele volt, képtelen volt nem vállalni többet, és nem erőltetni meg magát jobban, mint amennyit testének gyengesége megengedett volna. Így aztán az ő kérésére beleegyeztem abba, hogy elhagyom Edinburgh-t, ahol részben nála laktam, és visszatérek édesanyám házába, ide Kirkaldy-ba, azzal a feltétellel, hogy rögtön értem küldet, amint látni kíván; és hogy az őt leggyakrabban látogató orvos, doktor Black, ezen idő alatt, alkalmanként beszámolót ír nekem egészségi állapotáról.

Augusztus 22-én a doktor a következő levelet írta nekem:

„Legutóbbi látogatásom óta Mr. Hume könnyebben viseli a napok mulását, de sokkal erőtelenebbül. Napjában egyszer felül, majd leballag a lépcsőn, és olvasással szórakoztatja magát, látogatók csak ritkán jönnek. Úgy vette észre, hogy még a legközelebbi barátaival való társalgás is fárasztja, könnyen elnyomja; de örömteli, hogy nincs is rá szüksége, hisz híján van minden nyugtalanságnak, türelmetlenségnek vagy kishitűségnek, és kiválóan tölti napjait a szórakoztató könyvek társaságában is.”⁵

Egy napra rá levelet kaptam magától Mr. Hume-től is, amelynek kivonatát alább közlöm:

„LEGDRÁGÁBB BARÁTOM,

Kénytelen vagyok unokaöcsém kezét igénybe venni e levél megírásához, ugyanis ma nem kelek fel. ...

Az állapotom nagyon gyorsan romlik, tegnap éjszaka egy kis lázam is volt, melyről azt reméltem, hogy gyorsabban pontot tesz erre az egyhangú betegségre, de sajnos nagyjából teljesen elmúlt. Nem javasolhatom, hogy átjöjjön hozzám, minthogy a napnak olyan kicsiny részét tudnám csak látogatásának szentelni, azonban doktor Black megfelelőbben képes tájékoztatni Önt arról, hogy mikor mennyi erő maradt bennem. Adieu, &c.”

Három nappal később pedig a következő levelet kaptam doktor Blacktól:

Edinburgh, 1776. augusztus 26. hétfő.⁶

„KEDVES URAM

Tegnap délután négy óra tájban Mr. Hume eltávozott. Közelgő halála már a csütörtökről péntekre virradó éjszakán világossá vált, midőn betegsége elhatalmasodott rajta és nemsokára annyira legyengítette, hogy többé már nem tudott kikelni ágyából. A legvégéig teljesen tudatánál maradt, elkerülte őt az erős fájdalom és a szorongás érzése. A türelmetlenség legkisebb jelét sem adta soha; ezzel szemben bármikor is beszélt magáról más emberekkel, mindig szenvedéllyel és gyengéden tette azt. Nem gondoltam illendőnek, hogy írjak Önnek, és áthívjam, legfőképp azért nem, mert hallottam, amint egy írott levél diktálásakor arra kérte, ne jöjjön. Mikor nagyon erőt vett rajta a gyengeség, már a beszéd is nehezebbre esett, s olyan boldog lelki nyugalommal halt meg, hogy azt sem múlhatja felül.”

Így halt hát meg legkiválóbb és felejthetetlen barátunk; akinek filozófiai nézeteit az emberek kétségtelenül különbözőképp fogják megítélni, ki egyetértve, ki rosszállva őket, aszerint, hogy megegyezik vagy épp eltér a sajátjukétól; de akinek jellemét és életvitelét illetően aligha lehet helye nézeteltérésnek. Kedélye valóban oly szerencsésen kiegyensúlyozott volt – ha szabad ezzel a kifejezéssel élnem –, mint talán senki másé, akit valaha is ismertem. Még, amikor a legnagyobb szükségét szenvedte, nagy és szükségyszerű takarékosága még akkor sem gátolta meg abban, hogy jótékonykodjon, és nagylelkű cselekedeteket hajtson végre. Takarékoskodása nem fősvénységéből fakadt, hanem a függetlenség vágyából. Természetének túlzott nyájassága sosem csorbította szellemének állhatatosságát, vagy elhatározásainak szilárdságát. Örök vidámságában túláradt könnyedséggel és szerénységgel keveredő jó természete és jó humora, és a leghalványabb jelét sem mutatta soha rosszindulatnak, mely más embereknél oly gyakran forrása a szellemességnek. Élcelődéseinek célja sohasem a megcségyenítés volt, éppen ezért nemhogy sértők nem voltak, de ritkán fordult csak elő, hogy ne lették volna kedvüket benne, vagy ne élvezték volna azok is, akik eme élcelődések tárgyai voltak. Barátainak, akik egyébiránt gyakran váltak céltábláivá, talán egyetlen másik nagyszerű és szerethető tulajdonsága sem számított többet a vele való beszélgetések megkedvelésében. És a kedély e vidámságát, mely társaságban oly kellemes, de amivel oly gyakran frivol és sekélyes tulajdonságok járnak együtt, öbenne minden bizonnyal a legerősebb teherbírási, a legszéleskörűbb műveltség, a legmélyebb gondolatok, és minden vonatkozásban a legátfogóbb kapacitás kísérte. Egészeben véve mindig úgy tekintettem rá, életében és halála óta egyaránt, mint aki annyira megközelítette a tökéletesen bölcs és erényes ember ideáját, amennyire azt talán az emberi gyarlóság természete egyáltalán megengedi.

*Maradok, kedves Uram,
legszeretőbb híve,
ADAM SMITH*

Pete Krisztián fordítása

- 1 A Smith neve melletti LL. D. cím a jogi doktorátus rövidítése.
- 2 John Home Hume unokatestvére volt, híres skót drámaíró és lelkipásztor. Douglas című tragédiája egészen a második világháborúig szerepelt a skót általános iskolások kötelező olvasmányai között.
- 3 A Whist egy 52 lapos francia kártyával, Joker nélkül, négy játékos által, ütés-szerzés céllal játszott angol eredetű kártyajáték. Számos kutató a Whist-ből eredezteti a pókert is.
- 4 Sir Archibald Edmonstone (1717–1807), 1. Baronet. Skót politikus, az alsóház tagja.
- 5 Smith ugyan nem jelöli, de csak a levél egy részét idézi, az első és utolsó mondatot elhagyta. De míg az első mondatban doktor Black csak azt írja, hogy tájékoztatta Hume-ot a Smith-től kapott megbízásról, addig az utolsóban Hume üzenetét közvetíti, hogy ti. írt neki levelet és választ is vár rá. Ezt a levelet Hume futárral küldte, hogy megkímélje Smith-t a kézbesítési díj fizetése alól, de sajnos a futár késlekedett a levéllel, így a 15-i levél csak 22-én érkezett meg Smith-hez.
- 6 Ez a levél volt David Hume utolsó levele, melynek egy bekezdését teljesen kihagyta Smith; azt a bekezdést, amiben Hume a *Párbeszéd a természetes vallásról* című munkájának kiadói jogairól ír. A levelet Hume az „Adieu legdrágább barátom” mondattal zárja. Pontosabban hozzáfűzött egy utóiratot is életének utolsó levélhez: „Ul.: Különös melléfogás volt részemről a levelet futárral küldeni.”

Fázis

A *Genezis* mint technológia

Jókai Mór travesztíája Jules Verne modorában

Mihail Bahtyin a travesztív alkotásokról szólva kifejti, azok nem a hősokeket és tetteiket figurázzák ki, hanem egy műfajt, stílust és nyelvhasználatot tesznek idézőjelek közé, látni engedve a komoly szavak korlátait. „A parodisztikus travesztív formák egy igen fontos – mondhatni döntő – vonatkozásban készítették elő a regényt. [...] Létrejön a nyelvi alkotótevékenység egy új módszere: az alkotó megtanul kívülről, idegen szemmel, egy másik lehetséges nyelv és stílus szempontjából nézni a nyelvre.”¹ A Verne-féle történet – ez esetben a felfedező utazás, a tudományos utópia, a pikareszk eseménysor ötvözése – és annak travesztíája szempontjából különösen fontos lehet két bahtyini mozzanat kiemelése: a véletlen és térbeli távolság. A véletlen az irracionális elemek – a kiszámíthatatlan és tervezhetetlen tényezők – törnek be az emberi sorsba, a leküzdhetetlen térbeli messzeségekben pedig létrejön a fogság vagy az elszigetelődés helye, ahonnan ki kell szabadulnia a hősnak. A hajótöréshez például „okvetlenül tengerre van szükség, de hogy ez a tenger földrajzi vagy történelmi szempontból konkrétan hogyan fest, tökéletesen mindegy”.² Hozzátehető, az egész romantikus irodalmiság egyik alaptényezője a kommunikációs helyzet, melyben az üzenet nehéz akadályokon áttörve, számos veszélynek kitéve juthat el címzettjéhez vagy közreadójához és az olvasókhöz. Hogy az üzenet érkezhessen levélben, palackba zárt iraton, hagyatékban őrzött napló stb. révén, azon képességét mutatja, mellyel legyőzi a teret és az időt: áthidalja a messzeséget és túléli akár küldőjének a halálát. Sorsát feltűnő mediális áthelyezések kísérik: az eredetileg kéziratos szöveg nyomtatott formába kerülése, nyilvánosságra hozása – az irodalmi „termelés” színre vitele – többnyire maga is része a fikciónak. A történet egésze ezért ekkor a kézbe vehető könyv létrejöttének módját (előállítását) is tartalmazhatja, mely lehetővé teszi széles körű olvasását. Jókai Mór Verne-travesztíája (*Egész az északi pólusig!*, 1876³) mindenekelőtt azzal tünteti ki magát, hogy az irodalmi hagyomány egyes elemeinek „átöltöztetését” összefonja magának az irodalmi kommunikációnak a bemutatásával, egyik formája működtetésével – ahogy arról később szó lesz.

E travesztia sajátos vonása ugyanakkor, hogy a megidézett stílust nem közvetlenül annak parodizálható tulajdonságaival, a figurált nyelvezet korlátainak érzékeltesével imitálja, hanem egy másik „forrás”, egy újabb vendég-szöveg tükrében markírozza a megszólított szöveg nyelvi előfeltevéseit. Ezúttal a tudomány fantasztikumba hajló optimizmusát veszi célba úgy, hogy a technikai haladás illúzióit azok vélt vagy olykor valós episztemológiai elmentésével, a vallási tradícióval domborítja ki. A verne-i utópia és kaland ezért a bibliai teremtés eseménysorával, teológiai távlatával, évezredek hitvilágával képez összjátékot az elbeszélésben. A tudományos alkotás és az isteni teremtés egymás allegóriái lesznek, amivel a regény – ismétlendő – nem értékelte le sem a tudományos, sem a vallási diszkurzus rangját, fontosságát.

Jókai műve tehát kétféle, egymástól meglehetősen elütő vendég-szöveg (kulturális hagyomány) összjátékára épül: a Szentírás és a modern technika egymásra írt nyelvvezetése, azaz a bibliai *Genezis* könyvére és Jules Verne utópikus kalandregényeire (*Utazás a Föld középpontja felé*, *Hatteras kapitány kalandjai*, *A prémelek hazája*).⁴ Az a penetráció, melyben az Őszövetség és a tudományos-fantasztikus irodalom világa hatja át egymást a romantika stiláris szinkretizmusának és a modernitás „barkácsoló”

eljárásainak alkalmazásával, ötletes kiindulás lehet egy kulturális távlatú travesztia megformálásához. Cselekményében a főhőst, a leleményes Galiba Péter matrózt a visszautazó Tegetthoff-expedíció véletlenül otthagyja az Északi-sarkon, a jégbe fagyott hajón. A fiatalember azonban lenyűgöző leleményekkel győzi le a veszélyeket: megszelídíti a jegesmedvéket, felolvasztja a jégtömböket, melyek hűtőszekrényként tárolták a délvidéki állatokat, sőt egyes kristályok még az emberi testeket is megőrizték. Kiderül ugyanis, hogy a jégkorszak lefagyasztotta a trópusi környezet élővilágát, s egy áramlat révén a bioszféra leszakadt tömbjei az Északi-sarkra sodródtak, természetesen Galiba Péter hajója mellé.⁵ A hibernált állatokat és embereket csak ki kell olvasztani a sokezer éves jégkocakából, kibontani a kristályokból, s megelevenedik az ősidők húskészlete, valamint a *Teremtés* könyvének néhány szereplője. Az első szabaddá tett embert, „húszezer éves menyasszonyát”, Lámech lányának, Nahámának tartja a matróz, aki majd az apát is kiszabadítja. Később magára Káinra bukkannak, homlokán az Úr bélyegével. Naháma homlokon csókolja a testvérgyilkost, mire a bűn bélyege eltűnik, s Káin porrá omolva esik össze – Galiba szerint most nyert bűnbocsánatot stb. A *Genezis* szövegét a technika csodái játsszák újra: a sarkvidéki sötétség például a kietlen és pusztá föld képére hasonlít, melyet valamikor az Úr parancsa („legyen világosság”) árasztott el fényvel. Galiba profán imitációja pedig robbanószerkezettel lángra lobbant egy vulkánt, mire meleg fény árad szét a tájon, hogy az *Írások* sorrendje szerint kezdődjön újra az egész földtörténet: az élet keletkezése, a növények és az állatok születése. Az Északi-sark gyorsított benépesedését az ember megjelenése előtt zárja le a narrátor, mint akinek most már túl sok a jóból, a gáttalan ötletelés örömeiből: *Ne tovább!* – hangzik a zárófejezet címe.⁶ A vulkánt egy tengerár kioltja, így vége a fantasztikus „ontogenezisnek”. Naháma és Péter ott maradnak a sötétségben, s nehéz eldönteni, ez mennyiben tekinthető idillikus és mennyiben katasztrofikus befejezésnek. Nem kevesebb történi, mint hogy a regény főszereplője egyenesen a Biblia szövegéhez írja vissza magát a történelmi idők közvetlen folytatójaként, a bibliai alakok pedig, áthidalva több évezred távlatát, a modern civilizáció révén, annak közegébe kerülve élhetnek tovább. A jég fogságába esett hős térbeli elszigeteltsége megnyitja mind a technika jövőjét, mind az őstörténeti idők múltját.

A lenyűgöző kalandokat ezúttal is egy megtalált kézirat rögzíti, méghozzá a matróz titkosírását tartalmazó feljegyzések, melyeket ő egy vadlúd – mint madárposta – tollai közé helyezett, így került a szöveg Québec tartományba. Az iratok nem akármilyen technológiával jöttek létre. Szerzőjük vékony kollódium-lapokra másolta a fotográfiával kicsinyített írásokat, melyek kétezerszeres nagyítással voltak diafilmszerűen kivetíthetők a vászonra, egy fehér lepedőre. A távolságok informatív legyőzése tehát a fényképezés, a kémia és a mágikus tűkör segítségével valósult meg. Az üzenet anyagának e nyomatköszön technizált közvetítése a benne foglalt téma tudományos-fantasztikus jellegével korrelál, és egyúttal a vadliba-közvetítés humorát sem hagyja ki a játékból. A titkosírást képtelen volt megfejteni a világ számos tudományos akadémiaja, míg a *Hon* szerkesztőségének egyik tagja ismer-te fel, hogy egyszerűen csak „madárnyelven” íródott és magyarul.⁷ Madárnyelven, vagyis olyan szavakkal, melyek írásos képe számos oda nem illő betűt tartalmaz, s a

főleg mellőzésével vehető ki a szavak jelentéses alakja. A titkosított lejegyzésnek és olvasásának e módszere szerint nem az egyes betűk dekódolásából következtethető ki az üzenet, hanem a rendelkezésre álló nyelv egészéből deriválhatók az írásjelek összefüggései. Vagyis értelmesség összeálló szavak keresendők a szövegben, mely műveléshez az adott nyelv és grafémikus közege előzetes ismeretere van szükség. A kézirat címe például a következő lejegyzés: „Garbalirbiba Perbetirbi jérbég arbalarbattirbi narbaplorbójarba.” Könnyed megfejtése: „Galiba Peti jég alatti naplója.” Az írás értelme tehát nem a tagolt betűhalmaznak és a megfelelő fonémáknak az egyeztetésével vehető ki, mert e megfelelőek észleléséhez előbb a főleges betűk mellőzése szükséges. Nem különleges kódfejtésre van szükség, hanem a megfelelő íráskép kihámozására, az előtűnő szóalakok kiolvasására. E titkosírásnak legmélyebb „titka” tehát azon nyelvfelfogás, mely nem az egyes alfabetikus jelek távoli megfeleléseit keresi, hanem a nyelvi-beszédszerű horizont előzetességéből kutatja és következteti ki a megjelenő üzenetet, a betűsor „morajlásából” jelentésesként kikülönülő írást. A feljegyzés anyagában ott az írásos értelem, mint márványban a szobor. De az írásjelek értelemhordozókként, szemantikai alakzatokként való észlelése ekkor a nyelv immateriális emlékezetéből kiindulva lehetséges. A betűhalmaz nem árulkodik önmön fölöslegéről, a nem odaillő többlet csak a beszéd-szerű kommunikációra tekintettel hántható le. Így az írásképből azt a beszédet kell kiolvasni a megfejtéshez, melynek szavai a nyelv egészéhez tartozókként tűnnek elő, szó és nyelv humboldti összjátékában. E kiolvasás révén jött létre a könyv, melyet az olvasó a kezében tart. Ugyanakkor mintha az íráscentrikus és a fonocentrikus nyelvfelfogások valamilyen különös összjátéka is felremlene mindebben: ha a *Tóra* betűinek permutálása és kombinálása például a világ midrás-elvű teremtése, akkor Galiba üzenete úgy alkotja meg önmagát az ábécé torlódó betűiből, hogy a beszéd alaszállásával válik értelmezhetővé.

Ilyen mediális érdekltségű programmal vezeti fel és bontja ki a regény a „madárnyelven” lejegyzett, technizált teremtéstörténet travesztív távlatát. A közreadó-szerkesztő, a kódfejtő teljesítménye, egy új világ teremtéséről vett információk átvétele és továbbítása nem más, mint az írásjelek és a beszédhangok összefüggéseinek regenerálása. Az üzenettel a madárposta közvetíti a kicsinyített betűk halmazát, mely egy laterna magicával fölnagyítva alakul ha nem is rögtön „látható nyelvvé”, de látható titkosírás. (Ahogy megérkezése Québecben történik, mely a papíron nem, de a beszédben megfordítva ugyanaz a szó és hangsor.) Jókai művében tehát egy irodalmi hagyomány travesztíja olyan betűkkel kerül lejegyzésre, melyek anyagát a technika teheti láthatóvá és kiolvashatóvá. Ezáltal nemcsak a műfaj, az architektuális keret, de maga a nyelvi matéria, a feljegyzés is „átöltözések” (mediális átvedések) jegyében bontja ki értelmét.⁸ S ha az irónia nem a szövegek tartalmát illeti, hanem a stílusát, a műfaji kereteit, akkor ezekhez itt a közvetítés módja, a szöveg hordozható-terjeszhető anyagának hasonlóképp ironikus kezelése járul. Ennek révén tűnik elő az olvasó számára a látható – értelmes – nyelvi feljegyzés, a diszkurzív szintű emlékek mozgósításának eredménye.

A modern technológia nyelvén végrehajtott travesztív irónia első példája lehet a *Jónás próféta könyvét* idéző fejezet: *Utazás a cethalban*. Jónás története az Ószövetségben több szempontból is egészen sajátos epizód, kis túlzással maga is a prófétizmus egy travesztív változatának nevezhető. A pogány környezet, a tiltakozó és elégedetlen próféta, a megtérésre kész idegenek, a végül megbocsátó, küldöttét kioktató Isten magatartása egyaránt különleges, mindaddig szokatlan események sorát képezi.⁹ Jókai fejezete a bibliai könyv második részére (tehát ezúttal nem a *Genesis* verseire) hivatkozik, melyben az Úr egy hatalmas

cethallal lenyeleti Jónást, aki három napot tölt a tengeri szörny belsejében. De a travesztia ábrás cethala élettelen, mert kimúlt egy társával és a jegesmedvével folytatott viadal következtében. A testében utazás kifordítja a szó bibliai jelentését: a cethal itt nem az utazás eszköze, hanem az utazás célja lesz. Galiba Péter mintegy vándorolni kezd a hatalmas állat belsejében, felderíti szerveit, kicsontozza a hasznosítható részeket. Egy Robinson Crusoe praktikus ügyességével kezeli éléskamraként és eszközforrásként a cethal testét, miközben a feldolgozás modern gépi technikája egyszerre a leképezése és ugyanakkor a serkentője a képzelőerejének.

A bibliai intertextus és a modern technika egyetlen ponton taszítják egymást. Ott, ahol találkozásuk a fikció logikája alapján kizárt: Káin esetében. A testvérgyilkosnak ugyanis az örök bujdosás, a megbélyegzett halhatatlanság a büntetése. S ha a kinyilatkoztatás szerint nem tud meghalni, akkor a technológiai eszmének is tudomásul kell vennie, hogy a biológiai törvényei ellenére még életben van, minden „konzerválás” nélkül. Ezért Káin teste, az Úr büntetése szerint, halhatatlan formájában kénytelen előkerülni, homlokán a megkülönböztetés jegyével. De a travesztia a maga módján mégis kifordítja és egyúttal kiteljesíti a Szentírás közlését: Nahama csókjától Káin teste az említett módon porként omlik szét, megszabadulván az átoktól. Az eset antropológiai érvenyt nyer és megerősíti az isteni képmás rendkívüli státusát: „Az emberi testnek megvan az a kiváltsága, hogy tökéletesen porrá váljék, ne maradjon meg, mint az állatok csontjai, új világok számára bujdosó csodának.” A szöveg tehát szembenéz a teológiai és a technikai diszkurzus feszültségével, de rutinos könyvnyedséggel túl is lép rajta úgy, hogy mindkettőt érvényben hagyja. A parafrázis ekként épít egyaránt a tudományos-fantasztikus dikcióra és a vallási meggyőződésre.

Káin hagyományozza továbbá a sarkvidék lakóira a gabonamagvakat, köztük a búzát. A kettős értelmű kenyér így az élet, egyúttal a halálos gyűlölet szimbóluma lesz. „Káin kettős öröksége együtt száll reánk, s együtt száll tovább unokáinkra: a kenyérkereset és a testvérgyűlölet.” S a narrátor – a virtuóz technikus és az új történelem elindítója – magára veszi ezt az örökséget. „És mi mindnyájan, akik az arcunkon ilyen *fekete lencsét* viselünk: ez *elsőszülött utódai vagyunk. Káin-ivadék*. Arisztokraták. A többi mind *Seth-ivadék*, a harmadik fiú családja.” A szöveg, mint travesztia ezzel Káin-természetűnek vallja magát: tagadónak és újítónak, pusztítónak és feltalálónak. Káin teste a modern technika közegében úgy folytatja a *Genesis* könyvében rá kirótt szerepet, hogy porrá és hamuvá válik, vagyis anyagi mivolta megsemmisül, léte a civilizációban immár fenntarthatatlannak bizonyul. De ahogy az alak elveszti matériáját, úgy válik – éppen e kultúra törvényei szerint – szimbóllummá. S a travesztia ezzel lép egy későromantikus fantáziálás színre vitt játékrejébe. Ez a fantáziát technikaként működtető menaszéria teszi holtában szimbóllummá a halhatatlan testtel büntetett Káint.

Nem véletlen, hogy a *Káin sirboltja* című, a bibliai ítéletet átíró-performáló (a szereplőt testileg megsemmisítő) fejezetet az *Ős genealógia* című rész követi, mely a travesztia megformálását mint filológiai, fordításelméleti, sőt egezetikai kérdéskört hozza színre. Ezen önreflexiók először is szembenéznek azzal, hogy a szakemberek („geológusok, kémikusok, geográfusok, ortográfusok, fizikusok, filológusok, ökonómusok, tengerészek, talmudisták, operatőrök”) várható véleménye szerint Galiba feljegyzései teljességgel lehetetlen, irreális, elfogadhatatlan közlések. A narrátor, válaszul a feltételezett egezetikai kritikára, Nahámát és családját a következőképp jellemzi: „Az én öregem azonban, mint már előadám, nem a harmadszülött Séth utódja, Lámekh; hanem a Káin utódja, Lámekh.” A névbeli hasonlósággal magyarázott helyesbítés egy másik történet kapcsán igazolná a bibliai tér fantasztikus

áthelyeződését és cselekményének folytatását. A név-jel magyarázatával Galiba „felesége” és „apósa” szintén káinítákként kerülnek abba az elbeszélésbe, mely a feltalálások, a természetet átalakító technikai ötletek halmazával, a kenyér-metaphora kettősségével maga is „arisztokratikus” káinítaként mutatkozott be – mint fentebb szóba került. A névjelek szabad kezelése úgy alkalmazza a romantikus onomasztika kétarcú jelölőképességét, hogy egyszerre mutat személyiség-centrikus és a személyiséget feloldó (ezúttal travesztáló) vonásokat.¹⁰ Az utóbbi alakzat az előbbiből formálódik: a mindenben kiváló hős, a zseniális individuum eredendősége a travesztálás és olvasása révén tűnik át egy műfaji háttér, egy szövegszerű utalásrend, egy utánzó-reflektáló „átöltöztetés” teremtményévé.

A Szentírás-magyarázatot és aktualizálását egy fordítási problémára történő kitérés zárja. A forrás (pontatlan) fel-tüntetésével idézi Mózes 1, 6, 23. versét (valójában nem a 6., hanem a 4. fejezetből), mely Lámekh szavait tartalmazza. Előbb a Károli-átültetés, majd „más nyelvek” fordítását említi. „Óh Adah és Cilla, ha én valamely férfiútól sebet vennék is, vagy valamely vastag ifjútól kéket, megölném azt mégis.” – így a Károli Gáspár-féle megoldás, mely egyéb, meg nem nevezett nyelveken (de magyarul közölve) a következőképp hangozna: „...Most öltem meg én egy erős férfiút sebbel és egy vastag ifjút két ütessel.” Ez illene jobban a 24. vers állításához: „Ha Káin hétszer van megvédve a haláltól, úgy Lámekh hetvenhétszer.” Galiba úgy véli, ezzel magyarázható, hogy „Lámekh ős még most is él.” E meglehetősen naiv bizonyítás aligha illik az agyafűrt matrózhoz, de feltűnő benne a nyelvek között gondolkodás, mely állításait a Szentírásnak és fordításainak összehasonlításával akarja elfogadtatni és a fikció hipotéziseivel illeszteni.¹¹ Ezzel függ össze a feltűnő anakronizmus, miszerint a 19. századi magyar matróz és a húszeszer éves őslények tökéletesen értik egymást: héberül beszélnek ugyanis, az őstörténetet elbeszélő hagyomány nyelvén. Közös nyelv ekkor az, mely az ősök sorsát archiválta, s melyet a kései „utód” olvasni képes. A beszélgetéseket a magyar ábécé szerint leírt héber szavak rögzítik, ami viszont a fikció logikája szerint megnehezíti a titkosírás kiolvasását. A megfejtőnek ilyenkor fel kell ismernie, hogy a madárnyelvből kibontható betűk héberül szervesülnek szavakká. Ráadásul a héber írásbeliségben nem balról jobbra, hanem jobbról balra olvashatók a sorok. A szó-nyelv összefüggés írásból történő érzékelése így módon nem könnyű (persze csak virtuális) feladat, de az elbeszélés nem zavartatja magát, nem ismer akadályokat, s e könnyedséggel voltaképpen önmagát parodizálja.¹²

Hogy a témát egy bő évszázaddal később született nagyhírű alkotás is földolgozta, arra nem a Jókai-, hanem a hazai Ransmayr-szakirodalom reagált.¹³ Az osztrák Christoph Ransmayrnak *A jég és sötétség borzalmi* című regénye ugyancsak az 1872–74-es osztrák–magyar északi sarki expedícióról, az Admiral Tegetthoff sorsáról szól.¹⁴ A hajó 1872. június 13-án hagyta el Bremerhaven kikötőjét, augusztusban körbejárta a jég, ezért két év múlva, 1874. május 24-én az egész csapat távozásra kényszerült. Az expedíció célja a még ismeretlen sarki világ feltérképezése, új föld foglalása és az Ázsia felé tartó észak-keleti átjáró megtalálása volt, s fel is fedezték a Ferenc Józsefről elnevezett területet. A részletesen dokumentált utazás a regény társítja az olasz–osztrák Josef Mazzininek, a fikció szerint az egyik sarkkutató leszármazottjának egy bő évszázaddal későbbi, az expedíció utáni nyomozásával. Az ő motivációja az ún. világkitalálás, a múltnak újratervezése, mintegy a jövőben játszódó utópiák időbeli, történelmi kutatásokkal „igazolható” kifordítása. A szöveg számos dokumentumra – hajónaplóra, feljegyzésekre, hírlapi tudósításokra, korabeli előadásokra – támaszkodik.¹⁵ Mazzini az emlékező rítus végén eltűnik a sarkvidéki sötétségben, vagyis eltünteteti őt az általa felidézett történet. Identitása

így – mondani se kell, posztmodern módon – magába a megalkotott cselekménybe olvad: kilép a kutatás világából és beíródik a kutatott világba. Olyannyira, hogy nyom nélkül elvész, a befejezést a narrátor sem tudja rekonstruálni.

A regény posztmodern formatánát kimerítően tárgyalta a kritika, rámutatván az adatok-dokumentumok voltaképpen megtévesztő „objektivitására”, a nagy bőséggel feltárt információ-halmazok elégtelenségére, a szereplő identitásvesztésére stb.¹⁶ Egy összehasonlító értelmezés nyilvánvaló kiindulása éppen az lehet, hogy a kínálkozó lehetőségeket megtagadva, Ransmayr műve elhárítja a travesztiát – például az utazási regények, a nagy földrajzi felfedezések irodalmának nyelvi kifigurázását. Vagyis *A jég és a sötétség borzalmi* szövege komolyan veszi a címét, s inkább tragizálón hiperbolizálja a „fausti” kultúrának, a hódításnak, a világ racionális feltérképezésének ellentmondásait. Az északkeleti átjáró keresése gazdaságilag fölöslegesnek mutatkozik,¹⁷ a vállalkozás voltaképpeni célja a földrajzilag még ismeretlen terület feltérképezése, a természet feletti hatalom szimbolikus bizonyítása és kiterjesztése. A természet pedig egyszerre szépséges és fenyegető, a Galiba Péter-féle modernizált odüsszeuszi leleményesség kevésnek bizonyul a legyőzéséhez. Csodált szépségei mögött előlép „borzalmas” és fenséges arculata, az ember nélküli világ fenyegetése. Az expedíciónak pusztán az ad értelmet, hogy elfoglal egy földdarabot, amire ember még nem tette a lábát, azaz át lép egy újabb civilizatórikus határvonalat.¹⁸ Ransmayr regényében a vendégszövegekre hivatkozó nyomozás (a felidézett másik világ „megfejtése”) és ezzel együtt a nyomozás elbeszélése – az adattárolók tartalmainak minden aprólékos részletezése mellett – befejezetlen marad, a természet és a kultúra határvonalai fölerősödnek, az összekapcsolás lehetetlennek bizonyul. Egyes vélekedésektől eltérően különálló kettősségük nem oldódik fel, ellenkezőleg, szinte minden korábbi mértéket meghalad. A kései romantika természetleírása jól ismeri a humánus távlatot leromboló schilleri fenségességet, az antropomorf látásmódot szétzúzó idegenség hatalmát. De képzelőereje mégis valamilyen emberi identitás szempontjából láttathatja a pusztulást, magát a humánus kondíciók tagadását. Mazzini viszont nem csak olvasni akart a jelekben, hanem személyesen kereste fel a sarkvidéki az expedíció színterét, így ebbe a sötétségbe nyomtalanul beleveszen. Otléte – egy metahelyzet feladása – annak a feszültségnek szolgáltatta ki magát, mely a teremtő nyelv keletkezésének és működésének reflektálhatatlan, tetten érhető, a humanista előfeltevéseket visszavonó kaotikus örvénylésként tapasztalható energiaforrása. Jókai Mór egyéb geológiai távlatú történeteiben a földtörténet ősi korszakai akárhogyan is, de a később megjelenő ember lakhelyét készítik elő, *A fekete gyémántoktól az Az arany embe- rig*. Az elbeszélő identitása ekkor nem zuhan bele önnön nyelve örvénylésébe, noha retorikája kirajzolta azokat a határokat, melyek átlépésétől tartózkodott. „Ne tovább!” – idéztük a zárófejezet címét, melyhez az elbeszélés fantasztikuma feltartóztathatatlanul közeledik. Az átlépés ezúttal esztétikai hiba lenne: a travesztia műfajának előkészítetlen leépítése, indokolatlan váltás egy másik nyelvvezetbe. E travesztia innen nézve sem véletlenül ötvözi a modern technicizmus és a kinyilatkoztatás látásmódját: a felfedezés, a tudományos kutatás, a természethez fordulás aspektusa meg kíván maradni azon a perspektíván belül, melyet az ember földi megjelenésének isteni vonatkozása, kitüntetett helyzete jellemez. De ahogy e látásmódot egy architektuális eljárással, az adott műfajok – a kinyilatkoztatás és a technicizmus nyelvezete – ötvözésével érvényesít, nyíltan szembe is néz annak esetleges elvesztésével. Egyszerre őrzi és szolgáltatja ki a felszámolódásnak a hagyományt, érzékelvén a folytatás szükségességét és megszakadásának fenyegetését. Zárómondata abba a káoszba

vezeti vissza a szöveget, ahonnan indult: „Kelt az északi szélesség 90-ik foka alatt az örök éjszakában.”

Itt jegyezhető meg, hogy a Jókai-recepció tanulságos, ám komoly interpretációs veszteséget és kanonikus gyengülést okozó fejleménye az életmű közelítése az ifjúsági irodalomhoz, például egyes szövegeinek általános iskolai kötelező olvasmánnyá minősítésével. Noha az ifjúsági irodalom önmagában távolról sem csekélyebb rangú, az ide sorolás mégis a leértékelés folyamatát erősítette.¹⁹ Az *Egész az északi pólusig!* recepció- és kiadástörténetének jellegzetes mozzanata, hogy Bródy Sándor 1893-ban ifjúsági olvasmánnyá alakította a szöveget, mely *A medvék országában* címmel jelent meg.²⁰ Ebből a szabad változattól jórészt kimaradtak az ószövegségi és az új teremtésről szóló részletek, inkább csak a jegesmedve-kalandok maradtak benne, bőséges képi illusztrációval ellátva. Később a tudományos-fantasztikus irodalom kedvelői fedezték fel a művet,²¹ úgyszintén elhalványítván a regény travesztív műfaji jellegét. Hogy a realista esztétika kívánalmai felől e jelleg gyakorlatilag felismerhetetlen, s az alkotás pusztán groteszk ötletelésnek értődik, az persze nem meglepő.²²

Az *Egész az északi pólusig!* a későromantikus képzelőerő immár technikai eszközökkel dúsított mozgósításával használja ki elsőrangúan a nyelvek-stílusok dialógusba állításának poétikai energiáit. Ha Jules Verne írói „oktatásának” travesztív átdolgozásáról, a *Pentateuch* szövegének technizálásáról is elmondható, hogy benne a parodisztikus „jelentés mindig egy másik megnyilatkozás szüremlik át”,²³ akkor ez a másik beszédmód az európai kultúra alapkódjából vett szöveg sajátja, mely így ugyancsak átdolgozásra kerül. A megtalált kézirat közvetítésével – a „nagy kód” modern-aktuális átírásával, de archaikus-madárpostás hirdetésével, a 18. és a 19. századi „lejegyzőrendszerekre”²⁴ egyaránt hivatkozó tárolásával,

gondozásával és terjesztésével – Jókai regénye végül a mediológiai szakirodalom egyes belátásait is kifordítja, historikusan relativizálja. Amennyiben a fantáziaképeket a romantikus szerző laterna magicaként sugározza, hogy az olvasó camera obscuraként fogadja be,²⁵ akkor a kicsinyített kópiák felnagyítása és a titkosírás képének jelentésese deriválása megadja azt a mintát, melynek követése – a médiumok cseréjével, a műfaji átöltözésekkel, a nyelvek és az archívumok együttműködésével – a képzelőerő modernizálódó folytatásaként jellemezhető. Ha tehát a modern medialitás lényegében nem más, mint a romantikus-későromantikus fantázia érzéki tapasztalatot realizált technikája, akkor Jókai regényében éppen ez a technológia válik újfent a költői és olvasói képzelőerő bennefoglaltjává és további ösztönzőjévé.²⁶ Az emberi nyelv, ezúttal egy „átöltöztető” – átlényegítő – irodalmi forma révén visszafordítja magába azt, ami a képzelőerő technizálásával, az érzékszervek meghosszabbításával már-már tőle eltávolodni és belőle kihullani látszott. Ez az önnön nyelviségébe visszaírás-visszaáramlás, pontosabban az onnan kiszakadás lehetetlenségéből fakadó – a mégis-odatartozást reveláló – fantáziaműködés kimunkálása lehet ezúttal a hiperbolizáló travesztia legnagyobb művészi tétje. S a fantázia gravitációja, visszahelyező-visszahódító vonzása annál erősebb, minél messzebbre rugaszkodik a tőle kapott erővel tobzódo, a teremtőjével szemben föllázadó, ám végül alulmaradó technicizmus. Ezzel pedig a modern mediológia egyes túlkapásait, szelleműző és kísértetirtó propagandáját a leküzdhetetlen Jókai-próza – akár utólagosan – ugyancsak a „jégre viszi”.²⁷ Így szól bele szűk másfél száz év távolából is a kulturológia – és a posztmodern epika – legaktuálisabb kérdéseibe. Úgy tűnik, egy újabb területen válik beláthatóvá, hogy Jókai Mór életműve a legjobbak közé tartozik. („Sajnos?”²⁸)

1 Mihail BAHTYIN, *A regénynyelv előtörténetéhez* = Uő., *A szó esztétikája*, ford. Könczöl Csaba, Gondolat, Budapest, 1976, 235–243.

2 *I. m.*, 269.

3 Jókai Mór *Összes Művei*, szerk. LENGYEL Dénes–NAGY Miklós, *Kisregények 2, Egész az északi pólusig! vagy: Mi lett tovább a Tegetthoffal? Regény egy a hajón hátramaradt matróz feljegyzései után*, s. a. r. PÉTER Zoltán–RADÓ György, Akadémiai, Budapest, 1976, 105–266, jegyzetek: 505–585. A mű először egy évvel korábban az *Üstökös* című „humorisztikus hetilapban” jelent meg folytatásokban, *Jules Verne oktatása szerint írta Kokas Márton* alcímmel.

4 „Jules Verne-hez hasonlóan fordult Jókai a tudományos fantasztikum regénylehetőségei felé, összekötve az utópiahagyományt, a felvilágosodás államregényeit és a (politikai) pamfletekből ideszármaztatható, szatirikus hangvételű parabolát.” FRIED István, *Jókai és a világirodalom* = „Mester Jókai”. *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán, Ráció, Budapest, 2005, 17. HANKISS János a regény szatirikus vonásait Cervantes *Don Quijote*-jával is összeveti, *Jókai et la France*, *Revue de Littérature Comparée*, 1926, 246–292. Lásd még Uő., *Jules Verne. A tudomány a szépirodalomban*, Budapest, 1930.; FRIED István, *Gyémánt maradt, ami gyémánt volt? Félreértések Jókai Mór Fekete gyémántok című regénye körül. Függelék*. = Uő., *Jókai Mórról másképpen*, Lucidus, Budapest, 2005, 122–127.

5 Az ötletnek annyi tudományos alapja van, amennyit az író könyvtári hagyatékában is megtalálható ismeretterjesztő mű (Oskar FRAAS, *Vor der Sündfluth!*, Hoffmann’sche Verlags-Buchhandlung, Stuttgart, 1866) állít, miszerint a sarkvidéken valóban felfedeztek mamut- és rinocérosz-csontvázakat, konzervált tetemeket. Lásd még KERESZTURY Dezső, *Adalékok Jókai forrásaihoz = OSZK évkönyve*, Budapest, 1958, 384–391.

6 Hasonló metafiktív gesztussal zárul Jókainak egy másik, poétikailag rokon „újrajátszása”, lásd HITES Sándor, *Előjátzott apokalipszis – újrajátszott teremtés. Jókai Mór: Ahol a pénz nem Isten = Elbeszélés a 19. és a 20. század fordulóján. Narratív párbeszéd*, szerk. HAJDU Péter–KROÓ Katalin, L’Harmattan, Budapest, 2011, 68. E regény a talált kézirat motívumát is alkalmazza, lásd SZILÁGYI Márton, *Az elhibázott Teremtés. Ahol a pénz nem Isten = „Mester Jókai”*, 137–148.

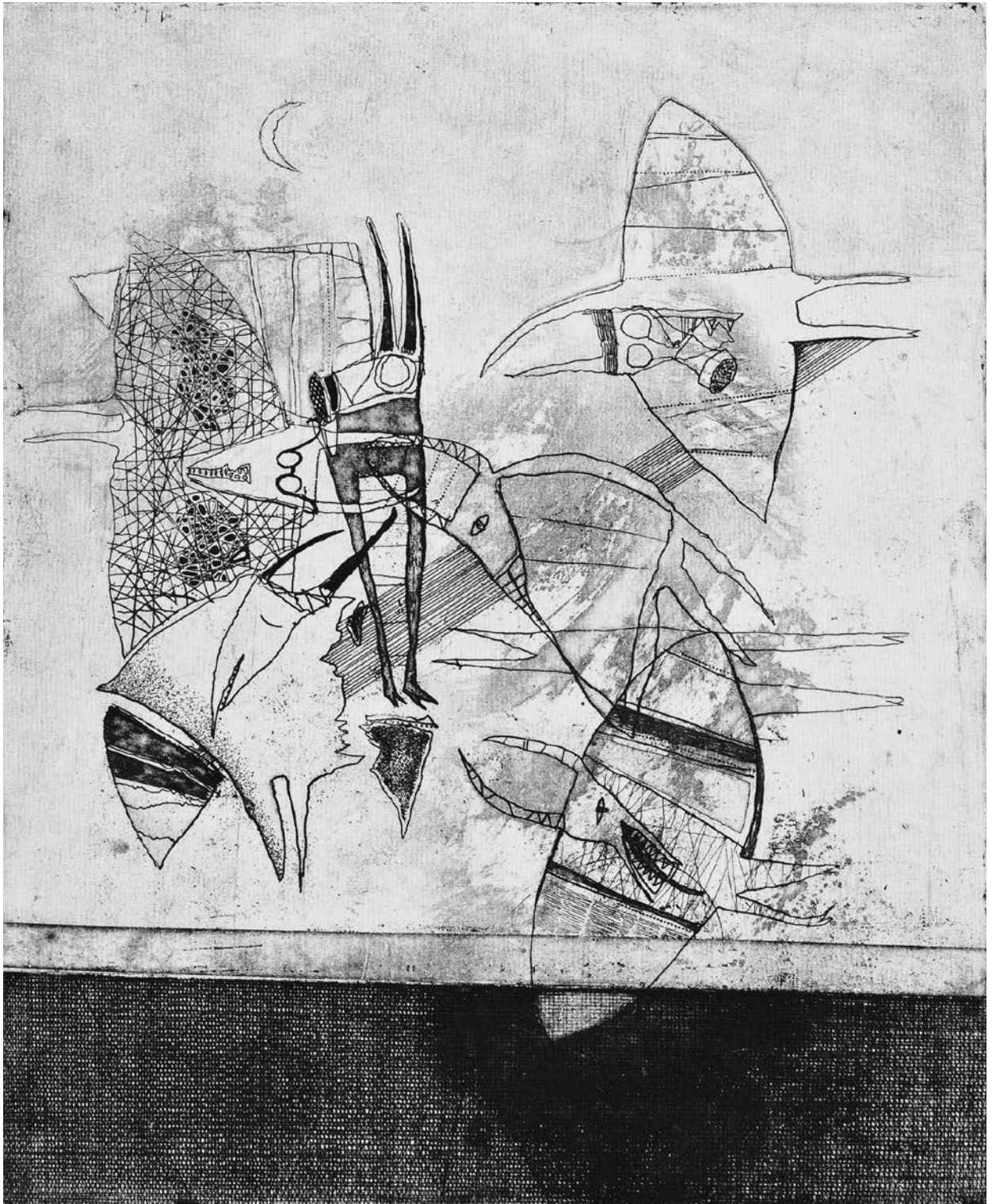
7 Mintha előkerülne a folytatásos közlés gyakorlata, melyben „a szövegértelmezés kontextuális feltételrendszerének kialakításában a szerkesztő (és természetesen a lap többi szerzője is) aktív szerepet játszik, ennyiben ezeknek a szövegeknek a produkcióját valóban a co-production alkotás-módja határozza meg.” HANSÁGI Ágnes, *A Jókai-regények kontextusa. Európai regények a magyar könyvpiacra 1850 után = Jókai & Jókai*, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán, KRE – L’Harmattan, Budapest, 2013, 38.

8 A műfaji keretéről SZÖRÉNYI László tanulmánya állapítja meg, hogy a mű Verne-paródia mellett a korabeli politikát illető szatíra is, valamint Jókai őstörténeti fantáziájának „talán legszebb” megnyilvánulása. *Mitosz és utópia Jókainál* = Uő., „Multaddal valamit kezdeni”, Magvető, Budapest, 1989, 159.

9 Lásd Hans Robert JAUSS, *Jónás könyve – az „idegenség hermeneutikájának” egy paradigmája*, ford. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán = Uő., *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok*, vál. K.–Sz. Z., Osiris, Budapest, 1997, 373–395.

10 A Jókai-névadás identitásképző funkciójáról lásd VADERNA Gábor, *Párhuzamos történetek. Egy magyar nábob = Jókai & Jókai*, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán, KRE – L’Harmattan, Budapest, 2013, 206–207.

- 11 A regény öszövszéki-vallástörténeti vonatkozásaihoz lásd DR. VAJDA Béla, *Jókai és a zsidóság*, Losonc, 1904; DR. BERNSTEIN Béla, *Jókai és a zsidók*, Budapest, 1925.
- 12 A romantika „a paródia fogalmában döntő fordulatot hozott. Tudatosította és egyértelművé alakította az iróniához fűződő [...] történeti reflexiók jellegét, egyszerre hangsúlyozva a múltbeli szövegekhez kapcsolódó és attól eltávolító mozzanatok. [...] A travesztia kifejezés különösen a német és – talán érintkezésben ezzel – a magyar irodalomban jelent meg a paródia rokonfogalmaként.” TARJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Universitas – Editio Princeps, Budapest, 2013, 31.
- 13 ARANY Mihály György, *(Ki)útkeresések Christoph Ransmayr regényeiben = A varázsgyűrűtől az interkonfesszionális kommunikációig. Információtudományi metszéspontok bölcsészeti megközelítésben*, szerk. Tóth Zsófia Anna, Primaware, Szeged, 2011, 30.
- 14 Christoph RANSMAYR, *Die Schrecken des Eises und der Finsternis*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt a. M., 1984; UŐ., *A jég és a sötétség borzalmi*, ford. VÁRÓCZI Zsuzsa, Alexandra, Budapest, 2003.
- 15 KEPES Gyula például, az expedíció magyar tagja orvosként szolgált a hajón és Tromsöből tudósította a *Vasárnapi Újságot*, majd a hazatérést követően előadásokat tartott többek között a Magyar Földrajzi Társaságban. Bővebben lásd a fentebb hivatkozott kritikai kiadás jegyzeteit.
- 16 Lásd Monica FRÖHLICH, *Literarische Strategien der Entsubjektivisierung. Das Verschwinden des Subjekts als Provokation des Lesers in Christoph Ransmayrs Erzählwerk*, Ergon, Würzburg, 2001.; Holger MOSEBACH, *Endzeitvisionen im Erzählwerk Christoph Ransmayr*, M. Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München, 2003.; RITZ Szilvia, *Radikális idegenség Christoph Ransmayr A jég és a sötétség borzalmi című regényében*, 2000, 2008/11., 68-76.; BOMBITZ Attila, *Spielformen des Erzählens oder vom Strahlenden Untergang bis zum Fliegenden Berg. Zum Werk von Christoph Ransmayr = Über(ge)setzt. Spuren zur österreichischen Literatur im fremdsprachigen Kontext*, hrsg. Arnulf KNAFL, Praesens, Wien, 2010, 175–189.
- 17 Monica FRÖHLICH, *Europadiskurse im Werk Christoph Ransmayrs = Begegnung mit dem Nachbarn I. Aspekte österreichischer Gegenwartsliteratur*, K. Adenauer Stiftung, Sankt Augustin, 2003, 123.
- 18 Vö. Bettine MENKE, *Polarfahrt als Bibliotheksphänomen und die Polargebiete der Bibliothek. Nachfahren Petrarca und Dantes im Eis und in den Texten = Ultima Thule. Bilder des Nordens von der Antike bis zur Gegenwart*, hrsg. Annelore ENGEL-BRAUNSCHEIDT–Gerhard FOUQUET–Wiebke VON HINDEN–Inken SCHMIDT, Lang, Frankfurt a. M., 2001, 145–172.
- 19 NAGY Miklós például „játékosan könnyű” alkotásnak nevezi a regényt, noha kiemeli annak eredetien emlékező modalitását. *Jókai Mór*, Korona, Budapest, 1999, 83.
- 20 *A medvék országában. Elbeszélés. Jókai Mór Egész az északi pólusig c. munkájából a serdültebb ifjúság számára átalakította Bródy Sándor, illusztrálta Mühlbeck Károly*, Singer és Wolfner, Budapest, é. n. [1895].
- 21 A Magyar Írók Szövetségének illetékes csoportja 1972. december 13–14-én tartott ülésén tárgyalta a művet, lásd *Science fiction tájékoztató*, Budapest, 1972, Tudományos-Fantasztikus Irodalmi Munkacsoport, 8. sz., benne SÁNDOR István, *Galiba Peti jég alatti naplója*, 22–28.; SZEMZŐ Piroska, *Vernétől Jókaiig*, 63–66.
- 22 FÜLÖP Adorján, *A Jules Verne-féle irány regény-irodalmunkban = Koszorú, a Petőfi Társaság Évkönyve*, szerk. SZANA Tamás, Budapest, 1885.; GÁL János, *Jókai élete és írói jelleme*, Berlin, 1923, 229.
- 23 S. HORVÁTH Géza, *Irónia vs. paródia: a regény két műfajképző alakzatáról*, *Filológiai Közöny*, 2011/4., 368.
- 24 Vö. Friedrich A. KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, W. Fink, München, 1995.
- 25 Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. KELEMEN Pál, Magyar Műhely – Ráció, Budapest, 122.
- 26 Az olvasói aktivitást ösztönzi, hogy a travesztia, a palinódia, nem tünteti el „a referenciaszöveget, nyilvánvalóan (szükségszerűen) a másként értés feltételeit teremti meg. Ez azt jelenti, hogy olvasói döntéseket kényszeríti ki, hiszen ily módon az olvasót állandó dilemma elé állítja.” BÁNYAI János, *Palinódia: a szövegköziség alakzata = A fordítás és intertextualitás alakzatai*, szerk. KABDEBŐ Lóránt és mások, Anonymus, Budapest, 1998, 327.
- 27 A medialitást mint önprezentációt tekinti a szellemidézés kapcsán STEINMACHER Kornélia, „Egy ember, aki mindent tud”. *A médiumok önprezentációja és a spiritualizmus kulturális hatása egy Jókai-szöveg kapcsán = „...író leszek, semmi más...”*. *Irodalmi élet, irodalmiság és öntüköző eljárások a Jókai-szövegekben*, szerk. HANSÁGI Ágnes–HERMANN Zoltán, Tempevölgy könyvek 19., sorozatszerk. TÓBIAS Krisztián, Balatonfüred, 2015, 181–200.
- 28 Az eredetileg Victor Hugo-t illető, André Gide-től eredő, azóta többször, más összefüggésben nálunk is használt fordulat, mint kétcarcú értékelés, végigvonul valamiképp a Jókai-recepción. Noha valóban „nem született meg az a magyar André Gide, aki a francia regényíró feleletét a kérdésre: ki a legnagyobb francia költő, magyar író, Jókaira alkalmazta volna ekképpen: sajnos, Victor Hugo – sajnos, Jókai Mór.” FRIED, *I. m.*, 16.

Háborús lap

Verseit adni múltunknak ma

(Ágh István: Elvarázsolt ének)

Mércéje-e a lírának vagy sem, így-amúgy mégiscsak sokat elmond egy életmű minőségéről az, hogy szerzője meddig jut el egy-egy élményben nyugvó tárgytól; vagyis a nyelv és a meglátás első összeütközésétől fokozatosan összefüggéssé érve a mindenkori centrális én mekkora távolság árán érkezik el (s elérkezik-e) a végtelen határát jelző kerítésig. S e kerítésen talál-e rést, hasadékat, hogy meglesse: a kerítésen túl bővül vagy szűnik, amit a *véges végtelenről* lelke gyönyörére, esetleg riadalmára képzelni merészelt?

A külön költők szellemi tetteje, képessége ennél is több. A végtelen összes sorompóján túl („valami fejünk felett / megvillan a félsötétben, / egy sóhaj, egy lehelet / fénye maradt meg belőled?” – *Elvált özvegység*), végre megállva s visszazéve: ismerik a hazautat. S mind haza is érnek. (Egy költőnek hazaérnie annyi, mint műve érzelmi és fogalmi tartalmát a számára legkézenfekvőbb, legletisztultabb formában, és erkölcsi meghatározás nélkül kifejezni. Az *Elvarázsolt ének* szerzőjének verses életművéből jó ideje a lírai epika fejlődik ki.)

Az ő lírává emelt zengései, ellágyulásai, feszültségei, ironiájának apropói, szenvedélyei, vallomásai; ahogy nagy verseiben egész lényével az abszolútumra szegeződik, mind azt mutatják, hogy gondolat és érzelmek kieszakart egyenértékűségére törekszik. Ismerjük belőle a költőt, aki magából, gyökeresen, szervesen fejlődő lélek, és ismerjük belőle a költőt, akit habitusa, tehetsége a külső világra utalt. Ha léteznek magyar költői főhagyomány, s az például Arany, Ady, Babits (mondjuk: az utóbbi kettő bizonyos tekintetben ég és föld), József Attila, Ilyés, Nagy László, Csoóri költői életművében ölt testet, Ágh István számára gyönyörű izgalom és erős inspiráció lehetett e test közelében találni a saját helyét. De a pályakezdésével egyidejűleg újnak mondott francia líra (vagy az, ami abból hozánk beszivárgott: Saint-John Perse, Yves Bonnefoy, André du Bouchet), mint magáénak élhető hatás, progresszió szintén beépült abba a költészetbe, amelynek első és közvetlen élményfontosságait nem akármilyen messzeségbe vont a költő: „Anyám, istenem, sodrott / Androméda-köd zöld rétje végén / otthonom, Erzsébet napra elmegyek, / felöltöm mentőkötelem, / készítem szögem, kalapácsom, / hogy búcsúzhassak, farolok / másnapos csillagom alá...” (*Világvégi otthonom*).

Ne tévedjünk, ez a verbális monumentum nem egy sokat bíró nyelv túlsága, hanem az a pillanat, amikor a költészet kihúzza az ember az elszigeteltségből. Minden nagy mű titka a szabadságról tett tanúságtétel; ez történik most, miközben a kiválasztott egy magasabb síkon újra elszigetelődik, immár az alkotás külön rendjébe zárva. Az *Elvarázsolt ének* egyik legszebb versében írja Ágh István: „vagy talán a drága / szál már elpattant rég, / csupán hanghulláma / folytatja a zengést, // míg otthon az ágyon / ki- s betakarózva, / félig elvarázsolt, / s félig-meddig józan // éltem át a reggelt, / s képzeltem szobámat, / hasonló helyzetben, / Plátón barlangjának.” (*Válóságos látszat*)

Plátón... Tehát a hitről van szó. A hitről, amelyet tömegek igyekeznek játékká silányítani, s amely manapság egészen absztrakt lett; néha már-már megnevezhetetlen. „így marad lényegem megfejthetetlen, / szeszélyes marad és kockázatos / a pálya, melyen makacsul küzdöttem, / hogy kiderüljön végre a titok...” (*Máskor ilyenkor...*) Minden költő, önmagában, természeténél fogva érzelmi (minthogy a művészetben az értelem sem egyéb, mint ráérzés) függvényében gondolkodik; azt, ami nincs, vagy nincs meg maradéktalanul, de meg kellene lennie, különösképpen szeretetre méltónak ítéli, hite szerint (már ha képes hinni hazát és otthonát) a verstől versig zajló újjászületésben találja meg.

Az *Elvarázsolt ének* egy lírai értelemben vett, és e lírához forradt transzcendens hazaút: hogyan áll szemben valaki a sokféle szólásformát próbált költői örömök és gyötrelmek végösszegével, a delejesen tiszta, klasszicista módon csiszolt mondatok immanens drámaival; hogyan áll szemben valaki azzal, akinek a jelene az, ami immár a múltja is. Ágh mintha a sorsra kérdezne, felindultan vagy melankolikusan keresne szomorú filozófiát valami büntetésben, a sors azonban nem büntetés. Oly-

kor pedig az a benyomása az embernek, mintha legszívesebben csakis a fizika konkrétumait verselné, sőt felületen olvasójával talán még azt is képes elhíttetni, hogy a költészet akarat és ipar kérdése. Holott élete (s főképp múltja) egymásra következő jeleneteiben, Ágh István versnyelvén a hit leglényegesebb fogadása hangzik el. Tudniillik: a hitben erőfeszítésekre edzett ember a mindenkori morális viszonyok hőse; azaz egyfelől a jelenlét lázadója, másfelől aszkéta, vagy ha úgy jobban tetszik: a szeretetben-szerelemben összekapcsolódott, s az isteni véletlen folytán összehalmozódott életek örök nosztalgikusa. Lázadás és nosztalgia: Ágh István verseiben a szólandó én ösztönének szabályait mindinkább a nosztalgia, az emlékezet sajátos törvényei igazítják. A költő a nosztalgia irracionálisában (a nosztalgiában legfeljebb egy meghitt vonás a ráció) rak össze egy érzelmi tartalmakkal telített világot. S ez a világ korlátlan, mert érzelmi építésű; megfoghatatlan percek, kisiklott törvények, s az általuk keltett szorongás fölél kerekedő elmúlhatatlan édességű szerelmek tartománya. E lelki építkezés tán érvényét vesztené, ha nem érződnek ki belőle némi ingadozás. „s minden mint azelőtt, / és újra érzem odakint, / amit jövet soha, / mennyire buján andalít, / a krizantém szaga.” (*Gyászesemény*)

Ákár lassan fog partot, akár hirtelen kap életre a lírai vers, az inspiráció és mű között van egy pillanatokra fellobbanó fázis, amelyben a világ a maga kettősségében (érzéki és átszellemült nivoltában) mindent a szív ítélete alá soroz, s behelyezkedik abba az egyéniségbe, akinek a hangján megszólalni akar. A teljesen kiérett költő, mint amilyen Ágh István is, épp erről ismerhető fel: lázad, lelkesedik, kesereg, nagy monológokba torlasztja nosztalgiáit, egykori történekek iránti honvágyába merül; engedi a legelvontabb líra mögött is ott ballagó epikumot megmutatkozni. De a nagy egyszerűség nyelvművészetével akárhol is kezdi lírává festeni élményeit, a képből, amelynek egyik árnyalata mindig ő maga, egyetlen fölülről látott és mélyeséges plasztikájú szikár versgrafika rajzolódik ki. Egy érzékeny, sajátos többnyire okkal fájdalmas monológ, amelynek néven nevezett vagy névtelenül is aktív alakjai, kényszerűen szakadozott, máskor távlatos életeményeikkel; a múltat bevalló, a tragédiát éppúgy, mint az idejebeli fiatal férfi kedélyének és szívügyeinek pazarságait elutató monológ (többek között a szerző baráti, ismerősi kapcsolatainak köszönhetően): a magyar közelmúlt egyik legreprezentatívabb kifejezése. (*Itt fekszik a huszadik század; Szindbád, 2017*)

A köznap jelenségekben felfedezett spiritualitás, a múltkonnyal tűnő hangulatok elmélyítése (hányféle árnyalattal tehetőzhet valami régi eset légköre, mire szimbólummá válik?), s az egyik költői tűzpróba: annak beszélgetése a műben, ami nincs kimondva, de jelentésereje nyilvánvaló, s mindez különleges viseletben: a vétszerű tömörség elegyítése a kollokvialis, száraz prózával – ez ma Ágh István.

Látni: Isten lírával bíró apologetái ebben a mi, istent folyvást megkísérteni akaró korunkban majdnem bizonyosan ugyanazt az együttérzést mélyítik: minél lelkesebb a bizalom, minél feszültebb a várakozás, annál erőteljesebb hangsúlyt kap, hogy hit és hitetlenség sánccokkal szabdalta terébe mikor fog belépni az új Angelus.

Hogy kiténtetett világ, kiténtetett élet a mienk, efelől szaporodnak aggodalmaink. A különféle hitek ellaposított miszticizmusa, másfelől az észfenség; s az ember lassan a legkisebb dolgokat illetően is úgy érzi, hogy saját végleteiben vergődik. Pesszimizmusa pedig alighanem az észfenség túlbecsüléséből és a mértéktelenségből fakad; abból a különös eszmékből fakadó távlati eszményből, mely újra és újra kihelyezi a valószínűleg soha el nem érhető szuperracionalizmus ideáját.

Tanúnak kell lenni. A tanú ma: gondterhelt és búskomor, s ha időnként nevet, először önmagát kell kimosolyognia. De minden, amit megjelentet: cselekedet. Noha persze ez a cselekedet kiszolgáltatja az alkotó tanút. „ha szellemem jelenésé lobbanna – kérdezi Ágh István –, mit fogna fel szemem és a fülem? / mit tudhatnék meg, ami többet adna / egy vaknak ahhoz, amihez süket?” (*Máskor ilyenkor*)

Hatalmas sóhaj illik ide. Hit, igazság, realitás, relativizmus: melyik melyiknek árka, gátja? Egy Isten irányába fejlődő költészet, egész megokolt tragikumával se engedje dideregni az övét. Hit, igazság, szabadság, bölcsesség, belátás: örök dolgok ezek; éppen annyi és az bennük a fölbátorító indíték, hogy örök dolgok.

„Szemfényvesztő alakváltozások / búvkörében értem a túlpartra – írja Agh István az *Elvarázolt ének*ben –, onnan minden valósággá szürkült, / csak a kövek, rácsok és gerendák, / kőfalakkal határolt világúr / vesz körül a bástyák magasáig (...) s tériszonyra bujtogató sasként / köröz fönt a magáraulaltság, / ismeretlen feszültség rugója...”

Amíg páratlan hullámaira veszi az embert a magasság, a kék lég, amíg barbárukl közel jön a föld, noha időnként mintha elsiklana a part, nem baj, adjuk oda magunkat a térnek. Tér nélkül nincs tisztánlátás. „nagy kék távolságot barangoltam végig, / az űrt töltöttem be úgy, ahogy kitöltött”.

Ne engesztelődjünk, a költő mondja: „az űrt töltöttem be úgy, ahogy kitöltött”? – erről a továbbiakban okvetlenül szeretnénk még hallani.

(Nap Kiadó, 2017)
Kelemen Lajos

Kötéltáncos fél évszázad felett

(Kántor Péter: Valahol itt)

Kántor Péter 2017-ben megjelent verseskötete, a *Valahol itt* viszonylag könnyen felcímkezhetőnek tűnik, aligha találnánk szebb iskolapéldát a létösszegzésre napjaink költészetében, ez a szándék látszik a versek túlnyomó részén, valamint a kötet szerkezet egésze is az emberi élet nagy körét tematizálja a *Ködben* létezésről a *Világ végéig*. Az első és utolsó ciklusban, keretbe zárva a középső kettőt (*Miközben baktat át a Kossuth téren*, *Boldog ember*), a lírai én a gyermeklétbe réved, ezt fejti meg (fejtegeti) vagy ez iránt érez nosztalgiát. „Hogy kezdődött? Ki emlékszik már arra?” – teszi fel a retorikai kérdéseket az első ciklus nyitóverse (*Hogy kezdődött?*), majd „mi lesz még? mi lesz még? / lábas alján keress még!” szól a kötet vége felé található *Világ végigben*, miután a *Táncoló kislányban* (ismét a gyermeklét egy nosztalgikus jelenete) felkiált: „Ilyen boldog már sohase leszek!”.

A kötet elején és végén található, a gyermekkort feldolgozó versek között azonban ellentét feszül, míg először a beszéd elsjátítása, a beszédre való ráतालás tematizálódik, mint a költői létmódnak is metaforája („Egyszer, nem is tudom hogyan, beszélni kezdtem” – *Hogy kezdődött?*) – addig a *Táncoló kislányban* a nosztalgia egy sokkal naivabb, ösztönösebb létezés iránt képződik meg: „táncol, észre se veszi a világot”. Nem csak itt tapasztaljuk ezt a feszültséget, a beszéd, utazás, útkeresés, ami a lírai én természetes vagy megszokott, talán egyetlen ismert létmódja, sokszor menekülésre, elvagyódásra készíti ezt a beszélőt (*Horgászni mentem*). Az étellel egyenlővé tett beszéd, nem a megtalált „valami”; a kötet végére egyértelművé válik, hogy az útkeresés nem ért véget. A ciklusokon kívüli nyitódal felszólítása már kétségbeesett: „Most beszélj, hallodd! Most beszélj” (*Egy madár repül*) – és csakugyan, utána sorra elvéreznek a lehetséges jövőképek a versekben, igaz már retrospektíven, a József Attila-i „lehettem volna” távlatából (*Ha bejön, Ha zongorista*). Mégis van a kötetben valami alapvetően pozitív hangulat; könnyedség, játékoság uralja, egy anekdotikus megszólalásmód. Jól jellemzi ezt a magában is ambivalens hangot az utolsó mondat is: „Közben egy régi csehóból kiszűrődik egy régi nóta, / hogy legszebb alkotás a séta.” – *A pályáról*. Ebben az utolsó hosszú versben ott a remény, hogy nem valamiféle verseny futás a lényeges. A csodákat látni képes szemlélődés a láthatólag az élet végére készülő versbeszélő számára is nyugalmat kínál.

A kötetben sok forma váltja egymást, széles skálán mozog a felmutatott költészet, a dalszerűségtől (*Elmentem érte*) a rövidre szabott tárgyias lírán át (*Denkmal*) a rimes szabadversen keresztül (*Miközben baktat át a Kossuth téren*) a teljes szabadversig (*A sarki bolt előtt*). Feltűnik tercina (*Nagy utazás*), szonett (*Mikor a hegyre mentem*). Hatalmas a bőség hosszú és rövid versekből is. Lényegében ez a megszólalásmód közérthető és emberi, egyszerű metaforákra épül, valóban „beszéd”. És mint a beszéd, néha terjedős, néha pongyola; mivel költői beszéd, olykor rendkívül frappáns és gyönyörködtető, máskor azonban

közhelyekre is tud fulladni, szerencsére azért többször talál be az olvasónál, mint nem. Jellemző, hogy a kötet egy-egy nagy verse is tablózza ezeket a jelenségeket, melyek a kötet egészében elszórtan fordulnak elő. Az említett bőség a kötet stilisztikai minőségeiben is megnyilvánul: naiv költői ráeszméléstől („valahol énekelnek – hallodd? / ismerős a hang – a te hangod!” – *Az óváros felé menet*) egészen a szakszavakat felsorakoztató, újságcikkyszerű mondatokig („ez volt a szovjet típusú államszocializmus vége” – *Ahogy zuhog*) minden befér Kántor sajátos beszédébe. Így egészen sokrétű az olvasóra gyakorolt hatás: meglepő, változatos módokon gyönyörködhetünk.

A már említett *Ahogy zuhog* a kötet legnagyobb vállalása, több mint fél évszázad történetét sűríti egyetlen nagy versbe, összeköti a szocializmus reménytelenségét mint önmaga farkába harapó kígyót a lírai én életén keresztül a jelen valóságával. A vers jól jellemzi a kötet egészét: ahogy már említettem, a nyitányban anekdotikus, emberközeli, akár kocsmában mesélős pozíciót vesz fel a lírai én: „Ezek a 2010-es évek, hát igen, / alakulhattak volna szebben is!” – szókimondó, teljesen egyértelmű álláspontra helyezkedik, nincs a megszólalásban semmi átpoetizáltság, később mégis a költői beszéd finoman csepeg a természetes beszédbe, míg a kettő elhatárolhatatlanná válik. A „ronggyá ázott reménység” (melyet a nagymama bámul) jó példa azokra a momentumokra, amikor Kántor valamilyen klasszikus költői képpel bánik úgy, hogy az elkoptatottsága, terheltsége ellenére újra működőképes legyen, felfrissített. Akár a következő részletben: „innen a végtelennél tünő puha semmin” – *Köd a Gohliser Strassén*. Máskor, például az előző versben, közhelyre fordul: „fejünkben egy lista a tennivalóikkal, a terveikkel”. Felkapjuk a fejünket nagyon hangsúlyos, idézhető, pólóra írható slágermondatokra, melyek rögtön a fejünkbe férkőznek: *Az Ahogy zuhogban* „Lapozunk, mondta az Úr, és bölintott az ördög”, vagy „egymást keresztezik az utak, / s minden tábla magára mutat” (*Nagy utazás*). A kötet szociálisan érzékeny hangon szólal meg több helyütt. A megírt témákkal és a megszólalóval többször fordul a kisemmizettek felé, mintegy mementót látva bennük, hogy a jelen idők változása sem vezette a társadalmat, az országot élheterő irányba: „ott lenn a pokrócokba bugyolált szakállas alvó babák” – érzékeny, pontos, szentimentalizmust azonban nélkülöző, megkapó verssor ez. Olyan pontos, mint a később sorjázott száraz tények: nincs többé Köztársaság tér, Moszkva tér, Horthy lehetséges szobra, később a szabad beszéd érzélgősebb hangot is megüt: „benne halottainkról, elmoskolt álmainkról, / és az elpackázott lehetőségről”. Jellemző, hogy a közéleti kérdések egyszerűen és egyoldalúan jelennek meg a kötetben, azokat mintegy rögzíti csupán. A verset is, ahogy az egész kötetet, gyermekkori kép keretezi, a 23-as villamos csengetése, visszatérve a közéletből a személyes életbe, mely két szféra itt-ott még független is egymástól.

Elmondhatjuk erről a kötetéről, hogy bár megvannak a maga kizökkentő pillanatai (a hommage-versek külön tanulmányt követelnének meg), valamint a képekről írt versek némileg automatikussá válnak egy idő után, ami hangsúlyosabb, hogy a kötet könnyen olvashatósága, bátor, nyílt beszéde üdítően hat a kortárs lírában, beszélnie kell, nekünk meg hallgatni. Kántor Péter, ahogy írja a *Mikor a hegyre mentem* című versben, kötéltañcos módjára egyensúlyoz szinte beláthatatlan magasságban, végig úgy érezzük, hogy mi is lezuhanhatunk mutatványa közben.

(Magvető Kiadó, 2017)
Bödecs László

Varázslat és világosság

(Kelemen Lajos: Csakis a minden elég)

Kelemen Lajos mives lírája, mesterien komponált gondolatfutamai és értő elemzései régóta sajátos értékei irodalmunknak. Ezért is örömteli, hogy a tavalyi esztendőben – mely e tekintetben különösen termékenynek bizonyult – a szerző három kötettel is megörvendeztette olvasóit: *esszégyűjteményei (Dunántúliak – válogatott és új esszék, Gyéptéglák a fives-*

könyvből) mellett új verseskötéssel jelentkezett. *Csakis a minden elég* beszédes címét, kulcsot kínálva a korpuszhoz, maga az alkotó értelmezi: „a kiegyenlítődés törvénye” ez, teljesség és töredékesség, az Isten kínálta esély és az ember lehetőségei, adottságai között. Amit az *Irtam* vezérvers záró passzusa csak megerősít: „*az tűnik igazán szilárdnak / ami élet és látomás egyszerre volt*”. (A „kiegyenlítődés törvénye” ezen felül – igazolva tudatos komponáltságát – még szerkesztési elvként is meghatározza, összefogja az öt ciklusba rendezett mintegy öt tucat verset.) S hogy ebben a lírai univerzumban minden mindennel összefügg, a *Hangolás – Alig lehetett panteista* kettőse mellett, a citátumhoz kapcsolódó *Élet és látomás* mutatja:

„Nehogy elvétsd, ha te következel!
Legalább a pillanat
talán megbolydul. A megfrissült
régiség is izgató, csak élénken add elő!
A varázst meg ne törd –
sehol sincs megírva még: a forma sincs meg,
mi összetartsa;
élet és látomás: az egyik örök,
a másik csodás.”

Ilyen „megfrissült”, megfrissített „régiség”, személyes mitológiából előemelt, életre galvanizált élmény a korai, elvezített kedvvel közös csíny (*Fiúbanat*), a gyűjtőszemélyeredménye (*Rovargyűjtemény*), a kocsiakománnyal kirakásában megnyilvánuló kölyök-akarás (*Egy vagon kő*). Am ahogy a kapu-kopogtatás, a feltűzött rovarsereg vagy az egymásra hulló kődarabok, az időből kiemelve minden régi dolog, részlet és emlék más, egyetemesebb jelentést nyer, új távlatot kap. Hiszen egy élet leltárának váltak fontos tételeivé. Akárcsak a nagypapa megőrzött történetei (*Az ámen óvóhelye*, a páncélra utalás miatt talán a *Front* is ide kapcsolódik), az apa körül forgó kisvilág (*Forgás*), vagy éppen a lelakolt egykori lakás (*Tájolás*). Utóbbi azt is példázza (hasnolón az *Ugyanaz, ugyanígy* „füstös arcú, rongyos hordák”-tól letaposott gyepéhez, a *Franciakulcs* szétbontott kutyaházához), hogy – a „kiegyenlítődés törvénye” szerint – itt a pusztulás, pusztítás is (ott)honos:

„halljuk,
ahogy elkezd recsegn-dőlni,
minket idéz:
eseményt s hőst,

egy ütött világot,
mely nagyunk vélt szentélyeivel fejünkre szakadt,
s ül rajtunk
évek tarka mocskaként;

most tövéhez hajolván:

hogy élhettünk ott! –
hihetetlennek tűnhet.”

Az élet lezárt és most újra felnyitott terével szemben szépség és rend hatja át a munka levegősebb tereit: a mezőt, ahol a magszórás is udvarlássá nemesül (*A vetésből*), és a „fülleleg almavirágillatú” méhest. S a pannon derű kitüntetett helye, a „kaptárok kis állama” (*Méhes*) szorgos polgárai ugyan csak méltó megbecsülést nyernek (*A méhekhez*). (Apró finomság ugyan, mint az általuk hazaszállított édes arany-alapanyag, de a kis rovarok gépéhez hasonlítása a szerző imponálóan alapos filozófiái tájékozottságát is jelzi. Ez egyébként másutt, például a franciás érdeklődést megvalló *Mély titokban* is nyilvánvalóvá válik.) E helyek, éppúgy, mint a „tanyás szabad” (*Kivánsághely*), a hegy (*Hegy a pálya*), szentséggel telítettek, személyes katedrálisok. A világosság olyan pontjai, ahol értelmet nyer a felkiáltás: „te fénylő! te mindig ugyanaz!” (*Világos*). Mert a fény az isteni kiáradása. Olykor elbizonytalanító bizonyosság (*Karácsonyi fantázia*), de a homályi szorongásban is eligazító (*Lehet angyal*), örök útmutató. Mint az *Útkeresztben* írja:

„s te is tartózkodóbb lettél,
te földhözragadt,

ki most befelé haladsz,
tehát a világosságba,
amely csak furcsa, nem idegen –
s ez fog elemelni majd.”

E locusok kapcsán – a *Kisváros* hontalanság-érzését feloldva – találó a *Kis vers Iancu Laurának* szentenciája: „helyhez kötöttségünk minden világokban a hit”. (Nem véletlen a többszörös kötődés Iancu Laura lírájához, hiszen kettejük poézise közeli rokonságot mutat. De a különböző irodalmi hatásokon túl a szerző szépen épített verset Ady *Óh, fajtám vérenek* sorára, magasítva őt „szemernyivel” az angol géniusz, Shakespeare fölé – *Úrasztali kenyér*; beszédes, hogy a hazatérítő *Etruszk kaput* a hozzá szintén közel álló Mezey Katalinnak dedikálta; az *Egy fényképre* pedig Prágai Tamástól búcsúzik „hangtalan hattyúdallal”). Isten „biztosító” támogatását élvezve (*Poszt*) világos lesz a *Kevert tananyag*, „régicsoportok” szelleme teszi ötletesség-játékát a pályán (*Beállni egy meccsre*), a világ robaja és csöndjei mögött hallhatóvá válik a *Finom zene*, s „El nem veszhet neheze, se értelme / köröttem ennek az egésznek!” (*Hidmérleg*). Aki türehatárát feszegeti, a tűző napfény „vadászhatja le” (*Eddziük a tudatosságot*), míg a benne bízókknak, mint *Józsue könyve* hírellel: a diadal érdekében megállíthatja az égen a Napot (*Napcsoda*). A hittel élőt, lelki gazdagságában, talán megint csak a „kiegyenlítődés törvénye” szerint, a „burjánzó nyomor”, a szegénység is megérinti (*Fönt, lent*). A személyes sors nehézségei, a keserű tapasztalatok mellett – amire a kötetfedél említett írásában is utal a szerző, mondván, hogy az alkotói pálya „egyediségét és szépségét olykor emberi kicsinyesség, gyengeség, árulás és kishitűség keresztezi” – több lírahőse is számkivetett. A *Mese ez?* fűtyőse vezeklő haramia tán, ki bujdosik és leginkább „visszafelé futna – oda / ahonnan története ered”, hajótöröttje számára minden egykorvolt fényesség elmerült immár (*Ahogy, Robinson, bejössz*), sorsosai közül a *Ködkürtben*:

„Ki sír, ki köszöni, hogy itt
az összes életrajzát fölköhögheti,
s morog is egy-kettő,
baltát meg rangot fitogtat,
valami gyógyforrásról
regél: hogy ennek vize egyikünk miatt örökre
a kontinensen maradt”

Még a *Kikötő* hajója is szinte menekülésszerűen távozik hajnalban, *A követ* imperatori parancsot közvetítő hangját zárt fatáblák mögött markos harag fogadja, a *Zsánerben* lapuló nyúl rettegi a földmunkagép útját, s a *Vásárban* végül a jövő is bizonytalanra válik: „szegény s haszontalan / növendékünk, mire alkuszol, vajon / mit fogsz árulni ott?” E negatív inventár egy pillanatra elbizonytalanít: talán jobb lenne bábuként az isteni táblán csak egy kockadobásnyi esély a rövid önjárársra (*Játszma*). De nincs, nem lehet alku, marad a folytonos zuhanás a várható becsapódás felé (*A fekete doboz*), melynek végén csak kérdések vannak: „a végső csattanás? / puha merülés? / Egyetlen körbe fogva mi következik? (*Drifting*).

A remélt válasz pedig az őszben ballagó, a lombbal együtt nyögő (*Szent Mihály utca*) számára egyre világosabb, mind fényesebben ragyog:

„hogy örvendének mégis!, mennyei, nyert istenfény;
pláne, ha igaz –
nem utolsó,
valami másféle létbe
tévedtem át.”
(*Másféle tengerhez*)

S hite a továbbélésben (*Mag*) nemcsak önmaga, de „úrasztali kenyere”, az aggó kedves bátorítása is:

„És ha egy fényképen
majd megakad szemed, gondolván:
most épp hol lebzselhetek,
figyelj a horizontra, egy kontúrt keress,
hol kiöblösödik a kékség, szinte éget,

és a sziluett
 visszanyeri régi kiterjedéseit –
 (...)

 Az elfogyó élet
 persze mindenből kivesz egy kicsit,
 de megvagyok – a légbe
 rejtett el az égnek sarja, esőbe,
 kövek közé –
 utánad járt egy fiú, emlékezzél,
 mintha mi sem történt volna,
 ahogy egy régi szót hídján most megtorpanva
 forráság csap arcodba,
 ez igazol engem,
 mielőtt a híd beszakadna.”
 (Ez igazol)

Kelemen Lajos új verseskötvében varázslat és világosság egyesül, az alkotás világteremtéssel rokon varázslata az isteni kézvezetés világosságával. Az élet – még ha nem is minden makula nélküli – világossága a látomásos varázssal. A kettő kiegyenlítődése, a belőlük épülő „minden” pedig magasrendű poézise ismételt felfénylését eredményezte. Csak remélni tudjuk, hogy még hosszú-hosszú évekig élvezhetjük hasonló „napsodáit”.

(Magyar Napló Kiadó –
 Írott Szó Alapítvány, 2017)
 Szemes Péter

Ébredő

(Bíró Tímea: A pusztítás reggelei)

Bíró Tímea kötete – ahogy az a könyv legelején olvasható – a Forum Könyvkiadó 35 év alatti szerzőknek kiírt kéziratpályázatának 2015. évi díjnyertes munkája. *A pusztítás reggelei* első kötet, s mint ilyen, híven tükrözi a bemutatkozni vágyó fiatal szerző sietségét, izgatottságát és sután leplezett hangkeresését, de mindezt úgy, hogy az ígéretes kezdet ténye sem vonható kétségbe.

Ami a verseskötet kézbevétele során rögtön feltűnik, az a kimondottan ízléses külső. A kék borító és a verseket elválasztó hat színes (ugyancsak kék színvilágú) kép egytől-egyig valódi művészi alkotások, melyek így az irodalmi műnek is hasonló hatást előlegeznek meg már az olvasás előtt. Az illusztrációk Miroszlav Jovančić művei, melyeknek köszönhetően Bíró Tímea kötete a vizualitásra hagyományosan is odafigyelő újdéki Forum Kiadó kontextusába tökéletesen illeszkedik, ami azért is kiemelendő, mert korántsem evidens kiadó és szerző ilyen értelemben vett egymást erősítő kapcsolata. Maradva még a borítónál: a fülszöveg a kéziratpályázat szakmai zsűrije egyik tagjának, Patócs Lászlónak a gondolatait közli, aki egy különleges és sajátos műfajt említ Bíró versei kapcsán. Első mondatával azt kérdezi: „Milyen egy jó anyavers?” Nem egyértelmű, hogy mindkét fülszöveg egy szerzőtől származik-e, mindenesetre a hátsón olvasható minieletraajz túlzott modorosága („Bíró Tímea. 1989 telén. Decembéri vasárnap. Csantavér, majd Szabadka. Folyton hiányzik neki a tenger.”) a kötet verseiben szerencsére nem köszön vissza.

A pusztítás reggelei című kötetben olvasható költemények – ahogy az első kötetek esetében még talán nem kárhozzáttható – némileg egyenetlen színvonalúak, és az a hang sem ugyanolyan erős minden esetben, amely rajtuk keresztül hallható. Erős témákat feszeget műveiben Bíró Tímea, az anyaság nehézségeit, a szegénységet tematizálja, s a kötet első felében minderről gyermekperspektívából beszél, abban az értelemben, hogy a lírai megszólaló narrál az édesanyjáról, és mindezt gyermekkorú szereplőként teszi. A legnagyobb buktatókat éppen ez a pozíció rejti magában: nem világos ugyanis, hogy mekkora gyermek szavait olvashatjuk a költeményekben. Az ebben rejlő következetességet épp a kötet maga teszi elvárhatóvá azáltal, hogy az első versek kisgyer-

mek megszólalója a kötet közepe felé haladva már az anyját ápolni képes fiatal felnőtt perspektíváját tükrözi. Csakhogy hol egy érett, a saját maga körül zajló eseményeket észlelni és megérteni képes gyermeket sejtethetünk a versek mögött, hol pedig olyan szakadék érzékelhető a megszólaló perspektívája és a szájába adott mondatok között, amelyet nehéz áthidalni. Ilyen például a *Minden napra egy csoda* című vers negyedik blokkja: „csütörtök / anyát hazaengedték a kórházból azt mondták / nem lehet meggyógyítani ne fogja bent a helyet / nem nagyon értem de örülök hogy itthon van / velünk.” (33.) Épp a „nem nagyon értem” önmagában is suta megfogalmazás (vagy ért az ember valamit, vagy nem) mint kitétel okoz botlást a tekintetben is, hogy ez egy, a felnőttek világát (még?) nem értő gyermek megállapítása lenne. A belefoglalt fokozhatóság épp azt sejteti, mintha a megszólaló tisztában lenne azzal a mértékkel, tudná az ahhoz hiányzó információkat is, amelyek a „nagyon értést” eredményeznék. Hasonló tisztán nyelvtani értelmezési buktatót rejt az amúgy igen kreatív című *Identitárs*. „egymás nélkül / már nem ismerünk / magunkra” (83.) A többes szám első személy megnehezíti a közlendő pontos értelmezését, a „már” határozószó pedig el is lehetetleníti. Egymás nélkül ugyanis eleve nem létezik az a magunk, amelyre rá lehetne ismerni, s noha mindez még egy költői nyelvtani játék, egy kimondottan mély gondolat is lehetne három sorba tömörítve, de a *már* sajnos ad egy olyan távlatot a költeménynek, amely azt feltételezi, hogy korábban a *mi* a résztvevők nélkül is létrejöhetett, amely viszont már nem paradoxon, hanem nyelvtanilag logikátlan.

Bíró Tímea három, jó mértékkel és érezhetően tudatosan felépített ciklusból állította össze kötetét. A *Mindennapi nehezék*, a *Petefészekrakás* és az *Eltört lovak* hasonló súlyozású részek, nem lehet közülük egyiket sem elmarasztalni a másik kettőhöz képest. Kötet szintjén tehát – a terjedelmnek is köszönhetően (161 oldal) – nem hullámozó színvonalú mű *A pusztítás reggelei*, annak ellenére, hogy a költemények között törvényszerű, hogy van jobban és kevésbé sikerült alkotás is. A kötet- és a ciklusegységet is erősítik verspárok, illetve meghatározó, ismételt képek. A *Másodosztály* és a következő oldalon szereplő *Anyahajó* hasonló képekkel operál. „zakatoló anyavonat / az érfalakban / nincs mit enni / nincs mit enni / nincs mit enni” (14.) – így az előbbi. „anyám egy / teher szállító hajó” (15.) – így a másik. Címükben is összetartoznak a *Szivesség I.*, *Szivesség II.* és *Szivesség III.* költemények az utolsó ciklusból. Az imént idézett, több szempontból is a kötet emblematikus költeményének tekinthető *Anyahajó*ban olvasható az a kép, amely az első ciklus végén köszön vissza: „anyám sírása / a vízszintet emeli” (15.), majd pedig: „sírás nélkül nem / tudom megúszni / az anyahalált / növesztem a tengert” (52.) A tenger kötetbeli szerepeltetése jótékonyan nem idézi a vajdasági költészet tengerképét, megmarad *A pusztítás reggelei* keretein belül értelmezhető képnek, a fiatal szerző nem ad hozzá semmiféle plusz jelentést ahhoz, amit a tenger és a víz általánosan az emberi kultúrában jelenthet.

Noha Bíró Tímea költeményei tematikus szinten valóban az (és/vagy egy) anyáról szólnak, ezzel együtt a női lét nehézségeiről, a mélyszegénységről (a kötet világának irányultságát pontosan kifejezi a *Szégyen* című vers utolsó sora: „ma is csak lefelé használjuk / a lépcsőket” – 19.), a versek mégsem megrázók, nem érik el a személyes szintet. Vagyis Bíró nem teremt drámai atmoszférát költeményei köré, nem dramatiszál, de nem is szenttelen. Mindez igen izgalmas hatást eredményez. Fülszövegében Patócs azt írja a maga által feltett, a szövegem elején idézett kérdésre válaszolva, hogy a jó anyavers „érzelmi hullámvast” – ez az, amit Bíró Tímea költeményei valóban megmutatnak. Ennélfogva a kötet címébe emelt *pusztítás* is félrevezető lehet, elvégre a kötet egészéből legalább ugyanennyire sugárzik az is, ami pedig a harmadik ciklus *Marhaszív* című költeményében olvasható: „a túlélés reggelei” (103.). Bíró Tímea olyan hajnalderengést sejtet műveiben, melyből egy igazán jó költő ébredése olvasható ki.

(Forum Kiadó, 2017)
 Szarvas Melinda

A város és lakói

(Horváth József: Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században)

Horváth Józsefnek a nyomdából 1995-ben kikerült két könyvecskéje – érthető módon – szinte azonnal több szakma érdeklődését is felkeltette. A *Győri végrendeletek a 17. századból 1600–1630* című kötetet, amely jelzése szerint a I. volt, még két összeállítás követte: 1996-ban a második kötet, majd 1997-ben a harmadik. E sorozat nemcsak – bár önmagában is jelentős – forrásközlésekkel gazdagította a hely- és jogtörténetet, hanem példamutató precizitása révén a korszakban keletkezett iratok szakszerű átírásának, közzétételének is etalonjává vált. Nem véletlen, hogy 2001-ben Dominkovits Péterrel ő rendezte sajtó alá a 17. századi Sopron vármegyei testamentumokat is. A végrendeletek közzététele mellett azok tudományos feldolgozását is párhuzamosan megkezdte a szerző. Már az első kötetben tucatnyi olyan, nyomtatásban megjelent saját tanulmányára hivatkozhatott Horváth József, amelyekben a forrásanyagot egyház-, társadalom-, család-, vagy éppen könyvtörténeti szempontból elemezte, de nem kerülte el figyelmét a vallásos egyesületek, a temetkezési szokások stb. vizsgálatának lehetősége sem. Az általa feltárt és közzétett végrendeletek jelentőségét jól mutatja, hogy azokból – mint forrásokból – számos kutató készített önálló tanulmányokat.

Bár a végrendeletek feltárása és közzététele során Horváth József majd negyven közleményben tette közzé folyamatosan újabb és újabb szempontú elemzéseit, több mint húsz évet kellett várunk, hogy kezünkbe vehessük a monografikus összefoglalót, amely *Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században* címmel – elegendően időzítve, a szerző 60. születésnapján – jelent meg.

Az sem lett volna ugyan kis eredmény, ha e kötetben Horváth József a már napvilágot látott elemző írásait egybefűzve tette volna közzé; de a vizsgálat inkább a nehezebb utat választotta, s a tőle megszokott visszafogottsággal már a bevezetőben jelzi, hogy a „kötet alapját 2008-ban benyújtott, majd a következő évben megvédett PhD-disszertációm képezi. Az azóta eltelt időszakban csupán néhány újabb győri testamentumot sikerült a 17. századból fellelnem, azok tartalma az általam korábban leírtakat érdemben nem befolyásolja – így a kvantitatív elemzéseket alkalmazó fejezetek számsorain nem változtattam. Kiegészítettem viszont – az újabb időszak témám szempontjából legfontosabb tanulmányait, illetve forrásközlő köteteit számba véve – az első fejezet kutatástörténeti áttekintését, és igyekeztem figyelembe venni a várostörténeti kutatások újabb eredményeit is.” E látszólagosan apró kiegészítés azonban gyakorlatilag új horizontot jelent Győr várostörténetének kutatói számára, hiszen a szerző egy naprakész, szemléletben is korszerű, (nem csak) témájához, kutatási területéhez alkalmazkodó és alkalmazható tudománytörténeti összefoglalást – és velő bibliográfiát – ad.

E stabil alapon nyugszik a nyolcszáznyolcvan testamentum szakszerű elemzéséből kinyerhető adatokra épülő – minden szempontból – *korszakos* monográfia. Az öt nagy vizsgálati egység – Kik voltak Győr lakói a 17. században?, A mindennapi élet keretei, A mindennapi élet körülményei, Az ünnepek, Készülődés a halálra – alfejezeteinek révén kézzelfogható közelségbe hozza Győr 17. században élt polgárainak hétköznapjait. A város lakóinak összetételét vizsgáló fejezet a polgárok jogállásának, társadalmi tagozódásának tisztázása mellett elemzi azok származását, nemzetiségi összetételét, foglalkozás szerinti megoszlását és vallási viszonyait is. A *mindennapi élet kereteinek* vizsgálata során a szerző külön elemzi a családok nagyságát, összetételét, azok állandóságát és a gyermekek számát. A párválasztás (lehetséges) szempontjai mellett a házassági és újraházassági szokások sem kerülnek el figyelmét. De képet kaphatunk a családok mindennapi életéből is, a belső konfliktusok, illetve a gyermekek családon belüli megítélésének, helyzetének elemzése által. Nem mellékesen, e fejezet nem kevés tévesen hagyományozódott és rögzült tévedést igazít ki!

Igazi módszertani bravúrral elemzi Horváth József a *várost, mint közösséget*. A meghatározó rokoni és kereskedelmi kapcsolatokon túl számba veszi az iskola, az oktatás és az írásbeliség szerepét a testálók mindennapi életében, de kitér a városon kívüli kapcsolatok fontosságára is, amely – gondoljunk csak a város e korszakbeli „újránépésedésére” – még két évszázad múlva is meghatározó lesz Győr társadalmi-gazdasági életében.

A monográfia „klasszikus” – számos társtudomány által sokszor idézett és felhasznált – forráselemzései a *mindennapi élet körülményeit* tárják az olvasó elé. A ház és lakás értékén, nagyságán, beosztásán, a lakás berendezésén és díszítésén, a konyha felszerelésén túl a férfi- és női viselet egyes darabjai, a ruházat anyagai, a viseleti darabok beszerzése és öröklése az értő elemző számára mind-mind kiolvasható a végrendeletekből. A szerző fegyelmezett önmérsékletét mutatja, hogy a személyes tárgyak (könyv, ékszer, készpénz) használatának és hagyományozásának vizsgálatokor – melyek között a könyvkultúra Horváth József egyik kedves kutatási területe – is megtartja a kötet belső arányait. A témában tett új „felfedezését” is inkább az 1211 lábjegyzet közé utalja, minthogy megbontsa a könyv szerkezeti egységét.

A 17. században élt – illetve ekkor végrendelező – győri polgárok hétköznapjai mellett, az emberi élet fordulójainak (családi) ünnepi alkalmi közül különösen érdekes adatokat olvashatunk a kézfogóval, a hozományokkal, illetve a temetési szertartásokkal kapcsolatban. Ez utóbbi talán természetesnek is mondható, hiszen a monográfia elemzett adatai a halálra való készülődés legfontosabb – írásban is ránt maradt – dokumentumaiból, a végrendeletekből származnak.

A szerző – saját megfogalmazása szerint – a kvantitatív vizsgálódásokat és leíró jellegű bemutatásokat együttesen igyekezett alkalmazni, abban a reményben, hogy így teljesebb és hitelesebb képet sikerül alkotnia a 17. századi győri polgárok mindennapi életéről – és így sikerül talán kiküszöbölnie azon „buktatók” egy részét, amelyekre a kvantitatív végrendeletvizsgálatok külföldi művelőinek kritikussai már régebben felhívták a figyelmet. Az egyensúlyteremtés sikerült, s a monográfia mind szemléletében, mind a feldolgozás minőségében méltán beilleszthető a módszertani példaként tekintett „Annales”-iskola darabjai közé, úgy, hogy azok némelyikét az elemzések sokszínűsége, precizitása révén bőven meghaladja.

A munkát sokadszor újraolvassa kijelenthetjük: sikerült a szerző azon törekvése, hogy „a kötet a Győr története, valamint a mindennapi élet, mint kutatási téma iránt érdeklődők szélesebb köre számára is érthető és élvezhető legyen”.

(Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 2017)

Perger Gyula

Monográfiák ideje

(Sturm László: Vas István)

Nagyjából a nyolcvanas évek eleje óta tart a magyar irodalomban az a senkinek nem jó érték- és tudatzavaros állapot, amit felületes megállapítással a művészetbe belopódzó napi politika illetéktelen térdhódításának is lehetne nevezni. Addigra a régi népi-urbánus ellentét ugyan stílusban-mondandóban a hosszú évtizedek folyamán feloldódott, a szekértáborok elbontásában azonban senki nem volt érdekelt. A lóállások megmaradtak, a küzdő felek köntöst váltottak, attól kezdve „európaiak” és „provinciálisok” álneven folytatják az eredményre nem vezető operett-küzdelmet, amit leginkább a valós értékrend és a hagyomány sínylet meg, és követelményeiben sínyli meg még ma is, és ki tudja, még meddig.

Ennek a jobbára virtuális, ám szerfölött kegyetlen és igazságtalanságokkal telített háborúnak leginkább jóvátehetetlen vesztese a jelenkori irodalomtörténet-írás, azon belül a klaszifikáció végzetes elmaradása, amely a Nyugat harmadik nemzedéke utáni minden nemzedékről elmondható. Ennek következménye, hogy a hatkötetes és további három pótkötet-

tel kiegészített *A magyar irodalom története* óta nincs olyan irodalomtörténet-kísérlet – pedig készült azóta jó néhány –, amely értékszemléletében s ítéleteiben ne lenne szubjektívizmussal és irányzatos elfogultságokkal terhelt.

Az utóbbi időkben azonban mintha javulni látszana a helyzet. Köszönhetően annak is, hogy a józanabb szemléletű – elsősorban a fiatalabb korosztályból kikerülő – irodalomtörténészek rájöttek a helyzet tarthatatlanságára, arra, hogy az irodalom számtalan nézőpontja, az egyes stílusjegyek, világlátások különbözősége, a színvonalas napi kritika rendszeres hátralékai, a közvetlen hagyományok következetlen tagadása hovatovább Augiász istállójává változtatják az irodalmat, amelyben a későbbiekben a hozzáértőnek is nehéz lesz eligazodnia, hát még az olvasóközönségnek. Ez a tarthatatlan helyzet kiszáradva az egész irodalom gyógyíthatatlan felhígulását, evvel együtt pusztulását hozhatta volna magával.

A gyógyír minderre tárgyilagos, tudós, nem a készítőjüket, hanem alanyukat fényező, a tájékozódást segítő monográfiák egész sora lehet, ami ugyan nem szünteti meg a többnyire kicsinyes, „percmberkés” haszonra dolgozó szekértáborokat, de legalább enyhíti a közöttük mesterségesen kialakított feszültségeket.

Nem tagadható a hegynyi – majd fél évszázados –, a jelen s a közeljövő irodalomtörténészeire váró feladat nagysága. Nem tagadható az sem, hogy azok közül legelsőbb a legkiemelkedőbbeket kell elhordani, mielőtt azok is a feledés jótékony homályába vesznek. Hogy csak néhány, majd hogyanem pótolhatatlan nagy hiányzót említek: késik pl. a Szentkuthy-, Veres Péter-, Németh László-, Pilinszky-, Kálnoky-, Juhász-monográfia, ideje lenne elgondolkodni a nemrégiben lezárt életművű alkotókról írandó monográfiáról is, pl. Parancs Jánosról, Petri Györgyről, Utassy Józsefről, Csoóri Sándorról, Nagy Gáspárról.

De azért elindult valami, és nemcsak az MMA-nál, ahol sorozatban jelenítik meg a kismonográfiákat – pl.: Albert Gáborról, Agh Istvánról, Kiss Benedekről, Marsall Lászlóról stb. –, hanem más tudós-körökben is, gondolok itt hirtelen Borsodi L. László nemrégiben, a Kalligram Kiadónál megjelent kitűnő – bár a széles olvasóközönség által nehezen befogadható, eleve doktori disszertációnak készült – Baka István-monográfiájára. A feladat hatalmas, de legalább értelmes munkát ad az irodalomtörténészek több generációjának.

Esetünkben éppen Sturm Lászlónak, akinek a nagyszerű és igen alapos Marsall László-kismonográfiája (2014) után már a második munkáját adta ki az MMA: a Vas István életművéről szólót. Mit tagadjuk: Vas Istvánt és életművét a halála (1991) óta eltelt több mint két és fél évtizedben a feledés csöppet sem jótékony homályába taszította a felszínesen működő, s minden hanyagságát az állítólag „felgyorsult” időre fogó zsmnal-émlékezet, amely csakis az éppen kézzel megragadható jelen idejű történéseket képes tudomásul venni. Ideje volt tehát Vas életműve feltámasztásának, mint ahogy barátjának és nemzedéktársának, Kálnoky Lászlónak nemkülönben elérkezhetne az ideje.

Vas István babitsi léptékű költő volt és kiváló ember, nemzedékek mestere, útra bocsátója Kormos Istvántól Juhász Ferencig, Várady Szabolcsig, Sumonyi Zoltánig. Ezenkívül nagy vallomástevő, aki képes volt önmagát és művét a rá jellemző böles ironiával a külső szemlélő szemével láttatni. Szinte napló helyett írt prózája (*Nehéz szerelem, Mért vijjog a saskeselyű?, Igen is, nem is* stb.) pedig a jövendő nemzedékek számára nélkülözhetetlen ön- és korvallomás, a költészet mesterségének, a költő-mivoltnak kátéja.

Nem véletlen, hogy Sturm László is jó érzékkel ezekre a prózai munkákra alapozza monográfiáját, mintegy Vassal magával igazolva a költő életművének rajzát. S mivel Sturm az ihletett irodalomtörténészek-kritikusok azon fajtájához tartozik, akiknek fontosabb a megértés, a tanulmányozott-szemlézett műben élés, mint az ítélet, nem is vállalkozik az egyelőre lehetetlenre: Vas szellemi nagyságának irodalomtörténeti kiemelésére. Bajos is lenne egy ilyen kísérlet, mivel Vas izzig-vérig korának embere, mondhatni reprezentánsa volt, annak minden tragédiája ellenére szerette is korát. Leg-

alábbis tudott benne élni. Azonban maga a kor is még józan történeti összegezésre vár.

Arra azonban nyugodtan vállalkozhatott Sturm László, ami tehetsége és érzékenysége alapján adott, miszerint minden műelemzés elsődleges célja a műalkotás lelkéből kifelé hatolás. A „titok” illetően forma leleplezése. Pontosabban: a leleplezésre irányuló kísérlet. S mellette a tudathasadásos állapot: egyrészt meghatározni az elemzett életmű irodalomtörténeti helyét, másrészt behatolni a rejtett benső világba. Csupán felmutatja Vas költészetének, életművének legfontosabb értékeit s az sem kevés. Ebben a felmutatásban benne van a majdnem teljes 20. század, annak minden poklával, vitathatatlan értékeivel, a 19. századtól öröklött hagyományával – nem elhallgatva Vasnak az Arany Jánoshoz való kötődését sem –, modernségének minden kísérletével. Minden, ami Vas életművéből, vallomástevő prózájából, kritikáiból, tanulmányaiból, a vele készült interjúkból, legelső sorban azonban verseiből kiolvasható a gyökerektől a megvalósulásig. Minden, ami mára elveszni látszik.

Egy jó monográfia újraolvasásra készlet. Mert bizony nemcsak az irodalmi élet, az aktuális irodalomtörténet, hanem az olvasó is felületes és feledékeny, a régebben és egyre ritkábban forgatott alkotások elhanyagolására hajlamos. És kíváncsi is: vajon mennyiben felelnek meg megmaradt élményeinek a monográfus megállapításai? Benne található-e mindazok, amiket Vas Istvánból, olvasatából emlékezetében megőrzött?

Mivel Vas közvetlen, fölös gátlások nélküli, azaz egyáltalán nem önmagát misztifikáló, lényegre koncentráló, jól beszélő, kitűnően fogalmazó, azaz „kényelmes” interjúalany volt, meglehetősen sok interjút készítettek vele kor- és pályatársai, sőt, egy-két tanítványa is. *Igen is, nem is* (1987) című esszéketének végén tíz, vele készített interjút olvashatunk. Lator Lászlótól, Kabdebó Lóránttól – az egyik Kabdebó-interjút a Vas-tanítvány Sumonyi Zoltánnal készítették – három-három, Domokos Mátyástól kettőt, egyet-egyet Széchenyi Ágnessel és D. Magyar Imrével. Ezek az interjúk nem csupán ön-leleplezések, hanem tükörképek is egyben: bennük megláthatjuk a versek és prózák eredőjét, mint ahogy a prózák sem választhatók el a versektől, interjúktól. „Egy tömbből faragott” alkotóra lelhet, aki Vas István munkáit a kezébe veszi. Ennek az egy tömbből faragottságnak változataira épül Sturm László monográfiája.

Nem is épülhetne másképp, hiszen Vas István titka, hogy nem volt titka. Finom ellenpontozásokra épülő, sokszor a közhelyekig „ellapított”, leginkább csak a verszárlatokban „megemelt”, sokszor szürkének mutatkozó versei nyilván nem elégitik ki teljes mértékben a „költőibb” költészet iránti igényeket. Azonnali hatás nem várható azoktól, viszont kárpótolnak hosszan tartó lecsengésükkel. Szokni kell azokat, hogy teljes mértékben feltárujanak.

Vas István egész – Arany Jánostól megöröklött – életműve a bizonyíték arra, hogy kapkodva nemigen lehet értéket teremteni. Az életmű az egyes részeivel szervesen összekapcsolódó épület, a maga termeivel, szobaival, mellékhelyiségeivel. A nagy verseken át egészen a kevésbé sikerültekig, a fennmaradóktól a joggal felejthetőkig. Ha már felépült, lezárattott és belakható, nem várható el tőle, hogy másmilyen legyen.

Ahogy Sturm László halad előre Vas István „verses életrajzában”, az követésre méltó. Ebben nem a mű „fővonalának” meglelése a fontos igazán, hanem felfejtésének módja: az a precíz, ugyanakkor belehalló tudás és intuitív képesség, ami az indulástól a lezárásig követi ennek a költészetnek az útját a kezdetektől a lezárásig. Sehol egy melléközöng, sehol egy hamisra sikeredett megállapítás, a lényeg fölötti felületes elsiklás, holott életkorban ő is ahhoz az utókorhoz tartozik, amelyik – a kötet *Zárszójában* summázza is ezek véleményét – sok esetben felszínes göggel hajlamos sommás ítéletet mondani az elődök munkásságáról.

Sturm módszere ezekkel szemben – miként a Marsall-monográfiában is volt – a MÜ iránti feltétlen alázat.

(Magyar Művészeti Akadémia, 2017)

Kemsei István

Számunk szerzői

Ábrahám Eszter 1999-ben született Győrött. Idén érettségizett a győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban.

Bertók László 1935-ben született Vésén. Költő. Pécssett él. Legutóbb megjelent kötetei: Firkák a szalmaszálla (versek, 2015); Visszanéző (esszék, 2017).

Bödecs László 1988-ban született Szombathelyen. Költő, író. Budapesten él, tördelőként dolgozik. Önálló verseskötete: Az árvíz helye (2018).

Devecseri Zoltán 1948-ban született Csornán. Költő, tanár. Hővejen él. Legutóbb megjelent kötete: Zsindelyszárnyakon (versek, 2012).

Dobosi Bea 1976-ban született Szönyben. Budapesten él. Műfordítóként és szerkesztőként dolgozik.

Eisemann György 1952-ben született Budapesten. Az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense. Legutóbb megjelent kötete: A későromantikus magyar líra (2010).

Gülch Csaba 1959-ben született Téten. Enesén él. Költő, tanár, népművelő, irodalmár. A Kisalföld című napilap munkatársa. Legutóbb megjelent kötete: Gyónás könyve (versek, 2016).

Györe Balázs 1951-ben született Budapesten. Költő, író. Legutóbb megjelent kötete: Amerikai grafit (regény, 2017).

Hartyándi Mátyás 1986-ban született Győrben. Játépedagógus, prefektus, sinológus, a Pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára. Sinológiai kutatási területe: a Zhou-kori kínai bölcsélet, különös tekintettel Yang Zhu. A témában írt publikációi az Eötvös Collegium „Közel, s Távolság” konferenciaköteteiben jelentek meg (2012, 2016).

Jász Attila 1966-ban született Szönyben. Költő, az Új Forrás folyóirat főszerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: Boldog temető (versek, 2017).

Juhász Attila 1961-ben született Téten. Költő, kritikus. A győri Révai Miklós Gimnázium tanára. Legutóbb megjelent kötete: futópillantás (versek, 2015).

Kelemen Lajos 1954-ben született Büssün. Író, kritikus, a Magyar Napló szerkesztője. Kaposváron él. Legutóbb megjelent kötetei: Dunántúliak – válogatott és új esszék (2017); Csakis a minden elég (versek, 2017); Gyepféglák a füveskönyvből (esszék, 2017).

Kemsei István 1944-ben született Kaposváron. Költő. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötetei: A szederinda szeme. Dunakönyv (2016); 40 év – 40 könyv. Válogatott bírálatok (2017).

Nabokov, Vladimir (1899–1977) orosz származású amerikai író, műfordító és kritikus Szentpétervárott született. 1919-ben családjával együtt emigrációba kényszerült. Előbb Angliában, 1922-37 között Berlinben, majd Párizsban élt és anyanyelvén írta műveit. 1940-ben vándorolt ki az Amerikai Egyesült Államokba, és egy évvel később megjelent első angol nyelven írott regénye. 1960-tól haláláig a svájci Montreaux lakosa volt. Lepkeszakértőként és sakkeladványok szerzőjeként is nemzetközi hírnévre tett szert. Gazdag életművéből az Európa Könyvkiadó jelentetett meg több kötetnyi válogatást.

Nagy Rita 1996-ban született Nagyváradon. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatója. Műveit közölte a FELonline.hu, a Napút, az ÚjNautilus és a Pannon Tükör.

Néma Judit 1995-ben született Győrött. Író. A győri Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban érettségizett. Az ELTE hallgatója.

Oláh András 1959-ben született Hajdúnánáson. Költő. Mátészalkán tanít. Legutóbb megjelent művei: A szökevény (dráma, 2014); Április bolondjai (versek, 2017).

Perger Gyula 1961-ben született Csornán. Néprajzkutató, irodalomtörténész. Győrben él. Legutóbb megjelent kötete: Mayrhofer József, Győr első fényképésze (2017).

Pete Krisztián 1975-ben született Siófokon. Filozófus, a PTE oktatója. Kutatási területei: analitikus filozófia (nyelv- és elmefilozófia), brit empirizmus (Berkeley).

Püspöky István (1950, Miskolc – 2018, Budapest) festő- és grafikusművész. Rengeteg egyéni és csoportos kiállításon szerepelt műveivel, többek között New Yorkban, Rómában, Münchenben, Salzburgban, Los Angeles-ben, Szófiában, Velencében és Budapesten. Munkásságát számos díjjal is elismerték, így 1987-ben az Országos Grafikai Biennále nagydíját, 2006-ban Munkácsy-díjat kapott. Írások sokasága méltatta művészetét. 2011-ben jelent meg az életművét bemutató album. Wehner Tibor: Metaforikus Püspöky-látomások.

Smith, Adam LL. D. (1723, Kirkcaldy – 1790, Edinburgh) filozófus, közgazdász, a skót felvilágosodás egyik legnagyobb alakja, a Glasgow-i Egyetem logika, majd morálfilozófia professzora. Legfontosabb írásai az 1759-es Az erkölcsi érzelmek elmélete és az 1776-os A nemzetek gazdasága. Ez utóbbi munkáját szokták a modern közgazdaságtan első művének tekinteni.

Sütő Csaba András 1979-ben született Győrben. A győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban érettségizett. Költő, a Szechenyi István Egyetem oktatója, az Ambrózia webfolyóirat alapító szerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: Aura (versek, 2013).

Szalagyi Csilla 1975-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, kritikáirással foglalkozik. Kutatási területe az irodalmi recepció.

Szarvas Melinda 1988-ban született Győrben. Kritikus, 2017-től a Műhely szerkesztője. A győri Apor Vilmos Iskola központban érettségizett. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom. Önálló kötete: Tükörterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok amagyar vajdasági irodalomról (2018)

Szemes Péter 1979-ben született Zalaegerszegen. Kritikus, esztéta. Legutóbb megjelent kötete: Domborzág – Írások a zalai-muravidéki irodalomról (2017).

Tandori Dezső 1938-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbb megjelent kötetei: Galambocskám. Törmellék. Tandori Dezső összegyűjtött műveiből, 2002–2004 kb. (2014); A szomszéd banánhal (esszék, 2017).

Winterson, Jeanette angol író 1959-ben született Manchesterben. Örökbefogadott gyerekként nőtt fel egy kis észak-angliai gyárvárosban. Munkás szülei hittérítőnek szánták, de érdeklődése hamar az irodalom felé fordult. Már tizenöt évesen az önálló életet választotta, és hogy fenntartsa magát, a legkülönbözőbb munkákat vállalta: volt ravatalozói hullakozmetikus és elmeegógyintézeti ápoló. 1981-ben Oxfordban diplomázott angol nyelvből. Ezután színházi dramaturg, majd kiadói szerkesztő lett Londonban. 1987 óta vidéken él, és az írás mellett egyetemi kurzusokat tart. Whitbread-, E. M. Forster- és kétszeres Lambda-díjas, a Birodalmi Lovagkereszt kitüntetettje.

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.)

Budapest:

Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Könyvkereskedés
(Bunker Rajnárd köz 2.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Bajcsy-Zsilinszky út
Blaha Lujza tér
Déli pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Órs vezér tér
Váci utca

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.
Honlap:
www.gyorimuhely.hu
E-mail:
szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2018. XLI. évfolyam, 4. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF
HORVÁTH NÓRA
MÁRTONFFY MARCELL
SZARVAS MELINDA

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt. Győr

Széchenyi István Egyetem, Győr

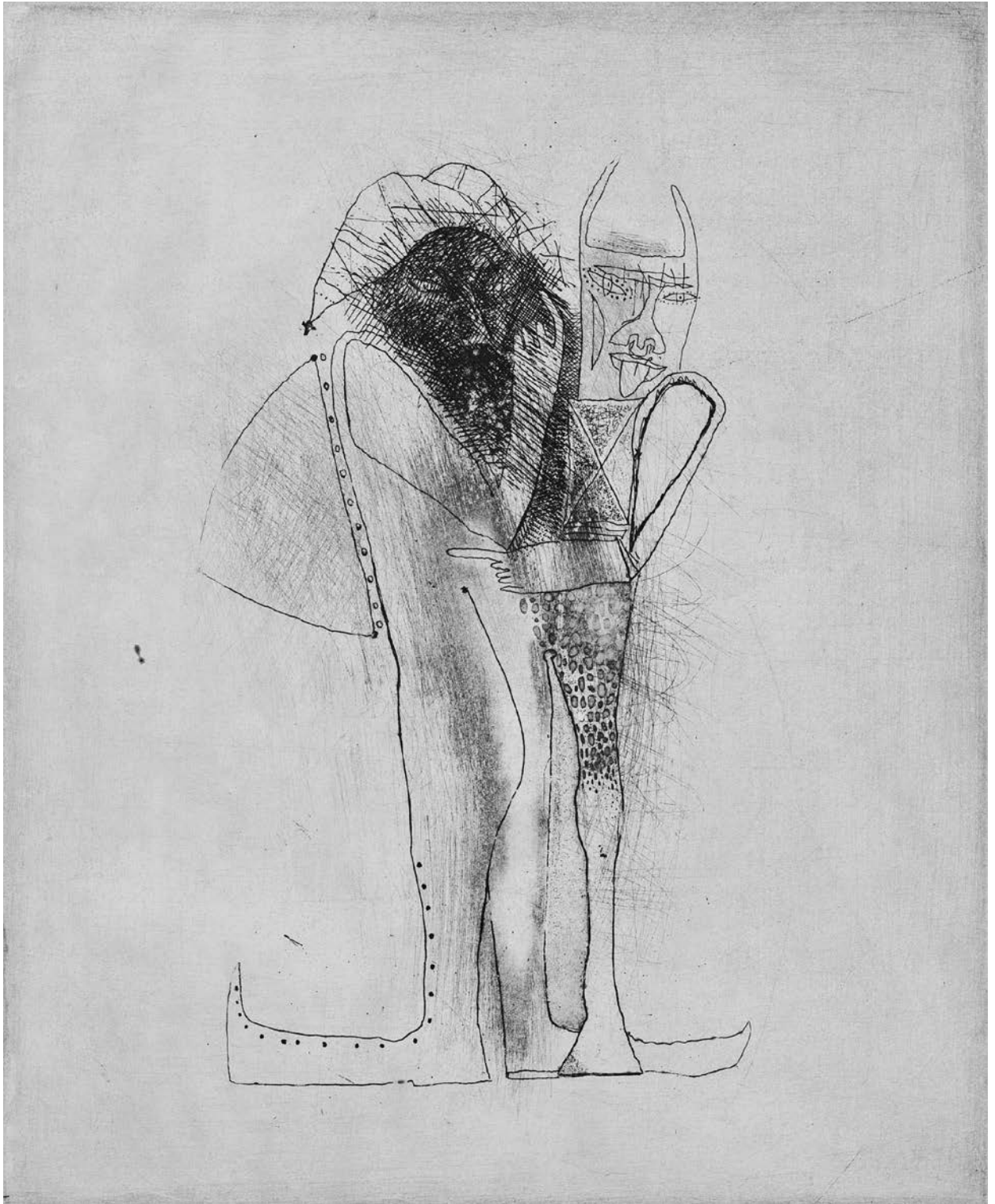
Uniklub Kft.

Index: 25975 HU ISSN 0138-922 X. A szerkesztőség címe: 9002 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknél kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2018. évre: 2400,- Ft

Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

500,- Ft

9 770138 922000 1 8004